

TANULMÁNYOK

CIKKEK

ADATOK

MÓREGYHÁZA - NYÍREGYHÁZA? ²

A magyar történeti—nyelvészeti irodalom a Szabolcs—Szatmár megyei városon kívül még egy Nyíregyházáról tud, egy harmadikról pedig — vitázik.

CSÁNKI (I, 32) a Pest megyei Isaszeg határába lokalizálja azt az elpusztult falut, amelyre a XV. századból még több okleveles adatot idéz: 1425-ben, 1438-ban, 1440-ben és 1447—62 között egyaránt Nyr alakkal említik. Elpusztulása után romos templomáról, egyházáról ezt is Nyíregyháznak kezdik hívni, ugyanúgy, mint a Szabolcs megyei helységet (vö. MEZŐ—NÉMETH 85; FNESz.), s 1808-ban, LIPSZKY helynévtárában Nyíregyháza néven már pusztaként fordul elő.

A Pest megyei Nyíregyháza előde is a természetes tájról kaphatta a nevét, mégpedig nyilvánvalóan az azon a vidéken is megélő nyírfákról. Hogy ez a névmagyarázat megállja a helyét, azt az is bizonyítja, hogy más fánév is településnévvé válhatott a régiségben. Isaszeg szomszédságában van ma is egy község, amely a Nyáregyháza nevet viseli. Ez a falu ugyan már az oklevelekbeli első feltűnésekor,

² Az írás publicisztikai változata megjelent a Kelet-Magyarország c. napilap 1974. február 17-i számában.

1411-ben viseli az -egyház utótagot, azonban az itteni nemes családra utaló szerkezetekben több ízben is Nyár, Nyári formákban említik (vö. 1441, 1466, 1489: Nyar, Nyari — CSÁNKI: I, 32), s a személynevek jogbiztosító funkciója miatt nyilván ez utóbbiak a régiesebb alakok.

CSÁNKI DEZSŐ (I, 633) Szilágyi Erzsébet birtokainak felsorolásában idéz egy 1476-ból való Moreghaza nevet, s szerinte az így jelölt település valahol a Hortobágy vidékén feketett. GYÖRFFY ISTVÁN is hitelesnek találta ezt az adatot (Hajdúböszörmény települése. FE. 1926, 182), velük szemben azonban ketten is állást foglaltak. ZOLTAI LAJOS, a debreceni múzeum egykori igazgatója és Debrecen vidéke történetének fáradhatatlan kutatója szerint az idézett nevet helyesen Nyíregyházának kell olvasni: „Valószínű, hogy vagy az oklevél írt hibásan, vagy a másoló olvasott tévesen Mór-t a Nyír név helyett. A valódi név Nyíregyháza. Mert a katonai térkép szerint Böszörmény és Szentmargita között fekszik egy Nyíregyházi Rátót nevű határhalom.” (Elűnt falvak és elfelejtett régi helynevek Hajdúvármegye mai területén. = Debreczeni Képes Kalendárium az 1926-ik közönséges esztendőre. "Méliusz" Könyvkiadóhivatal. 109.) ZOLTAI véleményét teljesen félreértette MÁRKUS MIHÁLY, aki A bokortanyák népe (Bp., 1943, 114-5) című könyvében, nem törődve az idézett XV. századi adattal, a hajdúböszörményi helynevet a nyíregyháziak 1753 (a telepítés) utáni legelőbérletével hozta kapcsolatba: „A két szembenálló olvasási mód között Zoltainak lesz igaza. Hogy a Nyíregyháza név Böszörmény határtérképén egészen új keletű, az természetes, hiszen csak 1753 után keletkezhetett... A letelepedés első évtizedeiben a nyíregyházi gazdák is állattartásra rendezkedtek be. A határ azonban szűk volt az itteni marhaállomány számára, és ezért a szomszéd határokból kerestek legelőt.”

Azt valójában nem lehet vitatni, hogy az említett térképen Nyíregyházi Rátót szerepel-e, de jól tudjuk, hogy a térképekre sokszor milyen eltorzított formában kerültek a helynevek. Továbbá más adatoknak is bizonyítaniuk kellene a helynév egykori használatát. Hajdúböszörmény földrajzi neveinek avatott összegyűjtője, H. FEKETE PÉTER erről a névről igen szenvedélyesen a következőket írja (Hajdúböszörmény helyneveinek adattára. MNyTK. 102. sz. 90—1): „Mindkét tagjában érthetetlen megnevezés; sem régi adat, sem hagyomány, sem a köz-

használat nem igazolja. Csak a katonai térképeken fordul elő, másutt sehol, — innen vette át az állami térképészeti intézet is... A Mór és a Nyír szövehetne is ilyen torzítás, de hogy értsük azt, hogy sem helyes, sem rontott alakban nem szerepel a név egyetlen régi feljegyzésben, egyetlem régi térképen sem, csak a katonain."

Amint oly sokszor megesik, a szembenálló felek ebben a vitában sem ugyanarról a dologról beszélnek. Az ellentmondást a következőképpen oldhatjuk fel: ha objektív névadó vonás, valóságalap (pl. a MÁRKUS említette körülmény) nyomán került a Nyíregyházi Rátót névforma a térképekre, akkor az adat semmiképpen sem utalhat egy harmadik Nyíregyháza nevű településre, hanem csupán a mai városnak a területtel való egykori kapcsolatára, ha pedig a középkori adat eltorzulásának magyarázzuk, akkor semmi köze sincs a nyíregyháziak legelőbérletéhez.

A Móregyháza név ugyanis nem tévedés eredménye, mert más adat is bizonyítja egykori meglétét. Miklós nádor egy oklevelében, 1355-ben említik a következő birtokokat: „possessiones Vydmonostora, Moorh, Bakatha, Fyred et Zyli” (AnjOkm. VI, 330; vö. H. FEKETE: i. m. 40). Az idézett hely (CD. VIII/3, 200) hozzáférhetetlensége miatt nem tudom eldönteni, hogy az az 1327-beli Moor ide tartozik-e, amelyről CZINÁR Indexe a következőket jegyzi meg: „olim poss. Episcopatus Agr. per Carolum I. cambiata.” Vidmonostora örököse és jogutóda a néhány évtizede ismét önálló községgé szervezett Hajdúvid, Bagota pedig tanyaközpont Újszentmargita területén (vö. Hajdú-Bihar megye földrajzi nevei I. A polgári járás. Debrecen, 1970. 26). Az 1355-ből való oklevél további két neve („Fyred et Zyli”) helyesen bizonyára Fyzes és Zyli, ugyanis az utóbbival egyeztethető, ugyancsak Hajdúböszörmény határába lokalizálható Szilegyház és Sziltelek többször is egy Füzes nevű birtokkal együtt tűnik fel: 1413: poss Zyleghaz, Cheketheleke, Fyzes (CSÁNKI: I, 529), 1493: possessionis Zelemer, ac prediorum Zyleghaz, Fyzes, Maladon et Ethelaka (H. FEKETE: i. m. 106).

A Mór helynév természetesen ugyancsak puszta személynévből keletkezett, mint a dunántúli helység neve (vö. FNESz.).

Ezek alapján a címben fölötti kérdésre azzal válaszolhatunk, hogy az 1476-ból való adat nem vonatkozhat egy harmadik Nyiregyháza nevű településre, hanem továbbra is kereshetjük az elpusztult Móregyháza helyét.

MEZŐ ANDRÁS

NAGYKÓNYI KÖZSÉG NEVÉNEK EREDETÉRŐL

A Tolna megyei Nagykónyi helyneveinek közzététele során a Néprajz és Nyelvtudományban (XVII—XVIII, 197) azzal hártottam el a falu nevének eredetével való foglalkozást, hogy kellő számú, különböző időből származó adat hiányában ezt korainak tartanám. Igaz ugyan, hogy jelenleg sincs lényegesen több forrásértékű példám a község nevének századokkal ezelőtti előfordulására, most mégis kísérletet teszek a Nagykónyi elnevezés kialakulásának nyomon követésére és eredetének — talán egy lehetséges — magyarázatára is. Elképzelésem összefoglalására és közzétételére az is ösztönzött, hogy közben megjelent KISS LAJOSnak a Földrajzi nevek etimológiai szótára című munkája, és ez sem foglal állást megnyugtatóan a falu nevének eredetével kapcsolatban, ugyanis a 446. lapon a Nagykónyi címszó alatt a következőket találjuk: „A m. Kónyi R. Kulni Kolni hn. bizonytalan eredetű. Vö. talán cseh Kolny /tkp. 'karós, cölöpös'/ hn. (Profous 2: 287). A Nagy-előtag megkülönböztető szerepű.”

A falu nevének hangalakja több változáson ment keresztül addig, amíg a mai formáját elnyerte. A legkorábbi adatok szerint — a XIV. századi oklevelekben — két hangváltozata, a Kulni és Kolni formák irgadoztak. Így fordul elő JOSEPHUS BRÜSZTLE latin nyelvű munkájában, melyben többek között a Parochia Kónyi cím alatt közli a templomra vonatkozó adatokat. Itt említi meg, 1333—34-ben Péter nevű plé-

bános volt a falu papja: „...1333. Petrus Sacerdos de Kulni; Benedictus de Mehes; — 1334. Petrus de Kolni” (Recensio. III, Bp., 1897. 359). Ugyancsak Kulni, Kolni alakváltozásokat közöl CSÁNKI DEZSŐ is a XIV. század elejéről, de a XV. század végén már l nélküli Kwny forma jelentkezik: „Ku(l)n(y)i, Villa Kulni (1312: gr. Zichy cs. okmt. I, 138.) Kolni, Kulni, Tolni (Pápai tized lajstrom, ORTVAY, i.m.I, 261.) Poss. Kiskwny (1480: Kismart. lt. 45. C. 57., 45. C. 55., et NB. 45. C. 54.) Nagykwny, Kiskwny (Nemesi névben és előnévben. 1481: Uo. 45. C. 57.) Az 1542. évi adólajstrom Kewny néven ismeri, és Koppány vidéki helységekkel együtt sorolja föl, valamint az 1480. évi oklevelek is. — Ma Kónyi, Török-Koppánytól keletre.” (CSÁNKI: III, 438). A község megnevezésére ORTVAY TIVADAR munkájában Kulni, Kolni és Kuni változatokat találunk (Páptiz. 887, 889). Nemcsak a Kulni alakváltozat tűnik föl l nélküli Kwny, Kuni formában, hanem a Kolni név is, de erre csak a XVIII. század legelejéről van adat Kony alakban (MERÉNYI LAJOS: MGazdtörtSzle. XI, 314; továbbá egy 1728-ból való összeírásban is Kony szerepel: Processus Simontornyensis no. 5. — Tolna. Lt.)

Az országban két, Nagykovácsyhoz hasonló nevű község található: Győr—Sopron megyében Kóny és Somogy megyében Ötvöskónyi. Az utóbbi helységnév két falunak, Ötvösnek és Kónyinak az összevonásából alkotott elnevezés (KISS: I.m. 493). VIRÁGH RÓZSA (Magyar helységnevek eredete. Szeged, 1931. 54) a Győr—Sopron megyei Kóny nevét a szláv kon 'ló' jelentésű szóból származtatja, s megjegyzi, hogy hasonló eredetű Konyi és Konyár neve is. Ebből a megjegyzésből nem derül ki egyértelműen, hogy a Somogy megyei Kónyi (ma: Ötvöskónyi) vagy a Tolna megyei Nagykovácsy névről van-e itt szó. Azt hiszem azonban, hogy a szláv kon szóból való származtatás egyik falura vonatkoztatva sem helytálló. Ha ugyanis a szláv kon hangalakját (esetleg korábbi hangváltozatait) összevetjük Nagykovácsynak a régiségben előforduló Kulni, Kolni vagy Kuni, Koni alakváltozataival, akkor nyilvánvaló, hogy a kon szóból való eredeztetést hangtani nehézségek miatt nyugodtan elvethetjük. Más nyomon kell keresnünk tehát a falu nevének magyarázatát.

Célszerűnek látszik a legkorábban fölbukkanó Kulni Kolni névváltozatokból kiindulnunk. Ezek a változatok — véleményem szerint — visszavezethetők a Culun, Colon, Kolin személynévre, amelyből — jellegzetesen magyar helynévadással — az Árpád-korban helységnevek

keletkezettek. (Vö.: BÁRCZI: Szók.² 158; KRISTÓ: AHistSzeg. LV, 15—38.) — Maga a személynév BÁRCZI GÉZA szerint a gulun'csikő változatú török szóból eredeztethető a legmeggyőzőbben (TA. 55).

Ha föltételezésem igaz, akkor is fölmerül még az a kérdés, hogyan keletkezhetett a Culun ~ Colon személynévből a régi forrásokban gyakori Kulni ~ Kolni névalak.

Ismeretes, hogy elég korán jelentkeztek az é ~ i birtokjel ~ melléknévképzővel személynévből, méltóságnévből, népnévből alkotott helynevek. Ezekről BÁRCZI (Szók.² 160) ezt írja: „Számos olyan földrajzi nevet, mely a XII. században, sőt még a XIII. század elején pusztá személynév alakjában szerepel, később -i képzős származék vált föl.” Ilyen módon a Culun ~ Colon pusztá személynévből Culuni (Kuluni) és Coloni (Koloni) alakú helységnevek keletkezettek. Megjegyzendő azonban, hogy ilyen alakváltozatokban ezt a földrajzi nevet a régiségben nem találtam meg. Ennek oka abban is keresendő, hogy a Kuluni ~ Koloni változatok nem is lehettek hosszú életűek, hiszen éppen az ómagyar korszakban érte el talán a csúcspontját a kétnyíltszótagos tendencia (MNYTört. 168), amelynek következtében a többi forrásból is már adatolt Kulni ~ Kolni alakváltozatok könnyen létrejöhettek. Mivel a mássalhangzó előtt álló i kiesése egyes nyelvjárásokban már a korai ómagyar korban megkezdődött (i.m. 130), minden bizonnyal ezért találhatjuk meg e földrajzi névnek a későbbiekben i nélküli alakját a XV. századból Kwny (CSÁNKI: III, 438), 1702-ből pedig Kony formában (MERÉNYI: i.m. 314). A szótagzáró i hiánya — miként a magyar nyelvjárások legnagyobb részén — napjainkban is gyakori jelenség Nagykönyiban (vö.: MNY. LXVIII, 483—6). A gyér számú adatból úgy látszik, hogy a XVI—XVII. századtól kezdve a Kuni, Kwni változat háttérbe szorult, és a török hódoltság után újra benépesült község (l. SZEGHALMY GYULA, Dunántúli vármegyék. Bp., 1940. 581) elnevezésére a Kóni, majd a XVIII. századtól a Kónyi név lett általánossá. A két magánhangzó közötti n palatalizációja ma is gyakori jelensége a falu nyelvjárásának (vö. MNYj. XVI, 21—3), s föltehetően már a XVIII. században is az volt. Tehát ilyen Kóni > Kónyi irányú fejlődéssel jöhetett létre a már ismertebb, könnyen megtalálható Kónyi neve a falunak, a ma használatos Nagy- előtag nélkül. Ilyen alakban fordul elő a XVIII. század közepétől a XIX. század végéig. Kónyi elnevezés található egy 1753-ból való összeírásban (Tolna m. lt.), VÁLYI

ANDRÁS XVIII. század végi munkájában (Magyar Országnak leírása. Buda, 1799. II, 405), FÉNYES ELEK Magyarország geographiai szótára című könyvének II. kötetében (Pest, 1851. 246), WOSINSKY MÓR Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig című munkájában (Bp., 1896. I, 185) egyaránt.

Összegzésül tehát a következőképpen változhatott a község neve századok folyamán: Kulun~Kolon > Kuluni~Koloni > Kulni~Kolni > Kuni~Kóni > Kónyi: > Nagykónyi.

A község neve a századfordulón lett Nagykónyi, mégpedig egy 1898-ban hozott miniszteri rendelet értelmében, amint erről egy 1903-ban kelt jegyzék is tanúskodik (Tolna Vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek Jegyzéke. Bp., 1903. — Tolna m. Lt.) „A járás és község neve az 1900. évi Helységnévtár” fejléc alatt Kónyi, „Az 1898. évi IV. t.-cz. alapján megállapított név” fejléc alatt pedig már Nagykónyi. Ez a névváltozás a nagykónyi vasútállomás Felügyeleti Könyvében is tükröződik. A vasútállomást 1896. február 12-én nyitották meg Ságh-Kónyi néven. (Ságpusztá ma Nagykónyihoz tartozik.) 1912. január 30-án azonban már Ság-Nagykónyi bejegyzést találunk. Ugyancsak Ság-Nagykónyi elnevezés található a vasútállomás jelzésénél az 1907-es Helységnévtárban is (725). A népi emlékezet azonban — a községben és a környező falvakban egyaránt — még napjainkig is a régi Kónyi nevet őrzi, s csupán hivatalos helyen vagy idegenek előtt használják a Nagykónyi elnevezést.

SZABÓ JÓZSEF

I P P É S I P A C S

A bölényvadászairól nevezetes szilágysági falucska nevének és feltételezhető névrokonságának bemutatása több oldalról tanulságos és névfejtés-módszertanilag jelentős.

A község nevére a Váradi Regestrumban bukkanunk először: 1208/1550: venatores bubalorum de villa Ypu (VárReg. 155), 1213/1550: Perman de villa Ip, Bolu et Joachim villico de Ipu (VárReg. 176). Majd 1414: Luca de Iph (KárOkl. II, 15); 1438: Ip (CSÁNKI: I, 583); 1482: Petrus parvus de Ip (KárOkl. II, 506); Ipi családot ismerünk az 1451.

és 1453. évből (CSÁNKI: I, 587), míg Iby család ma is él. A mai Ipp község a volt Kraszna, később Szilágy megyében feküdt.

Az Ipp helység nevének megfejtésére — tudtommal — az első kísérletet KARÁCSONYI JÁNOS (Márki Eml. Kolozsvár, 1927. 104) tette, amikor azt a gepida népnévből származtatta. E névfejtés következménye volt a pár évvel előbb megjelent A székelyek ősei és a székely magyarok című kisebb tanulmányának (Kolozsvár, 1924). A névfejtésre MOÓR ELEMÉR (Deutsch—ungarische Heimatsblätter. I, 184—5) reflektált először, s bemutatta, hogy Karácsonyi székely eredetelméletében milyen fontos szerepet játszik e helységnév. Azután azt fejtegette — elutasítva Karácsonyi székely eredetelméletét — hogy a helység nevét egy német Ippo, illetőleg Wipo személynévből származtathatjuk. Hivatkozik arra is, hogy 1341-ben Ipp és a szomszédos Zovány falu között egy „Lympaa” vizet említenek, amely a német Lindenbach név bajrosztrák ejtésének magyar visszaadása. Ezután rámutat arra, hogy Zemplén északi részében — német eredetű irtástelepítések nevek között — Ipvágása is előkerül, s ebből is azt a következtetést vonja le, hogy Ip az személy, neve pedig német eredetű (i.m. 183. 7.sz. jegyz.).

KNIEZSA ISTVÁN az úgynevezett gepida-székely eredetelméletet egy velős, ma is útmutató tanulmányában (MCstörtSzle. V, 181—93) föl-számolta. Ipp község nevéhez — Karácsonyi névfejtését elutasítva és megjegyezve, hogy egytagú neveknél könnyű többféle magyarázatot találni — ezt fűzi: „Ipp-nek a neve, amennyiben valóban germán eredetű, szintén csak ó-bajor lehetne, mert csak itt van Ippo = középfelnémet *Ippe, *Ipp alak, míg a gót-gepidában Ibba a név alakja” (i.m. 185). Arra is rámutat, hogy Ipp határában ismert Lympaa 'Lindenbach' német pataknev korai német telepítésre utal. Ugyanő (i.m. 189) nyomatékosan föl hívja a figyelmet arra, hogy „egyik germán (~szláv) nép sem ismeri a puszták személynevet, mint helynevet; ebből pedig következik, hogy mindazok a helyneveink, amelyek puszták személynévből alakultak, tekintet nélkül arra, hogy milyen eredetűek, valamennyien magyar névadáson alapulnak. Ezeket a helységneveket magyarok nevezték el magyar, török, szláv vagy német neveket viselő tulajdonosok vagy lakosok után. Az ilyen helynevek tehát, bármennyire is idegen eredetű személynévekből származnak, mint helynevek feltétlenül magyar jellegűek.”

1943-ban (Magyarok és románok. I, 270) Ipp~Ip helység nevét — már vagylogosan — a Hyppolitus név magyar becealakjának (vö. Ipacs, Ipos, Ipus) tartja, illetőleg egy német Ipp személynévvel (< közép-felnémet Ippe) magyarázza. Bár névfejtés-módszertanilag a vagylogosság sokszor helyesebb a merev egyoldalúságnál, jelen esetben KNIEZSA első névmagyarázata az elfogadhatóbb. Mint említettem, Ipp < német Ippe névmagyarázatát a község határában említett Lindenbach német patak-névvel is támogatja; úgy látom, hogy helyes elgondolását támogatni látszik a falu egyik lakójának német neve is: Perman de villa Ip. A baranyai Perman (ma Pirman) helynév (GYÖRFFY I,² 367—8) is síma német személynévből alakult helységnevek (L. REUTER: Nyr. XCVIII, 97—8) szomszédságában fekszik. 1408-ban Zsigmond király a Perényieknek adja Sztropkót és körülötte — egyebek közt — Czenkerhaw, Cassorhaw, Folkrophaw, Fotyzhaw, Kolbenhaw, Staskenhaw irtástelepüléseket. 1430-ban és 1454-ben újra említik a Perényi-birtokokat, de már magyar megnevezéssel, s ekkor 1430-ban köztük említik Ipwagasa helységet. Bár német nevét nem ismerjük, az 1408. évi német nyelvű adatok német (szepesi szász?) soltészok telepítő munkájára vallanak, s így Ipwágása nevében itt is inkább feltételezhető az Ip személynév német eredete (CSÁNKI II. Zemplén m. Sztropkó város alatt).

A község nevét — eddigi ismereteink szerint — tehát pusztá személynévadáson alapuló magyar helynévadásban kereshetjük.

A szóbajhető személynévek egyikét először a dömösi prépostság 1138/1329-i adományleveléből ismerjük, amikor is „In villa Tupundi ... Ipuh...” (MNY. XXXII, 131) szerepel a folsorolásban. Amint látjuk, Ipu helységnév még 1208—13 között is őrzi az -u tövéghangzót, de már fölbukkan az Ip ejtésváltozat is (vö. BÁRCZI, Htört.² 17—8). Tupundi helyét SZABÓ DÉNES (MNYTK. 85.sz. 14) Tolna északnyugati részében keresi. Az itt bemutatott személynév névkörnyezete — egyelőre — nem árul el eredetéről semmit. Úgy látom azonban, hogy az Ipp~Ip névre más magyarázat(ok) is lehetséges(ek). Ennek okát abban látom, hogy névfejtőink hajlamosak elsősorban idegen nyelvi nevekből indítani a személynévi eredetű magyar helynevek magyarázatát. Közrejátszott ebben az, hogy német, szláv történeti személynévszótárak rendelkezésre állnak, míg igen sajnálatosan, magyarnak csak a tervezetéről tudunk (PAPP L.: MNY. LVII, 183—94, 325—31), s ezért volt igen örvendetes FEHÉRTÓI KATALIN beszámolója ilyenirányú fáradozásairól a veszprémi III. magyar

névtudományi konferencián. Még súlyosabbnak mutatkozik a helyzet, ha külföldi tesz kísérletet magyar helynévfejtésre, mert sajnálatosan téves eredmény születhet. A Vas megyei Sámfalva nevét — jónevű szakember — a magyar sámfalva 'Leisten' szóból származtatta. (Nyilvánvalóan egy magyar—német szótár segítségével keresett azonos írásalak alapján.) Ha tehát helynévfejtésben magyar adatokra óhajtunk támaszkodni és hivatkozni (legyen az magyar vagy idegen név használata, gyakorisága, területi elterjedése stb.) igen fáradságos kutatással kell azt megkeresni, hiszen olyan okmány- és névtáraink is vannak, amelyekhez nincsen mutató (pl. ZalaOKl., CSÁNKI stb.). Erre a fáradszó, időtrábló keresgélésre ezért sokan nem is vállalkoznak, hanem kénytelen célszerűségéből idegen nyelvi névszótárakban keresnek nyelvészetileg lehetségesnek látszó, helyesnek elfogadható megoldást.

Ez utóbbi elgondolás nyomán én először a magyar nyelvi megfejtés lehetőségét pendítem meg, de adatokkal óhajtom jelezni egy-egy idegen név korai megjelenését személynévhasználatunkban.

Az Ipp helynév egyik magyarázataul elsőnek a magyar ip > ipa 'socer' szó kerülhet az előtérbe. E szóval legutóbb VÉRTES EDIT (MNY. LXII, 309—17) foglalkozott tüzetesen, s nem sikertelenül. GOMBÓCZ ZOLTÁN is fölfigyelt e szóra (MNY. XVI, 9). A legújabb álláspontot a TESz és a MSzFgrE adja meg! Köznévi adata meglehetősen kései, de úgy látom, hogy előéletét a magyar személy- és helynévanyagból — kellő gonddal — kiemelhetjük. Támogat itt PAIS DEZSŐ úttörő kutatása (MNYTK. 115.sz.), ahol bő teret ad a rokon viszonyra utaló neveknek (13—4), habár az ip ~ ipa szót személynévként nem említi. Ez azonban kizáró oknak nem tekinthető, s Árpád-kori személyneveink feldolgozásáig még újabb adatok is előkerülhetnek. Úgy látom, hogy alábbi adatok is elegendők ip ~ ipa szavunk életének megvilágításához. E magyar szóból származónak elsősorban a történeti nyelvterületen megvolt Ipacs személynévből származó helyneveket tartom.

A többféle eredetűnek vélhető, de összecsengő, sokszor azonos hangsorú személynevek, mint más névvel is előfordult a magyar névhasználatban, azonosultak. A finnugor nyelvekben kedvelt becézés e nevet (Ip ~ Ipp) is korán elérte, s 1138/1329-ben „In villa Hedekcut... Ipfa...” (MNY. XXXII, 204) szolgát, 1332-ben Ipsa ~ ypsa beregi várjobbágy unokáit említik (ZichyOKm. I, 385—6; GYÖRFFY I.² 531). Az utóbbi adat — a névképzésen kívül — azért is figyelemre méltó, mert a személy a beregi királyi erdőuralomban bukkan föl (GYÖRFFY: I.m. 519.8.jegy.)

Az Ipu > Ip személynév-család tagjának tekinthetjük a meglehetősen gyakorisággal adatolt Ipacs (< *Ip-cs) személynévet is. 1202: Ipohc — bácsi ispán (SZENTPÉTERY: KritJ. 197), Ypoch — ua. (i.m. 198), 1203: Ipoch — ua. (i.m. 204), 1203/1208: Ypoch ua. (i.m. 206), 1204/1257: Ypoch bán — ua. (i.m. 210), ¹² 1204 > 1212/1339: Ypoch comes (i.m. 214, 169; hibás olvasattal: Száz. VI, 512), 1216/1387: Ipoch woyvoda (SZENTPÉTERY: i.m. 303), 1216/1397: Ipoc (i.m. 307), 1216/1391: Ipoche (i.m. 309), 1217: Ipóc (i.m. 314. — hosszú ó-val!), 1234: Ypohc comes (Haz Okm. VI, 29), 1272/1274: János nógrádi várszolga testvére: Ypoch (SZENTPÉTERY: i.m. 2197), 1274: Ypoch fiai: Miklós és Jekminus (i.m. 2474), 1275/1276: Ypoch fiai: Jekminus és Egyed (i.m. 2653), + 1282/1346: Ipach f. Chuke... nob. de Bodon — Bács megye (GYÖRFFY: i.m. 214), 1285e.: liptói Ipoch (SZENTPÉTERY: i.m. 3390), + 1285/1286: Ypoch ~ Ipoch (i.m. 3391), 1285/1330: liptói Rachlou fia Ipoch (i.m. 3392), 1293/1412: Laad f-o Ipoch (GYÖRFFY: i.m. 795), 1335/1341: Steph. magnum fil. Petri filii ipsius Ipoch de Kysdamunya de C-u Supruniersi (SoprVmOkl. I, 162—4), 1341: Steph. magni filii Petri filii Ipoch (i.m. 162), 1348: Beke pugil filius Ipoch bissenus nobilis de Boch — Fejér. m. (Anj Okm. V, 214). — E nevet vezetéknevként napjainkig megőrizte az Ipacs családnév (vö.: Dunántúli Napló 1971. aug. 13. 4: Ipacs Judit 11 éves kislányt elütötte az autó).

Az említett Ipacs személynévek közül biztosan tudjuk kapcsolni a kisdamonyai Ipacs nevé a következő helynévhez: 1366: ...octavam partem poss-is Kys Beu vocate... et octavam dimidiam molendini Ipach-molna vocati quatuor rotarum... (SoprVmOkl. I, 370), 1504: ...totalis portionis molendinarie condam Gregorii filii Benedicti de Damonya in molendino Ypach-Molna vocato, in fluvio Repcze intra terminos eiusdem poss-is Damonya in dicto C-u Soproniensi existentis decurrentis habite (i.m. II, 594). Nyilván e nevek sorába tartozik a Baranya megyei Ipacs-fa (< Ipacsfalva; KÁZMÉR, Falu 259), a homoródalmási Ipacs erdő-legalónév, az Ipacs kútja és Ipacs pataka nevekkel együtt (PESTY, Mo. helynevei. Bp., 1888. 142).

A liptói Ipócs nevé őrző megyebeli Ipócsfalva (1358/1391: Ipochfalva — KÁZMÉR, Falu 287; 1391: Ipocs unokája Erzsébet lemond ipocsfalvai leánynegyede feléről — ZsigmOkl. I, 2185; 1405: Ipochfalva, 1473/XVII.sz.: Ipoch alias Ancikhaza — KÁZMÉR: i.m. 287. — ma pusztá Szentkereszt határában: 1895: Ancsikfalva, 1907: Ancsik pusztá Hnt.)

— a föntin kívül — egy ³ Ipolcs < Ipolit személynév származéka is lehetne: ³ Ipolcsfalva > Ipócsfalva alakulással.

GYÖRFFY GYÖRGY egy korábbi tanulmányában (Besenyők és magyarok. Bp., 1940. 43, 60, 64 — itt sajtóhiba miatt XLI, sz. oklevél) Bi-borbanszületett Konstantin 948—952 között készült műve 37. fejezete nyomán Ἰπικ(β)~τορ'Ιταόγ besenyő fejedelem nevét közli. E megfejtetlen személynévet a hazai történeti besenyő személynévanyag nyomán ^x Ipacs (1326: Beze fil. Ipoch et Andr. fil. Bernalth bissenos de Ceche — CD, VIII/5, 289. vö.; GYÖRFFY: i.m.104. és 1348: Beke pugil fil. Ipoch...bissenus nobilis de Boch — AnJOkm. V, 214) névével hozza összefüggésbe, mondván, hogy a -cs magyar kicsinyítő képző, s az alapot a magyar oklevelekből ismert Iba személynév- és helynevekkel vetteti össze. Tömören ugyanezt közli az 1965-ben megjelent „Monuments de lexique petchénegue” (AOr. XVIII, 78) dolgozatában is.

Mit tudunk ezek után az Ip/u > Ipsa ~ Ipacs ~ Iponya (1275: Rorandus fil. Ipona — HazOkI. VI, 203) és Ipócs személynévek eredetéről mondani? Tény, hogy keveset, s azt is inkább gyaníthatjuk. Mégis ismertetem, mert a következő — szerencsésebb kezű — vizsgáló tovább feszegetheti nyitját.

Az eddig említetteken kívül rá kell mutatnom még két lehetséges megoldásra (egyik már KNIEZSA munkájában is előfordul), hiszen egytagú becézőneveink és ezek továbbképzése gyakran ad többféle megfejtési lehetőséget. Az azután eseti, hogy településtörténeti adottságok, névkörnyezet stb. melyiket hozza előtérbe, melyiket támogatja. Az Ipu > Ip becéző rövidülés (ha annak tekintjük) a Hippolitus személynévvél is kapcsolatba hozható. Korai adata (1138/1329: In villa Durug(a...Ipolit... — MNy. XXXII, 130) együtt bukkan föl Ipu > Ip nevünkkel. A III. századtól tisztelt vértanú egyházatya nyithatott utat a névnek a kereszténység használatában, s a kereszténységgel kerülhetett korán a magyarsághoz. Még az is megfigyelésem, hogy az Ipu > Ip személynév és becéző változatainak viselői között — az okleveles anyag nyomán látjuk — zömében mohamedán réteget is képviselők táborából (királyi vadászok, várjobbágyok stb.) kerültek ki, s területi eloszlásuk is megfelel a török népelemek korabeli elterjedésének. GYÖRFFY is a besenyő adatok nyomán jutott hasonló elgondolásra, de az Iba személynévek magyarozatára nem tért ki. E feltevés ébresztette bennem azt a lehetőséget, hogy az ószövetségi Ábrahám mohamedán Ibrahim névnek

^xIb > Ip rövidült becéző változatára gondoljak. Még inkább ide tartozó
nak vélem az Iba nevet. Ennek történeti előfordulása: +1086u.:...tendi-
tur ad pontem Iba... (Koppány falu határában, PRT. VIII, 267) és a ba-
ranyai—székely eredetű településvidéken (vö. a török Böldör, Gyalán,
Hitmes stb. személynevekből alakult helységneveket) az Iba falva > Ibafa
mai községnév lehet bizonyítéka.

REUTER CAMILLO

SZŐREG NEVEIHEZ

A Levéltári Szemle 1979. évi 3. számában bírálтам meg a
Szőreg és népe címmel 1977-ben Szegeden megjelent községmonográ-
fia történeti fejezeteit. Ott éppen csak utalhattam SZABÓ JÓZSEF,
Szőreg földrajzi nevei című dolgozatára, a könyv egyik fejezetére. Itt
— a bevezető néhány mondat megismétlésével — a részletes bírálatot
közlöm. Hozzáteszem még a kötetnek a szerb nevek írásmódjában való
összevisszaságát kiigazító megjegyzéseimet is.

SZABÓ JÓZSEF tanulmányának bevezetése fölöslegesen ismételi
meg másutt előadott vagy előadandó dolgokat (25—6). Még ebben is
logikátlan: már előbb beszélt a távozó szerbekről, mégis csak utóbb
árulja el, hogy hova távoztak (26). A Magyar utca és a Szerb utca
településtörténeti tanulságait jól foglalja össze, de idézhette volna for-
rását (Délmagyarország. 1974. dec. 24; Nyr. CI, 166). A Szőreg névre
vonatkozó eddigi irodalmat rövidebben is el lehetett volna intézni, kár
volt mindent, amit én összeszedtem, újból idézgetnie. Szintén fölösleges
volt ilyen terjedelemben megalapozatlan föltevését (sőreg ~ Szőreg) elő-
adnia; ezt legfőljebb szakfolyóiratban lehetett volna tennie. Szintén alap-
talan azt föltenni, hogy a falut „esetleg” „párhuzamosan” Szentfűlöpnek
is hívták (29). Erre semmi bizonyíték sincs, és KARÁCSONYI fejtege-
téseiből ki is derül, hogy világosan elkülönül a kettő a középkori írás-
beliségben: Szőreg a falu, Szent Fűlöp a monostor neve (76—8). Vi-
szont nyilvánvaló, hogy a Bács megyei Szond (ma Sonta) melletti
Szentfűlöp (ma Filipovo) éppen arról kapta nevét, hogy a szőregi
Szent Fűlöp monostor birtoka volt (77).

A szerző ezt írja: „Természetesen nem vettem föl a gyűjtemé-
nyembe azokat a földrajzi neveket, amelyek egykor szőregi, jelenleg
azonban nem Szőreghez tartozó területek megjelölésére szdgalnak”(33).

A természetes az lett volna, ha fölveszi! Történetetlen ugyanis, ha csak a jelenlegi határokból indul ki, de közben már elavult, múltbeli neveket is fölvesz. A helyes az, ha a mindenkori Szőreg neveit gyűjtjük össze, minél tüzetesebben megjelölve egy-egy név korát (első előfordulását, jelenlegi eleveenségét vagy avultságát). A Hintaló csárda meg a Jutka-kocsmá csak úgy fér meg egy jegyzékben, ha megmondjuk, hogy az előbbi tízéves (ezt írja is SZABÓ), az utóbbi azonban több mint fél évszázada nincs (ez viszont említetlen; sőt téves, hogy „jelenleg lakóház”, mert a jelenlegi Magyar utca 94. számú lakóház nemrég épült a hajdani Jutka-kocsmából átalakított ház helyén). Most több idősík egymásba csúszik: olyan ez, mintha egyetlen lemezre óránként ismételve öt-hat fölvetelt készítené a fényképező, ahogy a csillagos eget szokták néha fényképezni. Ezeknek a házaknak meg kellett volna adni a mai számát, mert a térképvázlat alapján húsz-harminc év múlva már senki sem tudja a helyüket pontosan megtalálni.

Említettem, hogy a kötet anyaga több nevet tartalmaz, mint amennyit SZABÓ JÓZSEF gyűjtött. FERENCZI IMRE például ezt írja: „Lényegre tapintó a falu szája, amikor a község lakóinak vagyoni különbségét a mai Magyar utca kettéosztásában (?) érzékellette. Az utca túlsó felén (?), a szegényebb fertályon lakókat kivalóknak, gatyaszáriaknak nevezte. Az innensők, a jobb gazdák számítottak bevalóknak” (254). Nem a falu szája osztotta a Magyar utcát ketté, hanem a településtörténeti folyamat. FERENCZI JÁNOS már megírta (Nyr. II, 477), hogy a falu két részből állott: Nagyfalu és Gatyaszár. Nagyfalu történeti név; említi BOROVSZKY is (Csanád vm. tört. II, 443). A kettő határa, a Gránic az Iskola utca és a Magyar utca sarkán, a mostani napköziotthonos óvodánál (Magyar utca 62.) volt. Öregektől jegyeztem le még 1947-ben: „Valamikor ott verekedtek a legények: nem volt szabad a gránicon túl udvarolni vagy mulatni, mert megverték az átmerészkedőt.” Tehát SZABÓ JÓZSEF gyűjteményébe pótlólag föl kell venni mind a Gránicot, mind a Nagyfalut. Kis-Budzsákról a szerzők érdekes történeti adatokat hoznak (137, 139, 145). Pilik-telepet a 145. lap tárgyalja. Kimaradt a Szerb utca korábbi neve, a Rónai (Rónay) utca, holott a 139. és 145. lap említi. A Templom út valószínűleg téves; a 139. lapon helyesen utcaként szerepel.

A külterületen még több a hiányzó név. A Maros kiszáradt ágát, az Arankát többen is említik (21, 90). A Budzsáki-legelőt és a Csárda-

földeket a 163. lap tárgyalja; SZABÓ csak Csárda-dűlőnek ismeri. A 130. lapon Cigánybudzsák szerepel; ez sincs SZABÓ jegyzékében; valószínűleg a Nagy-Budzsák egy része ez, a későbbi cigánytelep (Vajda utca, ma Palackozó utca). A Jankova bara SZABÓ szerint Jugoszláviához került; ANDÓ 3. sz. térképe szerint a Tiszán innen van, tehát magyar terület. Elavult a név (Jankó-tó volna a magyar megfelelője, de így sem használatos), viszont a történeti adatok közt előkerül, bár hibásan: a kételemű név két szava között vesszővel (140). A Juhjárást már említettem (132, 135), Karóca szintén azért hiányzik, mert ma Deszké (17, 33). De miért hiányzik Kopova, mikor ANDÓ említi (21), és térképén (17) is rajta van? Nagy-Budzsákot a 135. és 258. lap említi, a Papi földet a 149. lap, Szlatinát szintén ANDÓ (21) és térképe (17). Ugyanakkor következetlen, mert fölveszi a Zsivity halmát, holott ez Deszkéhez tartozik, a térképtől hiányzik is.

A régészeti lelőhelyek jegyzékében is találunk néhány olyan földrajzi nevet, amely hiányzik SZABÓ JÓZSEF gyűjteményéből: Ótotelep (64), Pávó-féle téglagyár (65), Kistanya (Kiss Károlyé) (65), Szi-tókerület (65). RÁKOS ISTVÁN említi 1828-ból a József csárdát (93. lap 40. jegyz.), KÁLMÁNY gyűjtötte népdalban fordul elő a Nagy úcca (364), amely a Szerb utcával azonos. FERENCZI JÁNOS 1873-ból és a magam 1947-ből való gyűjtéséből még a következőkkel tudom ki-gészíteni Szóreg földrajzi neveinek gyűjteményét:

Babujka, Szántó és kaszáló, FERENCZI. Helye ismeretlen.

Békás, Ér. FERENCZI. Helye ismeretlen.

Cigánygírc, FERENCZI. Helye ismeretlen.

Csányi-högy, Azonos a 78. sz. Högy nevű házzal.

Füzes, Erdő, FERENCZI. Már 1947-ben azt írtam hozzá: Ma nem ismerik már.

Kaposváros halom, Az 5564. sz. katonai térképen szerepel. Ér-dekes, hogy a nép nem ismeri.

Keresztöltés, FERENCZI. Ma ismeretlen.

Kis sarok, A Magyar utca és a Tigris utca sarka; jó beszél-gető hely, mert artézi kút is volt, ahol várni kellett, míg a kanta megtelt.

Kopója, Ér. FERENCZI. Talán azonos a Kopovával?

Kun bara, A katonai térképen és ANDÓ térképén: Kunpara.

Lanka, Erdő, FERENCZI. Ma nem ismerik.

Podlukány dűlő, BOROVSZKY: Torontál vármegye. 305; KÁLMÁNY: Szeged népe. III, XIV, Ma a nép nem ismeri.

Ráctemplom köze, A mai Iskola utca.

Szélesér, FERENCZI. Ma ismeretlen.

Vasútvágota, A Külső (Kilső) ugar másik neve. 1857-ben a vasút kettévágta (vö. 38).

Vájner köze, A mai Rózsató utca. A sarkon (később az ottani

autóbuszmegállót Szűcs kovácsnak nevezték Szűcs Béláról) Weiner Mór boltja volt 1914 előtt (Szerb u. 87.). Ugyanezt a harmincas években Mozi utcája, Kasza utcája (SZABÓ jegyzékén: Mozi utca, Kasza utca), Kasza köze néven nevezték, mert benne volt Kasza Pál (sz. 1911.) 1933-ban létesített Otthon mozija; ugyan a mozi ma is ott van (Rózsató u. 13.).

Az időrendi adatok hiányán kívül a másik nagy fogyatékosága SZABÓ gyűjteményének, hogy nem járt utána a névadóknak. Seregyi nevet ezzel a formulával intéz el: „Wolf nevű”, „Horváth nevű”, „Szurmai nevű” stb. Minthogy a szerkesztő így hagyta, ebből az a furcsaság következett, hogy ezek a nevek így kerültek bele a névmutatóba, alattuk viszont többnyire ott van az illető teljes neve, mert a kötetben mást is szó esett róla. Ez azután megzavarja az olvasót: azonos vagy más-e a két név viselője?

Mindjárt az első, akiről a Zsidó lejárót (ismétlem: nem bejárót!) elnevezték: Wolf Károly többször is szerepel a mutatóban; özvegye is, fia is: Wolf József. A Horváth-tanya névadója Horváth István (az újszegedi kertész úttörő Horváth István fia). Horváth-kertnek nem halottam. Bodó kútja, Bodó-telep Bodó Jánosról kapta a nevét, aki többször előfordul a kötetben. A Svéger-kocsmá (Makai út 57.) tulajdonosa Schwäger József (sz. 1909.) volt.

Csubirka nevről megírtam (MNy. LIV, 152), hogy a szőregi házassági anyakönyvben (III, 224.—1925/22.) szerepel Csubirka Katalin (született Székesfehérvárt, 1906. jan. 31-én). Nem lehetetlen tehát, hogy e különös név ragadt — pars pro toto — az egész falurészre. Egyébként SZABÓ valószínűleg Csiburkát akart írni, amikor a név változtatát emlegette, csak a nyomdai korrektor „javíthatta” vissza a címszónak megfelelően. A hangátvetéses alak valóban éppúgy használatos, mint a Csubirka. Ilyen nevű családról azonban nincs tudomásom. Megírtam ugyanott azt is, hogy a falurésznek egyéb tréfás—gúnyos nevei is vannak: Turbic, Kányafalva, Kínai negyed.

A Rádó-kocsmá (Szerb u. 1.) névadása elüt az eddigiektől, mert itt nem a vezetéknevből, hanem a keresztnévből lett a földrajzi név; lévén a névadó Pákáski Radován (1892—1976). Korábban nevelőapjának, Pákáski Obrádnak is itt volt már a kocsmája; nemrég még olvasható volt a bejárat fölött: „Alapított 1896-ban”. Régtől ott volt a nagyvendéglő, korábban Weisz Zsigmond bérelte (vö. 263. lap, 13. jegyz.); 1885 júniusában leégett. Ma is azon a helyem van a presszó és a

Rózsafa étterem. Fodor Sándor az apósától, Csikós Imrétől örökölte a kocsmáját (Makai út 20.). A Rohonyi-domb Rohonyi Gyula felsőipariskolai tanára volt. Mind Beck Antal (1856—1930), mind Beck Dezső (1897—1979), mind Tóth György (1890—1930), mind özvegy Tóth Györgyné szerepel a kötetben, a belterület 39. sz. neve (Magyar u. 14.) tehát velük magyarázandó. Beck Antal ugyanis 1921-ben adta el vendéglőjét a Jugoszláviából ideköltözött Tóth Györgynek, aki fiatalon meghalt tüdőbajban; utána özvegye vezette tovább a kocsmát. Nagyterme a falunak afféle művelődési központja volt már akkoriban is; a legtöbb műkedvelő előadást ott rendezték a különféle egyletek, társulatok. Mind a két Bálint Ödön, apa és fia, ugyancsak szerepel; a névadó azonban az idősebb, mert az ifjabb nem itt (Magyar u. 62.) lakott. A Szerb-iskolában (Szerb u. 52.) 1948-ig folyt szerb nyelvű tanítás, s így „az 1940-es évek végéig” pontosítható. A 62. sz. belterületi hely (Magyar u. 93.) névadóinak éppen fordított a sorrendje: először volt Matric-iskola az 1891-től ott működő Matrisottó György (1865—1930) tanítóról. Érdekes, hogy a nép az olasz vezetéknevét végéig keresztnevének érezte, elhagyta. (Egyébként Matric Ottónak ejtette, Matriznak nem hallottam.) De a kutató nem teheti ezt, neki tisztázni kell a népetimológia rejtvényeit. Matrisottó 1926-ban nyugdíjba ment, s utána ott lakott Mihálik István (1877—1937) volt fölvidéki igazgató-tanító, de rövid ideig, így róla nem neveztek el az iskolát. 1934 ősztől 1937-ig Tóth József (1898—1966) volt az ottani tanító; utána Sáringer János, de ő sem lett névadó. Fabó Anna 1945-től 1969-ig lakott és tanított ott. Azóta Dobai Ferencné lakik ott, de tanítás 1975 ősztől már nincs az épületben, mert életveszélyessé vált.

A Budzsák legjobb magyar megfelelője a zug szó. Cián-háznak nem hallottam soha a Ciánozót. Egyébként jelenleg nem lakóház, hanem raktár. A szélmalom utoljára Péli Lajosé (1887—1961) volt. Teljes neve előfordulna a mutatóban, ha a 159. lapon el nem írják Pálfinak. A malmot egyébként Nedelykov Mákszó építtette 1870 körül vásárhelyi malomépítőkkal. 1899-ben a Makóról ideszármazott Péli Mihály (1824—1930) vette meg. 1928-tól, ha nem volt elég szél, előbb gázmotor, majd villanymotor működtette; 1951 óta már a vitorlát nem is használták. 1944-ben levették első két ágát, 1954-ben a másik kettőt is. Jó szélben 30—40 mázsát őrölt egy nap, a molnár vámja 10% volt. Mindezt megírtam a Délmagyarország 1954. okt. 22-i számában. 1956 tavaszán égett le a malom.

A Kurc-kocsmát (Magyar u. 199.) az 1902-ben ideköltözött Kurz Ignácné (+1922, férje + 1920) vezette a boltot. A kocsmát Kurz Ignác halálával meg is szűnt. A század első évtizedében volt egy különszobája is, ahol a szőregi legénykék megismerkedhettek a szegedi rosszlányok szerelmi tudományával. Állítólag itt játszottak először mozgófilmet Szőregen. 1922-től Kurz Tibor vegyesboltja működött csak tovább.

A Szelgrád-bolt (Szerb u. 141.) Szelgrád Jánosé volt. Szlávik Vendel (1867—1930) többször előfordul a névmutatóban. A Máté gabonakereskedő testvérek neve: Sándor és Dénes (Makó és Csanád—Tórontál vármegyei községek. Bp., 1929. 405). Dér József neve szintén sokszor előfordul. Egyébként a fogalmazás félreérthető: Dér-teleppé valójában akkor lett Dér József földje, amikor házhelyként eladta (37). Az Utrina magyarázata ködös (37). Pedig egyszerű: a szerb szó közlegelőt jelent, amit bármely szótárból meg lehetett volna állapítani, s nem kellett volna az adatközlők bizonytalan magyarázatára hagyatkozni. A Kamra-töltés nevének magyarázatával adósunk SZABÓ JÓZSEF. El kellett volna mondania, hogy a XVIII. század végén a magyar királyi kamara építtette az árvízvédelmi töltéseket (90), ezért a hivatalos nevük „kamerális töltés” volt, ebből lett a „kamarális”, majd népetimológián és rövidítve a „kamaratöltés”, még rövidebben: „kamratöltés” (vö. PÉTER LÁSZLÓ: Újszegedi Textilmunkás. 1955. július 11.).

A 34. sz. órháznak Kurilla Elek volt a bakterja. Magának való, csöndes, nagy, szőke ember; ritkán, ha italos volt, megjött a kedve. Sose felejttem el, mikor egyszer a Szerb utcán a Rádótól végigmuzsikáltatta magát, s amikor a velünk átellenben levő (Szerb u. 39.) házból kijött Bottyánszki Pálné, Julcsa néni, azt húzatta: „Julcsa, sose leszek a magáé!” 1939. augusztus 28-án nyitva felejtette a sorompót, és a makói vonat elgázolt egy kocsit. Bagi Mihályné meghalt, a hathónapos Bagi Etelka csodálatosan életben maradt, pedig a mozdony vagy 30 méter hosszan toltta maga előtt a kocsit lovastól. Kurilla Elek föl akasztotta magát. Fia, Kurilla László tehetséges labdarugó volt; Szőregi László néven valamelyik fővárosi csapatban, vagy talán a magyar válogatottban is játszott azokban az években.

A Szóráth-tanya névadója Szóráth Pál ny. százados, Juhász Gyula gimnáziumi osztálytársa. A Csiszár-kút névadója Csiszár Antal, esküdt volt a húszas-harmincas években, szerepel az 1931. évi virilisták között.

A Nedelka-tanya voltaképpen Nedelykov-tanya, utoljára Nedelykov Bogolyub és Mákszó tanyája. Csak a katonai térkép készítői értették félre (ahogy a Marostót Maros-tónak, Budzsákot Budzsáknak írták), s most, hogy határőr laktanya lett, a katonák a régi térkép alapján ismét az eltorzult nevet tették közhasználatúvá. Egyébként a Schaffer-tanya (Így, és nem Saffer, nem Schäfer!) is a Nedelykov testvéreké volt; mint említettem, ők is átmentek Jugoszláviába, s birtokot cserltek az onnan 1936-ban átköltöző Schaffer (később Sáfár) Gyulával (1893—1977).

A Tavasszi nevű határrész nem onnan kapta nevét, hogy „általában tavasszal vetett növényeket természettek” (40), hanem ez ugyanúgy a régi háromnyomásos gazdálkodás nyelvi öröksége, mint a Nyilas meg az Ugar (98). Szerb megfelelője, a Járe viszont gidát jelent. A Tatárkának sincs köze Tatár nevű személynévhez, annál inkább az ilyen nevű takarmánynövényhez. A Cigányka helyesen Cigánka, szerbül ez cigánylányt, cigányasszonyt jelent.

A Kisbogáros és Nagybogáros aligha a régi állattartás emlékét őrzi (41). Ha Bogárzó volna, s messzebb a falutól, lehetne, 1947-ben idős adatközlőimtől úgy hallottam, hogy néhány bolgárkertész lakott erre, s őket gúnyolták így: bogárok, bogarak. Megengedem, lehet népetimológia is.

Cserőke nem szerb eredetű (43); Magyarszentmihályon is van; éppen KÁLMÁNY közléséből került bele közszőként a Magyar Táj-szótárba 'sűrű túskebokrocška' jelentésben. Szerintem a cser származéka éppen úgy, mint a cserje, cserjés; és vizenyős, nádas, kákás, bokros területet jelent. (Kéziratot tanulmányomban, amelyet szintén 1947-ben írtam, fölvonultattam a nyelvi párhuzamokat is.) Tálagy talán valóban a szerb talog 'alj' népetimológiás (tályog-táragy) folyamánya. Tódor bácsi, a bolgárkertész teljes neve Berbenkov Tódor, ő azonban csak bérlője volt Kogutowicz Károly egyetemi tanár tanyájának.

Külön problémát vet föl a szerb nevek írásmódja. Az rendben van, ha történetírásunk ma Jellasich vagy Jelasics helyett Jelačićet ír (110, 115, 116). De megokolt-e a szegedi vagy szőregi szerbek nevének a mai szerb írásmódra való visszaállítása, noha ők — köztünk élvén — bizonyára soha életükben úgy nem írták le a nevüket. A szegedi Lausević (115) család például magát hirdetéseiben is (Szegedi kalauz, 1883. 124) Lausevitsnak írta, s így szerepel még

REIZNER várostörténetében is. Különben is, ha pontoskodni akarunk, akkor Laušević a helyes. Nyilván a szőregi jegyző sem Baraković-ként szerepel az idézett forrásban (111), hanem vagy Barakovits, vagy még inkább Barakovics, esetleg Barakovity.

Érdekes a szőregi szerbek keresztnévének az írásmódja is. A legtöbb név írásban a-ra végződik, ezt azonban a szerbek az a és az o közötti ajakállással ejtik, a magyarok pedig egyértelműen ó-nak hallják, s így is mondják. Jellemző a Rádó bácsi — a sokat emlegetett Pákáski Radován — névének ejtése. De ugyanígy a 141. lapon felsorolt nevek ejtése, sőt újabb írásmódja is így fest: Maxa (Mákszó), Moja (Mójó), Gácza (Gácó), Láza (Lázó), Gyura (Gyúró), Mita (Mító), Jocza (Jócó); a 142. lapon Jaka (Jákó) s így tovább. A korabeli lapok is így írták (a Szegedi Napló 1902. június 14-i számában a bíró neve: Beleszlin Jákó). De ebben a könyvben is Pájó szerepel (328), persze furcsa módon, mert Maca Pájó, az ismert női szabó, voltaképpen Vladiszavlyev Pájóné, a keresztneve Marija, azaz Maca. Így jött létre a különben furcsa Maca Pájó név!

A Rádó bácsi neve egyúttal jelzi, hogy az ilyen típusú nevek voltaképpen becenevek; csak a szerb népességnek a hivatalos világtól való elszigetelődése, sajátos patriarchalizmusa őrizte meg olyan használatban, hogy a görögkeleti anyakönyvekben és a magyar hatósági iratokban is így szerepeltek. A Mójó például hivatalosan Szamuilo. Jellemző, hogy ugyanabban a felsorolásban van Mójó is, Szamuilo is (141. lap 115. jegyz.). De a többinek is megvan a hivatalos formája. Mákszó: Makszim, Lázó: Lazar, Jákó: Jakov, Pártó: Pantelije, Gácó: Gavril, Gyúró: Georgije, Mító: Dimitrije, Íszó: Iszák, Jócó: Jován, Tácó: Atanaszije, Vójó: Voiszláv, Lentó: Leontije, Ránkó: Radivoj, Vászó: Vaszilije, és így tovább.

Még bonyolítja a helyzetet, hogy néhány szerb már régebben is keresztnévének magyar változatát használta. Így elsősorban Miletin Nikola (141, 161, 162), azaz Miletin Miklós (1861—1931), majd hasonló nevű unokája (229, 231, 237), „a Níró” (1907—). A másik az éppen imént említett Pájó bácsi, aki hivatalosan Pálként szerepel (229—31, 233, 234). Néha Sztojkov Gyura is Györgyként, Markov Mójó Mózesként fordul elő. Pedig a magyar megfelelője Sámuel lett volna, mivel a teljes névalak Szamuilo. (Apám Beleszlin Mójótól vette a Szerb utca 60. számú házat 1934-ben, és az adásvételi szerződésben ő is Belesz-

lin Mózes néven szerepel.) Gyorgyevics Sándorra, a fűszabadulás utáni szerb bíróra sem emlékeztem már, de rögtön eszembe villant magas alakja, mihelyt Lécó bácsinak (az Alekszandernek ez a szerb becéző változata) említették. Gyorgyevics Vitályos (Zsiván) is szerepel.

Mármost mit lehet itt tenni? Ha nem lehet egységesíteni a négyféle (eredeti szerb, régi szőregi, mai szőregi, hivatalos keresztnévű) írásmódot, legalább szólni kell róla. Így, ahogyan most tettem. A cz azonban mindenképpen elhagyandó (Gácó, Jócó stb.)!

PÉTER LÁSZLÓ

EGY BÍRÁLAT NÉHÁNY TANULSÁGA
(Válasz Péter Lászlónak)

Ritkán lehet olyan részletes bírálatot olvasni valamely kiadványról, mint amilyen PÉTER LÁSZLÓnak a tollából a Levéltári Szemlében (1979. 3. sz. 447—74) a „Szőreg és népe” című kötetről megjelent. Hogy egy bírálat ennyire részletes, az persze többnyire elismerésre méltó, természetesen elsősorban akkor, ha az észrevételek, bíráló megjegyzések nagyrészt helytállóak, találóak. Kevésbé dicséretes azonban akkor, ha a helyénvaló, vitathatatlan kifogások mellett — esetleg indulattól fűtve — torzító megállapítások, értékrontó elferdítések sem ritkák, vagy éppen azok vannak túlsúlyban. Ilyenféle vélemény alakult ki bennem, amikor PÉTER LÁSZLÓnak egyrészt a Levéltári Szemlében megjelent, másrészt a NÉ-ben most közzétett értékelését olvastam a szőregi monográfiában publikált „Szőreg földrajzi nevei” című tanulmányomról.

Azt hiszem, azon lehet vitatkozni, hogy dolgozatom bevezetése valóban fölöslegesen ismételi-e „másutt előadott és előadandó dolgokat”. A bevezető részben ugyanis azért foglaltam össze röviden a község történetét, hogy az olvasó számára világosabb legyen Szőreg földrajzi-névrendszere (pl. a szerb névadás néhány példája, átvétele). Ugyancsak a bevezetésben szólok arról, hogy régebben nagyobb számban élt Szőregen szerb lakosság, és ez a tény a falu helynévanyagában is nyomot hagyott. A szerb lakosság létszámának fokozatos csökkenését és ennek — a névadásban megfigyelhető — következményeit

viszonylag hosszabban fejtegettem, s hogy ez mennyire „logikátlan” formában történt, annak eldöntését az olvasóra bírom. (Ennek a résznek az idézésétől itt terjedelmi okok miatt el kell tekintenem, a szöveg összefüggéséből kiragadott példamondat idézése pedig nem lenne szerencsés.)

Idevágóan van egy félig-meddig dícsérő megjegyzése is a bírálóknak: „A Magyar utca és a Szerb utca településtörténeti tanulságait jól foglalja össze, de idézhette volna forrását”. Ez a dícséret is inkább adatközlőimetre illel, mert az ő segítségük volt az első és legfontosabb forrásom. A másik kiindulási alapom pedig KOVÁCS MARGITnak a Móra Ferenc Múzeum néprajzi adattárában található dolgozata volt. Mindkét forrásra tisztességgel hivatkoztam is a megfelelő helyeken, s talán azt még PÉTER LÁSZLÓ is elismeri, hogy az általa említett, igazán csekély terjedelmű szakirodalomhoz képest az általam használt források — főleg az adatközlőktől származó, első kézből kapott adatok — az elsődlegesek és legfontosabbak. Talán megbocsátható vagy bűnül föl sem róható, hogy az említett anyaggyűjtési módszer alkalmazásával megelégedtem, és nem néztem át az üzemi újságokat és napilapokat (Újszegedi Textilmunkás, Délmagyarország stb.) abból a szempontból, van-e bennük közlés Szőreg földrajzi neveiről (tulajdonképpen csupán egy-két névről).

A Szőreg név eredetével kapcsolatos összefoglalásomról így összegezte véleményét PÉTER LÁSZLÓ: „A Szőreg névre vonatkozó eddigi irodalmat rövidebben is el lehetett volna intézni, kár volt mindent, amit én összeszedtem, újból idézgetnie. Szintén fölösleges volt ilyen terjedelemben megalapozatlan föltevését (sőreg ~ Szőreg) előadni, ezt legföljebb szakfolyóiratban lehetett volna tennie. Szintén alaptalan azt föltenni, hogy a falut »eseteleg« »párhuzamosan« Szentfűlöpnek is hívhatták”. PÉTER LÁSZLÓ fejtegetésének azzal a részével, amely szerint fölösleges volt a Szőreg névre vonatkozó irodalmat hosszabban „idézgetnem”, nem tudok egyetérteni. Ennek több oka is van. Egyrészt az, hogy a falu nevének eredetével kapcsolatban fölmerült elképzelések egy részét (köztük PÉTER LÁSZLÓ egyik elharmarkodott ötletét) elfogadhatatlannak találtam, magyarán tehát: vitatkoztam velük, másrészt viszont magam is kísérletet tettem egy újabb névmagyarozatra. A tudományos vita tisztessége és az olvasó tájékoztatása egyaránt azt kívánta tőlem, hogy mások véleményét ismertetve és

szem előtt tartva fejtsem ki a magam álláspontját. Igaz, saját névfejtési kísérletem PÉTER LÁSZLÓ szerint "megalapozatlan", jóllehet — amint ezt részletesen kimutattam — névmagyarázatomnak hangtani akadálya egyáltalán nincs, és bizonyos névtörténeti, névadási analógiák is mellette szólnak. Ennek ellenére — ismerve a névfejtések nehézségeit — így zártam a falu nevének eredetéről kialakult saját véleményemet: „Jól tudom, hogy a sóregből való névmagyarázatom megerősítésére egy láncszem hiányzik fejtegetésemben: nincs ugyanis adatom a Szóreg személynévre, amelyből végül is a község neve kialakulhatott". Ezt az elméletet nem cáfolja meg PÉTER LÁSZLÓ, s nem is bizonyít semmit, csupán kifogásol.

PÉTER LÁSZLÓnak több megjegyzéséből arra kell következtetnem, hogy sajnos nem ismeri a földrajzi nevek gyűjtésének és közzétételének — immár országossá vált — gyakorlatát. Ezt igazolja egyik észrevétele eljárásomról: „Történetietlen ui. ha csak a jelenlegi határokból indul ki, de közben már elavult, múltbeli neveket is fölvesz." Az eddigi kiadványokban ugyanis — mind a megyei (ZmFrn., SmFrn.), mind pedig kisebb területeket fölelő névgyűjteményekben (HmFrn. I.) — az az eljárás szokásos, hogy a bel- és külterületek neveit a gyűjtés időpontjában megállapított helyzetnek, határoknak megfelelően kell följegyezni.

Azt is hibaként említi, hogy a névmagyarázatokban csak a családnevet közlöm (pl. Wolf nevű, Horváth nevű), nem pedig a teljes nevet, s a házszámokat sem adom meg a nevezetes épületek felsorolásakor. Tájékozatlanságra vall annak az említése is, hogy a 62. sz. név (Fabó-iskola : Tót-iskola : Matriz-iskola) „névadóinak éppen fordított a sorrendje". A névváltozatok közzétételében az a gyakorlat alakult ki a fönt is idézett helynévgyűjteményekben, hogy a változatok sorrendjében a mai névhasználat gyakoriságát kell tekintetbe venni. Megjegyzem, mindezt a földolgozás módszeréről szólva meg is írtam dolgozatomban: „Előfordul, hogy ugyanannak a földrajzi egységnek (pl. egy-egy utcának, dűlőnek) több népi neve is van. Ilyenkor az egyes névváltozatokat a gyakoriságuk sorrendjében közlöm, és kettősponttal különítem el egymástól. Példáuk: 79. Munkás utca : Tengör utca : Kis köz / Munkás utca /, 131. Budzsáki-erdő : Nagy-Budzsák stb.”

Azt sem tudom elfogadni, hogy fontos lett volna FERENCZI JÁNOSnak a Magyar Nyelvőr 1873. évfolyamában — mintegy fél lapnyi

terjedelemben — közzétett gyűjtését fölhasználnom, hiszen maga PÉTER LÁSZLÓ mutatja ki, hogy ezek a nevek többnyire ismeretlenek és nem is lokalizálhatók. Mindezekkel kapcsolatban ezt írtam: „Abban a reményben, hogy egyszer majd Szőreg földrajzinév-anyaga — természetesen bizonyos eltéréssel, szükségszerű rövidítéssel — része lehet egy leendő Csongrád megyei kötetnek, Szőreg földrajzi neveinek közlésében alapvetően a somogyi kötet módszerét igyekeztem szem előtt tartani. Ezért törekedtem arra, hogy az ún. történeti földrajzi nevekhez ugyanazokat a forrásokat (a Bach-korszakból származó croquis-t, a Pesty Frigyes-féle anyagot és a község kataszteri térképét) használjam.”

PÉTER LÁSZLÓnak a véleményéből azt el tudom fogadni, hogy a Zsidó-bejáró helyett (vagy esetleg mellette) a Zsidó-lejáró használatos. Utánanéztam a gyűjtéskor készített följegyzéseimben, s ott most is a bejáró névelemet találtam, tehát nem nyomdai elírásról van szó. Abban sem kételkedem, hogy a ma is élő nevek közül egy-kettő (Gránic, Nagyfalu stb.) valóban kimaradt névgyűjteményemből. Ugyanakkor azonban PÉTER LÁSZLÓ fogalmazása azt sugallja, mintha a Nagy-Budzsák, Papi-föld és Szlatina neveket is kihagytam volna névanyagomból, pedig azok szerepelnek benne. Ezekre azt válaszolhatom, hogy csak azt és úgy jegyez/het/tem föl, amit és ahogy adatközlőimtől hallottam, s természetesen minden egyes földrajzi nevet a helyi nyelvjárási kiejtésnek megfelelő fonetikus átírásban közöltem (ezért szerepel népi névként Saffer-tanya, s nem Schaffer-tanya). De távol áll tőlem, hogy mindezzel az apró pontatlanságokat, azokat, amelyek valóban javításra szorulnak, kedves adatközlőim számlájára írjam. Nekik én csak hálával tartozom szíves segítségükért. Elképzelhető ugyan, hogy a hosszú ideig tartó s bizony sokszor eléggé fárasztó adatközlés során egyik-másik helynév pontatlanul hangzott el, vagy én jegyeztem föl hibásan. Ha majd a Csongrád megyei helynévgyűjtemény összeállítása végre sorra kerül, akkor mindezeket természetesen ismételten tisztázni kell a helyszínen. Kifelejtett nevek egyébként — ahogy ezt dolgozatomban is említettem — minden egyes helynévgyűjteményben lehetnek, maradéktalanul teljes gyűjtés gyakorlatilag nem lehetséges. Ez persze nem jelentheti azt, hogy a gyűjtéskor ne a lehető legnagyobb fokú teljességre törekedjünk. Ezért örömmel vettem volna, ha a fölöslegesen emlegetett (ismeretlen és lokalizálhatatlan) földrajzi nevek helyett minél több, ma is élő nevet sorolt volna föl a bírálat, hiszen a gyűjtésnek és a közzétételnek az

a legfontosabb célja, hogy a feledés homályába merülő névkincset megmentsük a jövő kutatóinak, az utánunk következő nemzedékek számára.

Van egy-két meglepő részlet is PÉTER LÁSZLÓ munkájában. Például teljesen érthetetlen és megfoghatatlan számomra, hogy miképpen kapcsolódik dolgozatomhoz a bírálóknak az utolsó része, a szerb nevek írásmódjának fejtegetése. Tanulmányom ugyanis a szőregi monográfia 25—47. lapján található, a főlegemlegetett szerb nevek (Jellasics nevével a cikk végén levő Jócó névig) egyáltalán nem szerepelnek ott. Dolgozatomban összesen 335 névváltozat fordul elő, ezeknek csak mintegy 5—6%-a szerb eredetű, s a lejegyzésükben arra törekedtem, hogy az adatközlőimtől hallott formában, fonetikus jelöljéssel hangalakjukat

Aki a helynévgyűjtés és közzétevés módszereit ismeri, az megérti, hogy az egyes nevekhez fűződő magyarázatokban korántsem törekedtem olyan részletes — olykor már anekdotaszámba menő — események leírására, amelyeket PÉTER LÁSZLÓ mint szőregi lakos jól ismer, és hiányukat — érezhetően — hibának minősíti. Ilyen jellegű magyarázatokra — amellet, hogy terjedelmi okok miatt sem lehet kitérni — úgy vélem, nincs is szükség. Az elsődlegesen nyelvészeti (névtani) célú anyagföltárás mellett — erre dolgozatomban is rámutattam — a földrajzi nevekhez kapcsolódó néprajzi, történeti és régészeti vonatkozású közlések összegyűjtésére viszont törekedni kell, amint erre törekedtem is.

Összegezve PÉTER LÁSZLÓ cikkével kapcsolatos véleményemet, a következőket mondhatom. Ez a bíráló tulajdonképpen megnyugtató. Megnyugtató, mert az esetleg kijavításra szoruló konkrét hibák száma egyik kezemen is megszámlálható. A cikkből ugyanis az látszik, hogy szerzője rendkívüli alaposággal törekedett szöveg tenni a dolgozatomban — szerinte — található valamennyi hibát, s ez sem sok. (Jót — vagy mert nincs, vagy mert elsősorban nem ezt kereste — alig-alig talált benne.) Befejezésül néhány tanulságot szeretnék összefoglalni.

1. Mielőtt az ember bíráló megjegyzéseket kíván tenni bármihez, tanácsos, sőt föltétlenül szükséges a szóban forgó mű célját, a vállalt feladatokat és a hasonló szakmunkák módszereit megismerni.

2. Nagyon fontos, hogy a bíráló azokra a gondolatokra, tényekre reflektáljon, amelyek a munkában benne vannak, illetőleg azokra a hiányokra hívja föl a figyelmet, amelyeknek valóban benne kellene lenniük.

3. A tudományos vita tisztasága és tisztessége érdekében a ki-nyilatkoztatások helyett sokkal hasznosabb, sőt elengedhetetlen az adatok tárgyilagos fölsorakoztatásán nyugvó érvelés.

4. Végül: az indulat rossz tanácsadó. Akit indulata vezérel, igazában nem tud (vagy nem is akar) a mások véleményére figyelni, így — akarva-akaratlan — fejtegetése holtvágányra jut.

Valójában hálásak lehetünk PÉTER LÁSZLÓnak, hogy írásában sok kedves szőregi anekdotával is megismertet bennünket, csak azt nem értem, hogy miért velem szemben, az én bírálatom kapcsán mondja el ezeket.

SZABÓ JÓZSEF

SZERKESZTŐI VÉLEMÉNY PÉTER LÁSZLÓ ÉS SZABÓ JÓZSEF VITÁJÁRÓL

Biztosan senki sem lepődik meg azon, hogy a tekintélyesebb szakfolyóiratok példájára együtt jelentetünk meg egy bírálatot a rá adott válasszal, vagyis a megbíráltak lehetőséget nyújtunk a védekezésre. Ezt kötelessége lenne megtenni minden szerkesztőnek, ha egy bírálat igaz ságtalannak látszik, de még inkább akkor, ha igazságos ugyan, meg azon túl lelkiismeretes, gondos, mégis a szerző félreértése, a vállalt föladatnak, a mű céljának és eredményének más szempontú megítélése tűnik ki belőle.

Meglepőbb és szokatlanabb talán az, hogy egy könyvismertetés a rá adott válasszal együtt a „Tanulmányok, cikkek, adatok” rovatában lát napvilágot. Ennek az a magyarázata, hogy a konkrét anyagra való hivatkozás ellenére elméleti, és még hozzá a magyar névtudománynak, helynévkutatásunknak nagyon is lényeges elvi kérdéseiről van szó mindkét írásban, s akár vitaindítónak is tekinthetjük őket, ha elvonatkoztatjuk az eredetileg szóban forgó szőregi helynévgyűjteménytől.

PÉTER LÁSZLÓ, a jeles tudós, a kiváló filológus, a kultúrtörténet avatott kutatója végtelenül sokoldalú, s a névtudományban éppen olyan otthonos, mint a helytörténet nagyon sok területén. Érthető tehát, hogy a maga mércéje szerint szabja meg az igényeit a helynévgyűjteményekkel kapcsolatban is, Követelménye a legalaposabb kutatásokat és a legoptimálisabb megjelenési lehetőségeket föltételezi, de kétségte-

lenül a társtudományok számára is a leghasználhatóbb eredményeket nyújtaná. Ez lenne a kívánatos, és ennek örülne legjobban a névtanos, néprajzos, helytörténész, régész, kulturtörténész stb. egyaránt. Ilyen helynévkutatásra valóban nagy szükség lenne, s van is rá néhány szép példa az utóbbi időben is. Gondolok itt a SZABÓ FERENC szerkesztette helységmonográfiák (Gyoma, Mezőberény, Szeghalom, Vészto stb.) névtani fejezeteire és az önálló kötetben megjelent, hasonló módszerekkel készült névtudományi munkákra, mint KECSKÉS GYULA, Püspökladány újkori története helyneveikben (Püspökladány, 1974.), FEKETE JÁNOS, Kiskunfélegyháza településfejlődése és utcaneveinek története (Kiskunfélegyháza, 1974.), s még rajtuk kívül számos komoly könyvre, amelyek közül messzire kimagaslik PÉTER LÁSZLÓ, Szeged utcanevei (Szeged, 1974.) című nagyszerű munkája. Ezeknek általános sajátságuk, hogy egy-egy kiváló helybeli kutató nevéhez kötődnek, az ő akaraterejük, lelkesedésük, egyszerűségük, fáradságos, legtöbbször több évtizedes kutatómunkájuk nélkül nem születtek volna meg. Éppen ezért esetlegesek: elsősorban földrajzi elhelyezkedésük szempontjából azok, hiszen az ilyen áldozatos munkára vállalkozó, kiváló képzettségű kutatókat nem lehet előre megtervezni (csak örülni lehet nekik és munkájuknak). Legtöbbször valamennyien önállóan, minden központi irányítás nélkül dolgoznak, aminek következtében esetlegesek a kutatás és a közzététel módszerei, s egymástól nagy mértékben különböznek is az efféle alkotások. Ez nem baj, hiszen a tudományban nem lehet, ne is legyen kötelező uniformizálás!

A helynévkutatást azonban már nem lehetett a véletlenül megjelenő kiváló szakemberek kutatási körzeteire korlátozni, hiszen a gazdasági-társadalmi változások a helynevek rohamos pusztulását vonták maguk után. Megmentésük érdekében indult meg az a szervezett gyűjtőmunka, amelynek első eredményei már nyomtatásban is megjelentek (ZmFrn, SmFrn, HmFrn. I, II, III. stb.), s egyre nagyobb elismerésben részesülnek. A munkálatok méretei ésszerű gyűjtési korlátokat kívántak, és egységes módszerek kialakítását tették szükségessé.

SZABÓ JÓZSEF ennek az országos helynévgyűjtésnek kiemelkedő részvevője, tudós kutatója, eredményes közlétevevője, több megyei kötet kiváló munkatársa, aki Szőreg helyneveit is az országos mozgalomban kialakult gyakorlat szerint gyűjtötte és tette közzé.

A két típusú helynévkutatás hívei között mindig volt és lesz is vita, hiszen lényegesek az eltérések, mások a módszerek, különbözőnek a célok, feladatok, nem ugyanazok a lehetőségek. Melyik a jobb, hasznosabb, fontosabb? Eldönthetetlen! Az első az aprólékossága, sokoldalúsága, részletessége, tökéletesebb teljessége, történeti és jelenkori anyagának kimeríthetetlen egybevetési lehetősége stb. miatt jó és fontos. A második óriási névanyagföltárása, nagy területen való leletmentése, viszonylagos teljessége, egységes közzététele, szinkrón szemlélete stb. következtében jó és fontos. Jómagam nem szegődtem kizárólagos hívéül egyik módszernek sem. A közeljövőben megjelenő Csepel-sziget helyneveiben az első, a Vásárhelyi-pusztá helyneveinek összegyűjtésében és közzétételében inkább a második módszert követtem. Szívem szerint hiába adok igazat az aprólékos filológiai kutatáson alapuló helynévgyűjtésnek, az eszemmel az országos és egységes gyűjtési és közzételési módszert kell elfogadnom. Mindenképp egyetérték azzal, hogy a kutatók egy része úgy dolgozik, hogy munkája beleilleszkedjék ebbe az általános rendszerbe, de végtelenül tisztelen és nagyrabecsülöm azokat, akik egyetlen település helynévanyagába ássák bele magukat a lehető legnagyobb mélységig. Majd ha az egész magyar nyelvterületen megjelennek a jelenkori helynevek gyűjteményei, akkor már nemcsak megbecsülhetjük, hanem meg is követelhetjük ezeknek a történeti, helytörténeti, néprajzi stb. adatokkal (akár mondákkal, adomákkal) való kiegészítését, bővítését, az egész anyagnak a földolgozását, alaktani és jelentéstani elemzését stb.

Véleményem szerint tehát (a részleteket nem tekintve) mindkét vitázó félnek, mindkét kutatási iránynak igaza van, de a vitának természetesen ezzel nincs vége. Elsősorban — remélhetőleg — nem a vitaindítók között folytatódik majd (jóllehet a félreértések még közöttük sem tisztázódtak teljes mértékben), hanem azok véleményének szeretnénk teret adni, akik más oldalról tudják megvilágítani a dolgokat, s jószándékkal igyekeznek megoldani a bonyolult kérdést, s elvi álláspontjaik kifejtésével nem kis mértékben szolgálják majd a magyar névtudomány ügyét.

HAJDÚ MIHÁLY

FÖLDRAJZI NEVEK ÉS INTÉZMÉNYNEVEK AZ IFJÚSÁGI NYELVBEN

Névtudományi szakirodalmunk tanúsága szerint nyelvhasználatunkban igen magas a becenevek és a ragadványnevek száma. Különösen nagyok ezek a számok a fiatalság nyelvhasználatában. Három keleti megye iskoláiban (Hajdú—Bihar, Borsod—Abaúj—Zemplén, Szabolcs—Szatmár) 73 fiúnév 369, 93 leánynév 580 becéző változatát gyűjtöttem össze (Szóltónév-vizsgálatok a felső tagozatos általános iskolás tanulók körében. AAcPaedNyíregyh. Tom. 7/C. 73—118). A ragadványnév-gyűjteményemben pedig közel ötezer név szerepel. Nagyszámú becéző változatról és ragadványnévről olvashatunk minden kutató munkájában (vö. KÁLMÁN BÉLA, NewWil, ÖRDÖG FERENC, Szemvizsg., MSZA., MND. stb.). A nagyszámú ragadványnév mögött „a fiatalok játékos teremtőkedve” áll SZILÁGYI FERENC megállapítása szerint (Nyr. XCVII, 52). Ezt vallja MIZSER LAJOS is (Nyr. XCV, 40), GUTTMANN MIKLÓS pedig kiegészíti ezt a következővel: „...kizárólag lélektani alapja van a névadásnak, a gúnyolódás, kedveskedés, bosszantás a fő cél” (Nyr. XCVII, 55). Bízást elmondhatjuk ezeket a becenevek nagy részéről is. A beceneveknek és a ragadványneveknek nagy szerepük van az ifjúság nyelvhasználatában. A vizsgálatukkor soha nem szabad elfelejteni azt, hogy ezek fejlődése, kialakulásuk módjai megmutatják, milyen tényezők játszottak szerepet a névadási rendszerünk kialakulásában, és játszhatnak szerepet további fejlődésében. A beceneveknek és a ragadványneveknek ez a nagy bősége elsősorban a 13—14 éves gyermekek nyelvhasználatára jellemző. Később már nemigen alakulnak ki új becéző formák, a ragadványnevek között sem igen találunk olyat, amely másféleképpen jön létre, mint ahogy a gyermekek között e nevek keletkeznek. Annyi történik csak, hogy a sok becéző formából a fő variánsok maradnak meg, és a becenevek helyett szívesebben használják a név alapalakját vagy a fiatal ragadványnévet. Hogy melyiket használják ezek közül, azt a beszédhelyzet szabja meg.

A gazdag személynévi anyag mellett szegényesnek hat az ifjúság nyelvében az egyéb tulajdonnévi anyag. Földrajzi név és intézménynév is szép számmal található a nyelvükben, ezek használata azonban sokszor megegyezik a köznyelvi használattal. Ott azonban, ahol sok fiatal

megfordul, a helyek, az intézmények, az üzemek, a szórakozóhelyek sajátos nevet kapnak. A 13—14 éves tanulók nyelvhasználatára ez még nem jellemző. A hivatalos utcaneveket és intézményneveket használják még nagyobbára, vagy ha nem tudják a pontos nevet, körülírással élnek. Utcák, terek, intézmények ifjúsági nyelvi elnevezései elsősorban a 16—18 éves fiatalok körében alakulnak ki. A fiatalság jókedve, játékossága, ötletessége nyomja rá a bélyegét ezekre az elnevezésekre is, de ahogy a közzsókincsekben sok az ízléstelen és durva szó, ezek között is található szép számmal. Az eredetükre is általában az a jellemző, ami a közzsókincsekre.

A földrajzi nevekben szembeűnik a közzsói rész idegen neve. Elsősorban a német és az angol megfelelőket használják szívesen. Mezőtúron a Dózsa utca Dózsa sztrít, a Szabadság tér Rio de Szabadság, Hajdúböszörmény főutcája Fő sztrít, a Bocskai tér Bocskai platz, Győrött a Lenin út vagy Fő strassze vagy egyszerűen Strassze, Marcaliban a Fő tér Marcali Citi vagy Rio de Marcali.

Szívesen neveznek el utcát arról az objektumról, amely abban az utcában van. Esztergomban a Zalka Máté utca Buszmegálló utca, a Petőfi utca Kórház utca, a Báthori utca pedig Temető utca. Ez utóbbi névvel Nyíregyházán is találkozunk: a Dózsa György út neve, a város központjából ez vezet a temetőhöz. Nyíregyházi név a Lovasszobor tér elnevezés is, amely a Felszabadulás tér neve, s a felszabadulási emlékmű, egy lovasszobor a névadó. Debrecenben ugyanígy kapta az Emberes utca elnevezést a Tanácsköztársaság útja. Győrött a Révay gimnázium előtti teret Révay térnek, a Kazinczy gimnázium előtti pedig Kazinczy térnek nevezik a hivatalos nevek helyett.

Gyakran rövidítik a hivatalos neveket, különösen akkor, ha a rövidítés maga is értelmes szó. Így lesz Sátoraljaújhelyen a Rákóczi útból Rák, a Zsák utcából Zsák, Pécssett a Köztársaság térből Köztér, Nyíregyházán a Bessenyei térből az -i képző hozzátoldásával Besi tér vagy csak Besi, ugyancsak Sátoraljaújhelyen némi hangalaki módosítással a Béke utcából Béka.

Máskor a hivatalos név helyett metaforás vagy metonímiás szóképet használnak. Az Ifjúsági park Sátoraljaújhelyen Kopraló, Ózdon a Szeméttelép Rozsdatemető, Komlón a Bányász park Ámor tér, Nyíregyházán pedig az Ér-patak Gangesz.

Sokszor pedig az utcának valamilyen tulajdonságáról nevezik el. Nyíregyházán egy homokos bekötő út Homoksasszé, Több városban, községben van Szűk utca, Keskeny utca, Széles utca, a hivatalos nevük pedig nem ez. Valószínűleg az utcák régi neve él tovább az ifjúság nyelvhasználatában, s az is valószínű, hogy ezeket az utcákat nemcsak a fiatalság nevezi így.

Az intézmények megnevezésében a legjellemzőbb vonás a rövidítés. A köznyelv is rövidíti az intézményneveket, de nem úgy, ahogy a fiatalság. A betűszókat akkor használják, ha az így létrejött szónak közsói jelentése is van. A Tóth Árpád gimnázium Debrecenben TÁG, a hajdúböszörményi Óvónőképző Intézet HOKI. Olyan helyzetekben is használ betűszót, amikor a köznyelv elkerüli azt. Pécssett az Ifjúsági Ház IHÁ, Baján a Tóth Kálmán gimnázium TÉKÁ, Pécssett az Ifjúsági Park elnevezésben, Győrött pedig az Ifjúsági Ház megjelölésben csak a megkülönböztető tagot rövidítik: Ipark, illetve Iúház.

Rövidítenek úgy is, hogy a megkülönböztető tagot értelmes szóvá alakítják, illetve a rövidült előtaghoz hozzáteszik az -i képzőt. Tatabányán a Lovas cukrászda Ló, Miskolcon a Gépipari Szakközépiskola Gép, Pécssett a Közgazdasági Szakközépiskola Közgaz, Debrecenben a Fazekas Mihály gimnázium Fazék, a Csokonai gimnázium Csoki, a Református Gimnázium Refi, a Vegyipari Szakközépiskola Vegy, Budapesten a Komjáti uszoda Komi, Tatabányán a Gerecse étterem Geri, a Brigeció étterem Brigi vagy Brigec, Sátoraljaújhelyen a Gyöngyvirág eszpresszó Gyöngyi, a Hangulat presszó Hangi, Egerben a Kazamata étterem Kazi stb. Rövidít azonban intézménynévi előtagokat úgy is, hogy a csonkult formának nincs közsói jelentése. Tatabányán a Geológiai Szakközépiskola Geó, a Jubileumi étterem Jubil. Budapesten a Műszaki Egyetem ifjúsági klubjának neve: E, ugyanis az egyetem E épületében található.

Az intézményneveket, akár a köznyelvben, szívesen emlegetik a megkülönböztető tag használatával. Esztergomban a Fürdő étterem Fürdő, a Kettős pince Kettős, a Rió kávészalon Rió. Az iskolák általában a névadó nevének szerepelnek a nyelvhasználatban.

Gyakori az intézménynevek metaforás vagy metonímias elnevezése. Debrecenben a téglagyár melletti kocsmá Kormos vagy Füstös, a régi étterem Szegényhely vagy Fapados, az agráregyetem melletti vendéglő Bömbölde, Hajdúböszörményben a Múzeum presszó Csontváz vagy Muzej,

a Hajdúsági étterem az előtte álló Lenin szoborról Lenin, a baromfi-piaci vendéglő pedig Késdobáló, Tyúkos, Tollas vagy Pipibár, Marcaliban a Közgazdasági Szakközépiskola Lédi Közgazdasági, Miskolcon az egyik presszó Piros (a piros székeiről), Székesfehérváron a Tejbár Pléhboci, Tatabányán a Bányász bisztró Kékfény.

A mezőgazdasági szakközépiskolák elnevezésére szívesen használják annak az állatnak vagy növénynek a nevét vagy azzal kapcsolatos szót, amelynek a tenyésztése, termelése, illetőleg annak tanítása az iskola fő profiljához tartozik. Sátoraljaújhelyen tehát Szőlő, Hajdúböszörményben Tyúkos, Nyíregyházán pedig Trágyaegyetem.

Egyetem vagy főiskola melletti szórakozóhelynek az utótagja tanszék lesz: Debrecenben a Pálma cukrászda Pálma Tanszék, Nyíregyházán a Tölgyes étterem Tölgyes Tanszék.

Az elnevezésnek az a módja is előfordul, amely a hivatalos név egy vagy több eleme helyett rokonértelmű vagy ellentétes jelentésű szót használ. Egerben a Jóbarát étterem Haver, Mezőtúron a Véradóállomás Vérvesztőhely.

A gyűjteményemben az efféle elnevezések igen nagy számban szerepelnek. A céлом azonban nem a nevek felsorolása volt, hanem azoknak a módoknak a bemutatása, amelyekkel a fiatalság az utcáknak, tereknek, városrészeknek és intézményeknek nevet ad.

BACHÁT LÁSZLÓ

SZEMÉLYNEVEK AZ INTÉZMÉNYNEVEKBEN

Az intézménynevek szerkezetüket tekintve közszoói kapcsolatok, amelyek többé-kevésbé pontosan meghatározzák, leírják az intézmény jellegét (Központi Statisztikai Hivatal, Fővárosi Gázművek stb.). Gyakran van bennük azonban egy olyan jelzői elem, amelynek nincs közvetlen köze az intézmény jellegének leírásához vagy földrajzi elhelyezkedésének meghatározásához, hanem a megkülönböztetés és azonosítás, az egyedítés a szerepe; ez teszi igazán tulajdonnévszerűvé az intézménynevet. Ez az elem lehet a/ személynév (Berzsenyi Dániel Gimnázium), b/ helynév (Balaton Filmszínház), c/ egyéb tulajdonnév (Lánchíd Eszpresszó), d/ közfőnév (Verseny Áruház), e/ idegen, illetve nemzetközi szó vagy szóelem (Thermal Hotel), f/ mozaikszó (RADELKIS

Elektrokémiai Műszergyártó Szövetkezet), g/ szó szerkezet (Két Kan-
csó Borozó), h/ nem főnévi szófajú szó (Halló Bisztró). Ezeket a tí-
pusokat egy másik tanulmányban vizsgálom, itt az egyik legjellegze-
tebbet és leggyakoribbat mutatom be részletesebben.

1. A budapesti közületi telefonkönyvben 647 olyan intézményne-
vet találtam, amelynek megkülönböztető eleme személynév. Ezeknek az
intézményeknek több mint 80%-a úgynevezett emlékeztető nevet
visel: a történelem, a munkásmozgalom, az irodalom, a művészet, a tu-
domány, a technika vagy egyéb közéleti tevékenység valamely — ma
már nem élő — jeles személyiségéről van elnevezve. Összesen 241
személyiség nevét használják fel emlékeztető névadásra; egy-egy sze-
mélyről átlagosan több mint két intézményt neveztek el. A leggyakorib-
bak: Petőfi Sándor 21, Kossuth Lajos 17, József Attila 16, Rákóczi
Ferenc 15, Bartók Béla és Dózsa György 10-10, Ságvári Endre és
Zalka Máté 9-9, Árpád és Táncsics Mihály 8-8, Ady Endre és Eötvös
Loránd 7-7, Landler Jenő, Semmelweis Ignác és Vörösmarty Mihály 6-6,
Corvin Mátyás, Erkel Ferenc, Hunyadi János, Martos Flóra és Mező
Imre 5-5 róla elnevezett (és a telefonkönyvben szereplő) intézménnyel.
A névadók közül 26 nő, elsősorban a munkásmozgalom hősei és már-
tírjai (Dallos Ida, Koltói Anna, Kállai Éva stb.), a magyar történelem
hősnői (Szilágyi Erzsébet, Kanizsai Dorottya, Zrinyi Ilona), a nőneve-
lés úttörői (Teleki Blanka, Leövey Klára, Zirzen Janka), színésznők
(Jászai Mari, Bajor Gizi), egy író (nő) (Kaffka Margit). Csaknem ugyan-
ennyi, 25 a nem magyar nemzetiségű névadók száma — köztük két to-
vábbi nő (Anna Frank, Zoja) —, akik részben a múlt kulturális hagyó-
mányait képviselik (Gutenberg, Franklin), részben a proletár nemzet-
köziséget (Marx, Lenin, Dimitrov, Ho Si Minh), az orosz irodalmat
(Puskin, Gorkij, Majakovszkij), egy részük pedig származása vagy
történelmi szerepe révén kapcsolódik hazánkhoz (Dürer, Gül Baba,
Bem József, Steinmetz Miklós).

Ezeket az emlékeztető neveket többségükben pedagógiai és kul-
turális intézmények kapják. Természetes is ez, hiszen egy iskolának
vagy művelődési otthonnak több lehetősége van a névadó emlékének
ápolására, mint egy termelőüzemnek vagy kereskedelmi vállalatnak. A
gimnáziumoknak szinte kivétel nélkül van megkülönböztető nevük, az
egyetemeknek, főiskoláknak, szakközépiskoláknak, kollégiumoknak, diák-
otthonoknak, nevelőotthonoknak többnyire, az általános iskoláknak ritkán,

az óvodáknak, bölcsődéknek kivételesen — és ezek mindig emlékeztető nevek. A névadók skálája Árpádtól Münnich Ferencig, Apáczai Csere Jánostól Váci Mihályig ível; a szakképesítést adó közép- és felsőfokú tanintézeteket szívesen nevezik el az illető szakma, tudomány-ág vagy művészeti ág jeleseiről (Puskás Tivadar Híradástechnikai és Postai Távközlési Technikum, Szabó József Geológiai Szakközépiskola, Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, Semmelweis Orvostudományi Egyetem). Az iskolákéhoz teljesen hasonló a művelődési házak, klubok névanyaga; ebben is képviselve van a múlt történelme (Dózsa, Kossuth), századunk forradalmi és munkásmozgalma (Mosolygó Antal, Szakasits Árpád), az irodalom (Csokonai, Radnóti), a művészetek (Dési Huber István, Rátkai Márton), a nemzetköziség (Gorkij, Dimitrov). Budapesti specialitásnak tűnik, hogy a könyvesboltok mintegy harmada is ilyen jellegű nevet kapott (Balassi Bálint, Mikszáth Kálmán, Toldy Ferenc, Erkel Ferenc, Ságvári Endre stb.). Indokolt, hogy a színházak névadói között drámaírók (Katona József, Madách) és színészek vannak (Déryné, Ódry), a kiállítótermeket pedig festőkről nevezik el (Dürer, Paál László, Csók István, Derkovits).

Mindig van megkülönböztető nevük a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek (ellentétben az állami gazdaságokkal, amelyeknek a neve tulajdonnevesített közszói kapcsolat: Bajai Állami Gazdaság stb.), s ez igen gyakran emlékeztető személynév. Minthogy a termelőszövetkezetek különböző helységekből vannak, sok közöttük az azonos nevű. Anyagomban csak azok a szövetkezetek szerepelnek, amelyek — fővárosi elárulótöblyük, borkimérésük vagy egyéb üzletük révén — budapesti telefonnal rendelkeznek, de így is 10 Petőfi, 8 Rákóczi, 6 Kossuth nevet találtam. A kiskörösi, cserebökényi, dunavarsányi, kocséri stb. Petőfi Mgtsz-ek nevében már nem is a Petőfi tekintendő megkülönböztető elemnek, hanem a kiskörösi, cserebökényi, dunavarsányi stb. melléknévi jelző.

Jóval ritkább, úgyszólván kivételes az iparvállalatok, gyárak elnevezése ismert személyiségekről (Lenin Kohászati Művek, Beloiannisz Híradástechnikai Gyár, Rákóczi Sütő- és Cukrászipari Szövetkezet, Kossuth Nyomda). Motiváltak csak a Gábor Áron Öntöde és Gépgyár, a Puskás Tivadar Fémtömegcikk és Kisrugógyártó Szövetkezet és az Ybl Miklós Építőipari Tervező Szövetkezet nevet mondhatjuk. A Budapesti Bőripari Vállalat Táncsics Bőrgyára azért kapta ezt a nevet, mert

az újpesti Táncsics Mihály utcában van. A közlekedési nagyvállalatok (MÁV, BKV) következetesen üzemeknek megkülönböztető nevekkéll ellátásában, amelyeket főként a munkásmozgalom jeleseitől kölcsönöznek: MÁV Hámán Kató Vontatási Főnökség, Landler Jenő Járműjavító Üzem, BKV Fürst Sándor, Kilián György Autóbusz-üzemegység stb. A Pálffy üzemegység és áramátalakító azonban már aligha a Habsburg-párti grófok és hadvezérek valamelyikére emlékeztet, hanem a közeli, egykor mindenesetre ezek egyikéről elnevezett Pálffy térre és utcára, amely már évtizedek óta Bem József nevét viseli. Mint ahogy utcanevek őrzik eltűnt intézmények nevét (Lövölde tér, Nagyicce út stb.), olykor intézménynevekben is megmarad egy-egy régi utcanév, s ennek csak örülhetünk.

Indokoltan nevezik el a kórházakat, egészségügyi intézményeket a múlt nagy orvosairól vagy olyan tudósokról, akiknek munkássága a gyógyítást szolgálja: Balassa János Kórház, Országos Korányi Tbc és Pulmonológiai Intézet, XIV. ker. Tanács Apáthy István Területi Gyermekkórháza és Gyermek-szakrendelője, Országos Frédéric Joliot-Curie Sugárbiológiai és Sugáregészségügyi Kutatóintézet. De szerepel a kórházak névadói között Bajcsy-Zsilinszky, Korvin Ottó és Szamuely Tibor is. Ugyancsak indokolt — bár kivételes — sportintézmények elnevezése sportemberekről: Komjádi Béla Sportuszoda, Halassi Olivér Mozgássérültek Sportklubja.

A kereskedelmi és vendéglátóipari intézmények: üzletek, áruházak, vendéglők, borozók, bisztrók, büfék, eszpresszók, cukrászdák, valamint a mozik elnevezése valamely történelmi személyiségről többnyire másodlagos: a közvetlen névadó az illető személyről elnevezett utca, amelyben — vagy amelynek közelében — az intézmény található, mint a Vörösmarty Cukrászda a Vörösmarty téren, a Thököly Étterem a Thököly úton, a Balzac Étterem a Balzac utcában, a Baross Étterem a József körúton a Baross utca sarkán, a Bethlen Filmszínház a Bethlen Gábor téren, a Bartók Filmszínház a Bartók Béla úton stb. Lehet a közvetlen névadó egy másik intézmény is, amely nagyobb motiváltsággal viseli az illető személy nevét: az Erkel Színházról nevezték el a közeli Erkel Ruházati Boltot, az Újpesti Dózsa Sportklubról az Újpesti Dózsa Kisvendéglőt, A Mátyás Pince dekorációjáról, a mátyásföldi Corvin Cukrászdáról még eszünkbe jut Mátyás király, de a Corvin Áruházról és Corvin Filmszínházról aligha. Nem egy mozi a korábbi

előkelősködő idegen név helyébe kapott pozitív, nevelő hatásúnak szánt emlékeztető nevet, így lett például a Savoyból Vörösmarty, a Fórumból Puskin, a Tivoliből hangalaki hasonlósággal Tinódi. A vendéglátóhelyek nevében még ritkább a tulajdonképpeni emlékeztető funkció. A budai várbeli Behrám Eszpresszó annak a töröknek az emlékét őrzi, aki a hódoltság idején először hozott Budára kávé. A Déryné Cukrászda áttételesen idézi fel a névadó emlékét: a közeli Horváth-kertben áll Déryné szobra, amelyet az ostrom tett tönkre. Kedves gondolat volt Lédáról nevezni el egy kisvendéglőt Adyiligetén.

Meg kell jegyezni, hogy a mozik, vendéglők, cukrászdák stb. nevének megkülönböztető eleme az esetek nagy többségében nem személynév.

2. Az emlékeztető névadás hagyományos módja a szentekről való elnevezés. Elsősorban természetesen a katolikus egyház intézményei viselnek ilyen neveket (Felsővízvárosi Szent Anna Plébánia, Szent Ágoston Lelkészség, Szent Tádé Egyházközség, Szent Erzsébet Karitás Központ, Országos Magyar Cecília Társulat) — ezeket az adatok összeszámlálásánál nem vettem figyelembe, valamint a templomcímeket sem, amelyeket nem az intézménynevek, hanem az épületnevek közé sorolok. De gyakran neveztek el szentekről egyéb intézményeket is, amelyekben papok, szerzetesek, apácák működtek: iskolákat, kórházakat, gyógyfürdőket, gyógyszerárakat, s ezek egy részében fennmaradt a név, csak a Szent elem nélkül. A Szent Istvánról és Szent Lászlóról elnevezett iskolák nevében az egyházi jelzőt a királyok sorszámnevi jelzője váltotta fel: I. István, I. László Gimnázium. A kórházak, gyógyfürdők nevében csak a puszta keresztnév maradt (a patikaneveket, sajnos, teljesen eltörölték): Ferenc, István, János, László, Margit, Rókus (hivatalosan Semmelweis) Kórház; Lukács, Gellért, Imre Gyógyfürdő (az utóbbinak ismertebb neve: Rácfürdő). Ezek a nevek már nem igen idézik fel a névadó szent emlékét, legföljebb Gellért, akinek monumentális szobra is a közelben áll, bár a Gellért Gyógyfürdő és Szálló közvetlen névadójának inkább a Gellért-hegyet tekinthetjük. Közvetett névadással van dolgunk a Flórián Üzletközpont esetében, amely a Flórián térről, közvetve egy valaha ott volt Flórián-szoborról kapta a nevét, szerencsésen megőrizvén így a teljesen átépített, modernizált Óbudán egy várostörténeti emléket. A szentek nevét viselő nem egyházi intézmények száma 12, nem egészen 2%-a anyagomnak.

3. A kapitalista intézménynev jellegzetes eleme a cégtulajdonosnak — gyakran a cég alapítójának — neve. Az államosítás ezeket a neveket eltörölte; csak mutatóban maradt meg néhány patinás név, amely nem annyira a tőkés tulajdonos személyét, inkább a vállalat „haladó hagyományait” idézi fel: az iparban a Ganz (Műszer Művek, Villamosági Művek, Ganz-MÁVAG Mozdony-, Vagon- és Gépgyár), Goldberger (Textilnyomógyár), Láng (Gépgyár), Richards (Fínomposztógyár), a vendéglátóiparban a Gundel (Étterem), Hági (Vendéglő), Sipos (Halászkert), Hauer, Ruszwurm (Cukrászda). Ezek a nevek úgyszólván átminősültek emlékeztető névvé: a Révai Nyomdát, az Ernst Múzeumot ugyanúgy az alapító tiszteletére elnevezett intézmények közé sorozhatjuk, mint mondjuk a Széchenyi Könyvtárt. A Rózsavölgyi Könyvesbolt neve annyira összecseng egyrészt a Rózsavölgyi Parkszínpadéval, másrészt az Erkel Ferenc Könyvesboltéval, hogy már csak az idősebbek emlékeznek elődjére, a Rózsavölgyi Zeneműkiadó Rt-ra, amelynek alapítója és tulajdonosa egyébként Rózsavölgyi Márk zeneszerző fia volt. A Pilvax Étterem neve egy történelmi esemény emlékét idézi fel; a márciusi ifjak kávéháza már 1848-ban sem volt Pillvax Károly tulajdonában.

A cégtulajdonos neve szerepel néhány megmaradt részvénytársaság, részben vagy egészben külföldi tulajdonú intézmény nevében: Hilton Szálloda, Neusiedler Papírkereskedelmi Részvénytársaság, Wimpassing Semperit Kaucsuk Kft — ezek között van egyetlen hírmondója a kapitalista társascég jellegzetes, kapcsolatos szerkezetű névtípusának: Haas és Czjzek Kft. A cégtulajdonos vagy alapító nevét tartalmazó intézménynevek aránya anyagomban alig több 3%-nál.

4. Az intézménynevek személynévi megkülönböztető elemeinek negyedik csoportját díszítő neveknek mondhatjuk: csak az a szerepük, hogy a cégtáblán — az egykori tulajdonos nevének lekerülése után — ne pusztán „Vendéglő”, „Cukrászda”, „Divatáruüzlet” vagy „X vállalat y. számú üzemege” álljon, hanem valami megjegyezhető, sőt vonzó, vendég- és vevőcsalogató név — elsősorban ugyanis vendéglátóhelyek és ruhaüzletek képviselik ezt a csoportot, amelyre nem is a személynév alkalmazása a legjellemzőbb, hanem a közneveké, jelzős főneveké (Kikelet Vendéglő, Új Divat Mértékszabóság stb.). A „díszítő” személynévi elem 46 esetben női keresztnév vagy becenév, 13 esetben férfinév, amelyből kettő becézett alakú (Marci Bisztró, Miska

Büfé). Női nevet szoktak adni az eszpresszóknak, cukrászdáknak, mint POSGAY ILDIKÓ is megállapította a krakkói XIII. nemzetközi névtudományi kongresszuson (1978.) és a veszprémi III. magyar névtudományi konferencián (1980.) tartott előadásában (Ágnes, Angelika, Csibi, Csilla, Györgyike stb.), talán azért is, mert ezekben hagyományosan női kiszolgálás van; érthető, hogy női nevük van a női ruházati boltoknak és szövetkezeteknek (Hella Kötött- és Divatárubolt, Ramona Főm-kötöttáru Szövetkezet, Csöpi Női és Gyermekruhakészítő Szövetkezet).

A díszítő személynévi elemeknek (ahogy a kereskedelmi szaknyelv mondja; fantázianeveknek) nemegyszer van valami motivációja. Gyakran egyezik például az utca vagy városrész nevével, ahol az intézmény van, például a Csaba Étterem Rákoscsabán, az Imre Vendéglő, Büfé és Cukrászda Pestimrén, a Karolina Eszpresszó a Karolina úton, a Bendegúz ABC-áruház a Bendegúz utca közelében; az egyik Erzsébet Cukrászda Pesterzsébeten van, a másik az Erzsébet királyné útján, a Lenin körüli Erzsébet Étterem pedig a korábbi Erzsébet körút nevét őrzi — a két utóbbi ezért emlékeztető névnek is tekinthető. Néhány személynévi összetétel ugyancsak az utcára, városrészre utal: Lajostanya, Margit-kert, Mátyáskert, Csabagyöngye, Erzsébetgyöngye Étterem. Öletes névalakítás a Maya Eszpresszó a Majakovszkij utcában.

Mitológiai, bibliai vagy legendás személyek neve allegorikusan utal az intézmény tevékenységi körére: Hermes Áfész, Prometheus Tűzeléstechnikai Vállalat, Ikarus Karosszéria- és Járműgyár, Thália Színház, Ádám, Éva férfi- és női konfekció, Nimród Vadászbolt, Hubertus Étterem (a vadászat védőszentje vadpecsenyétet ígér). Ide sorolhatunk néhány történelmi nevet, amely nem annyira a valóságos személyt, mint inkább a hozzá fűződő mondát, illetve annak allegorikus vonatkozását idézi fel: Lucullus Étterem (a római hadvezér az ingyenség megtestesítőjeként rögződött az évezredes hagyományban), Spartacus Sportklub Paracelsus Söröző, Casanova Bár. A Spartacus Kisvendéglő a sportklubról kapta a nevét, a Spartacus Eszpresszó azonban merőben indokolatlanul. Az Uránia Filmszínház valaha tudományos ismeretterjesztő intézmény volt, amelyhez illett a csillagászat műzsájának neve; a mozihoz közel levő Uránia ABC-áruház és Ruhabolt elnevezése már harmadlagos.

Ugyancsak indokolt, hogy mesealakok: Hüvelyk Matyi, Jancsi és Juliska, Piroska és a farkas nevét adják a játékboltoknak; Hófehérke

egy játékbolt és a gyermekruha-bolt-hálózat neve, valamint — motiválatlanul — egy eszpresszóé, s a Hófehérke-rajzfilm egyik törpéjéről neveztek el a Szundi Borozót, Mesealakokról, irodalmi és operahősökről más üzleteket és vendéglátóhelyeket is elneveztek; néमितivációt legfőbb az Ali Baba Eszpresszó, a Rómeó férfi- és a Júlia nőiruhaszaküzlet nevében láthatunk. A Toldi Filmszínház és Étterem, a Háry Borozó, a Ludas Matyi Bisztró, a Szép Ilonka Eszpresszó, a Carmen és a Rigoletto Cukrászda, az Aida Rubabolt önkényes, pusztá díszítő név.

5. Érdemes szemügyre venni, milyen formában szerepelnek a személynévek az intézménynevekben. Az emlékeztető név lehet teljes név vagy pusztá családnév, esetleg pusztá keresztnév. A teljes nevet elsősorban iskolák, diákothonok, művelődési házak, könyvesboltok nevében találjuk, míg a színházak, mozik, könyvkiadók, nyomdák nevében inkább csak a családnév szerepel (pl. Bartók Béla Könyvesbolt ~ Bartók Filmszínház, Kossuth Lajos Katonai Főiskola ~ Kossuth Nyomda, Madách Imre Gimnázium ~ Madách Színház, Táncsics Mihály Művelődési Otthon ~ Táncsics Szakszervezeti Könyv- és Folyóiratkiadó Vállalat). Persze vannak kivételek, különösen ha a nevet nem szoktuk keresztnév nélkül használni (pl. József Attila Színház) vagy a keresztnév elhagyása félreértést okozhat (pl. Katona József Színház). Eötvös József és Eötvös Loránd, Korányi Frigyes és Korányi Sándor emlékeztetét a keresztnév használata különíti el (az Eötvös Klub és Művészeti Együttes az Eötvös Loránd Tudományegyetemről kapta a nevét); egyedülálló megoldás a két személy emlékének egyszerre hódoló Korányi Frigyes és Sándor Kórház. A Széchenyi Gyógyfürdő névadóját a Széchenyi Könyvtárétól csak az írásmód különbözteti meg; sokszor el is tévesztik az utóbbit. De akár a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, illetőleg Nevelőotthon, akár a Zrínyi Katonai Kiadó, illetőleg Nyomda esetében bizonytalanok vagyunk, hogy melyik Zrínyi Miklós a névadó.

Pusztá keresztnév szerepel emlékeztető névként, amikor a névadónak nincs családnéve: a vezérek (Árpád, Lehel) és a királyok esetében, bár az iskolák, ragaszkodván a kételemű névhez, kiteszik a királyok nevének állandó jelzőjét (I. István, Könyves Kálmán) vagy a címernevet (Corvin Mátyás). Figyelemre méltó, hogy női nevek a modern korban is olykor családnév nélkül rögződnek a köztudatban, s ebben a formában állhatnak intézménynév elemeként: ilyen a Léda Kisvendéglő, a Csepel Művek Zoja Bölcsődéje, s az üzletvezetőjéről (Rotschild Kláráról) elnevezett Klára Szalon is.

Női nevek eltűrik a nyilvánosság előtt is a becézett vagy félig becézett alakot, így szerepel intézménynevében Bajor Gizi, Jászai Mari, Geisler Eta, Hámán Kató, Kossuth Zsuzsa. A nehézkes -né képzős asszonynevet csak Déryné és Veres Pálné képviseli. A névadó doktori címet sajátos módon éppen az orvosokról elnevezett kórházak tartják mellőzhetőnek, ellenben van dr. Bugát Pál, dr. Korányi Frigyes, dr. Jáhn Ferenc és dr. Markusovszky Lajos (orvosegyetemi) Kollégium, dr. Pólya Jenő Egészségügyi Szakközépiskola, dr. Münnich Ferenc (műegyetemi) Diákokthron.

A vizsgált névanyag összetétele: kevés tulajdonosnév, kevés szentnév, sok haladó személyiség neve tükrözi az intézményeket fenntartó társadalom szocialista arculatát. (Tanulságos volna az összehasonlítás más összetétellű, külföldi vagy felszabadulás előtti intézménynevé-nyaggal.) Az emlékeztető névadás már kialakult, meggyökeresedett hagyománynak tekinthető; kiváló személyek emlékét iskolák és kulturális intézmények elnevezésével mindenesetre méltóbban lehet fenntartani, mint a zavaros és zavaró utca-átkeresztelésekkel. Rá kell azonban mutatni, hogy bizonyos neveket az agyonhasználás, elkoportás veszélye fenyeget (BACHÁT LÁSZLÓ is felhívta erre a figyelmet „Az intézménynevek jelentéstani problémái” című cikkében, NytudÉrt. 83. sz. 53—4); ha a tisztítóból hazahozott ruhánk zsebében cédula hirdeti, hogy a munkát a „József Attila Brigád” végezte, ez már nem igen gyarapítja a költő dicsőségét. Van elég példaképpül választható személyiség a történelemben, a szellemi élet területén, akinek neve az intézménynevek anyagát is gazdagíthatná, színesíthetné. Az allegorikus díszítő nevek lehetőségei sincsenek eléggé kiaknázva.

J. SOLTÉSZ KATALIN

A NEMESI ELŐNÉV

A Névtani Értesítő 2. számában (16—8) MIZSER LAJOS foglalkozik a predikátummal, a nemesi előnévvel. Megállapításai részben hézagosság, részben félreértésre adhatnak alkalmat, ezért 40 éves levéltárosi gyakorlat birtokában szeretném összefoglalni a nemesi előnévvel kapcsolatos leglényegesebb ismereteket.

A nemesi előnév elnevezéséből következik, hogy olyan előnévről van szó, amelyet a család- és a személynév előtt nemes családok, illetve azok tagjai használtak.

Már Mohács előtt is találkozunk nemesi családoknál előnévvel. A már családnévvel rendelkező személy birtokának (egyik birtokának) és tartózkodási helyének nevét de szócskával kapcsolta családnévhez. (Ha a birtok nevét a keresztnévhez kapcsolták, úgy ebben a névalakban családnévet kell látnunk.) Hogy miként lett a XV. században több generáción át használt családnévből előnév, arra jó példa a tapsonyi Antimus család nevének alakulása. Tapsonyi Antimus, majd fia és urokái magukat de Tapson nevezték. Minthogy a leszármazottak következetesen használták a különös nevl' atya, nagyatya nevét maguk megjelenésénél, előbb a filius Antimi (Antimusfi) lett az unoka családneve, ami lerövidült, és a család utolsó, közel 70 évet élt férfi tagjánál, az 1485-ben meghalt Jánosnál Antimus (Anthyμος) alakban rögződött, amihez a de Tapson mint előnév kapcsolódott. Amikor Antimus János elvesztette Tapsonyt és szigetvári birtokán élt, magát szigeti Antimus-nak nevezte (vö. BORSA IVÁN: Egy középnemesi család a középkori Somogyban. =Somogy megye múltjából, Levéltári évkönyv 11. Kaposvár, 1980.).

Ez a Mohács előtti példa jól szemlélteti, hogy a családnévhez kapcsolódó előnév miként volt már a kialakulás időszakában elválaszthatatlan az előnévben szereplő birtok tényleges birtoklásától.

Sajnos, a genealógusok (és nem a heraldikusok) még adóság a nemesi előnév fejlődésének részletekbe menő kutatásával. Azt tudjuk, hogy a későbbiekben egyre gyakrabban fordult elő, hogy a nemességre érdemesnek bizonyult személy nemcsak nemességet és címet kapott a királytól, hanem nemesi előnevet is. Az 1867 és 1918 közötti előnévadományozások is figyelemmel voltak a birtoklásra (pl. hatvani Deutsch). 1918-ban megszűnt a nemesi címek adományozása, de 1944-ig tartott a nemesség, ideértve a nemesi előnevet is, igazolása. A Belügyminisztérium 1935-ben 57.628/1935.III.sz. rendeletével szabályozta az előnév megállapítását. (OL. Y 1, 938/1943. alapsz., 386/1935. ikt. sz.)

A rendelet értelmében, ha a folyamodó „elődei a kérdéses előnévre magyar illetve erdélyi adományt nem kaptak”, előnevüket „az 1848. évi vagy ezelőtti időből eredő használat alapján kell megállapítani”. (Ha az adománylevélben szerepelt az előnév, úgy az előnév igazolására nem volt szükség.)

Az igazoláshoz olyan iratot kellett bemutatni, „amelyben a folyamodó egyenes elődjének neve az említett időben sajátjának tekintendő

előnévvel fordul elő. A folyamodó sajátjának tekintendő az az előnév, amelyet legalább egy alkalommal ő maga használt illetve amellyel legalább egy alkalommal őt említik, ha az olyan földrajzi helyről van véve, amely helyhez a család kapcsolata birtoklás vagy legalább korábbi ottlakás útján kétségtelen. Egy család különféle ágainak az iratokban előforduló nevek különbözősége folytán egymástól esetleg eltérő előnevei lehetnek." A rendelet, amely az igazolási eljárás kapcsán követendő eljárást részletesen leírja, 5. (utolsó) pontjában így intézkedik: „Az előnévül szolgáló hely nevében beállott változás az előnévre és annak alakjára nincs hatással. Az előnév írásmódját illetően az igazolás alapján szolgáló irat írásmódja az irányadó. A régies írásmód azonban nem állapítható meg, ha a mai kiejtés szempontjából félreértésre adhat alkalmat. Jelenleg használatban nem lévő betűket és betűösszetételeket mellőzni kell.”

1944-ig a nemességet, címet és előnevet a belügyminiszter igazolta, rendszerint az Országos Levéltár szakvéleménye alapján. A Levéltár szakvéleményének kialakításánál mindig szem előtt tartotta a bemutatott iratok adatait és a századok folyamán kialakult gyakorlatot. A nemesi előnév igazolása ügyében 1935-ben megjelent rendelet tehát történeti szempontból feltétlenül megbízható álláspontot rögzített a nemesi előnév azóta megszűnt használatában.

BORSA IVÁN

IKREK ELNEVEZÉSEI KECELEN A XIX. SZÁZADBAN

Amikor Kecel község közeljövőben megjelenő személynév-monográfiájához gyűjtöttem az anyagot, külön följegyeztem az ikrek keresztnéveit is, hogy megállapíthassam a számukra választott nevek esetleges sajátosságait. Az 1799 és 1896 közötti időszakban összesen 289 ikerszülés történt az egyházi anyakönyv szerint a községben, amelyekből három volt a hármásiker. Az egyneműek között általában azonos arányszámú a fiú- és a leányiker, némileg több a vegyes nemű ikerszülés, vagyis amikor az egyik gyermek fiú, a másik pedig leány lett. A vizsgált koron belül az egyes időszakokban (tízévenként) a következő táblázat szerint alakult az ikerszülések száma nemenkénti megoszlásban.

	1799 — 1810	1811 — 1820	1821 — 1830	1831 — 1840	1841 — 1850	1851 — 1860	1861 — 1870	1871 — 1880	1881 — 1896	1799 — 1896
Fiúiker	9	11	5	6	9	8	7	16	18	89
Lányiker	12	9	5	11	6	9	12	13	15	92
Vegyesiker	7	4	10	14	12	17	7	23	14	108
Összesen	28	24	20	31	27	34	26	52	47	289

Az ikrek számára adott neveket nemenként összegeztem, s róluk a szokásos névgyakorisági sorrendet összeállítottam.

Férfinevek:		Nőnevek:	
1. Ádám	40	1. Éva	48
2. János	38	2. Mária	43
3. József	30	3. Erzsébet	30
4. István	28	4. Rozália	28
5. Mihály	25	5. Terézia	24
6. Pál	23	6. Katalin	22
7. András	17	7. Anna	18
8. György	9	8. Julianna	16
9-10. Ferenc	8	9. Franciska	14
Mátyás	8	10. Ilona	13
11. Péter	7	11. Veronika	12
12. Sándor	6	12. Ágnes	9
13. Imre	5	13. Borbála	4
14-16. Antal	4	14-17. Genovéva	2
Lajos	4	Magdolna	2
Márton	4	Skolasztika	2
17. Károly	3	Viktória	2
18-23. Béla	2	18-24. Amália	1
Dömjén	2	Emerencia	1
László	2	Eszter	1
Lőrinc	2	Etelka	1
Miklós	2	Jozefa	1
Tamás	2	Margit	1
24-40. Balázs	1	Sarolta	1
Dávid	1		
Elek	1		
Gábor	1		
Gergely	1		
Gyula	1		
Ignác	1		
Jakab	1		
Júdás	1		
Menyhért	1	Szilveszter	1
Norbert	1	Tóbiás	1
Sámuel	1	Vince	1
Simon	1	Zsigmond	1

A gyakorisági vizsgálatban a legfőbb az Ádám és Éva igen nagyfokú megterhelése, aminek magyarázatát a következő névsorrendek fogják megadni. Különben az ikrek számára választott nevek nem térnek el nagy mértékben az általános névadási szokásaitól, ugyanazok a gyakoribbak mindkét nem esetében, legfőképpen néhány névnek nem pontosan ugyanaz a sorszáma a gyakorisági névsorrendben, de a különbségek jelentéktelenek.

Az alábbi névsorrendekben az összetartozó névpárokat együtt tüntetem föl, s megadom mellettük az ilyen névkapcsolatban történt előfordulásukat a vizsgált korszakban.

F i ú i k r e k

István — János	5	István — József	2	Ferenc — Mihály	1
András — János	4	István — Mihály	2	György — István	1
János — József	4	István — Sándor	2	György — József	1
Péter — Pál	4	János — Pál	2	István — Mátyás	1
József — Mihály	3	Mihály — Pál	2	István — Pál	1
Ádám — Ferenc	2	Ádám — József	1	János — Mihály	1
Ádám — István	2	Ádám — Mihály	1	János — Sándor	1
Ádám — János	2	Ádám — Pál	1	József — Pál	1
András — József	2	Ádám — Péter	1	Mátyás — Pál	1
Ferenc — József	2	András — Mátyás	1	Mihály — Sándor	1
György — János	2	András — Pál	1		

L e á n y i k r e k

Ilona — Katalin	5	Ágnes — Julianna	2	Éva — Franciska	1
Anna — Mária	4	Ágnes — Katalin	2	Éva — Ilona	1
Erzsébet — Katalin	4	Erzsébet — Rozália	2	Éva — Terézia	1
Erzsébet — Mária	4	Julianna — Katalin	2	Franciska — Julianna	1
Rozália — Terézia	4	Katalin — Mária	2	Franciska — Mária	1
Terézia — Veronika	4	Katalin — Veronika	2	Franciska — Rozália	1
Anna — Rozália	3	Ágnes — Anna	1	Franciska — Terézia	1
Erzsébet — Éva	3	Ágnes — Franciska	1	Ilona — Mária	1
Erzsébet — Terézia	3	Ágnes — Terézia	1	Ilona — Rozália	1
Éva — Katalin	3	Anna — Éva	1	Julianna — Rozália	1
Éva — Mária	3	Anna — Franciska	1	Mária — Rozália	1
Julianna — Mária	3	Anna — Ilona	1	Mária — Veronika	1
Mária — Terézia	3	Erzsébet — Ilona	1	Rozália — Veronika	1
		Erzsébet — Veronika	1		

V e g y e s n e m ű i k r e k

Ádám — Éva	28	János — Julianna	2	András — Ilona	1
Mihály — Mária	4	János — Katalin	2	Ádám — Rozália	1
István — Mária	3	József — Rozália	2	András — Julianna	1
József — Mária	3	Mihály — Julianna	2	András — Katalin	1
András — Erzsébet	2	Mihály — Rozália	2	András — Rozália	1
Ferenc — Erzsébet	2	Pál — Éva	2	András — Terézia	1
György — Rozália	2	Pál — Ilona	2	András — Veronika	1
János — Anna	2	Pál — Mária	2	Ferenc — Mária	1

György — Erzsébet	1	József — Erzsébet	1	Mihály — Éva	1
György — Éva	1	József — Éva	1	Mihály — Terézia	1
István — Anna	1	József -- Terézia	1	Pál — Erzsébet	1
István — Erzsébet	1	József — Veronika	1	Pál — Rozália	1
János — Éva	1	Mátyás — Erzsébet	1	Péter — Ágnes	1
János — Rozália	1	Mátyás — Terézia	1	Péter -- Rozália	1
János — Veronika	1	Mihály — Erzsébet	1		

Az Ádám — Éva ikerpárnév meglepő gyakoriságán kívül nincsen sok különösség az ikrek névválasztásában a településen. A mindenütt gyakori Péter — Pál névpár itteni négy előfordulásával nem tekinthető nagyon jellemzőnek. Azt mondhatjuk, hogy az egyébként is szokásos névválasztástól csupán egy névpár esetében tér el az ikrek számára adott nevek gyakorisága Kecelen a XIX. század folyamán.

IVÁN LÁSZLÓ

NÉVCSÚFOLÓK GALGAMÁCSÁRÓL

Névcsőfológyűjtésem eredményét a Magyar Személynévi Adattárak sorozatában megjelenő ragadványnév-gyűjteményekben szerettem volna megjelentetni, de mivel szövegük az elnevezettekre sértő, legtöbbször nagyon durva és majdnem kivétel nélkül alaptalan a bennük található, családnévre vagy ragadványnévre vonatkozó gondolat, ez a megoldás lehetetlennek látszott, hiszen az Adattárak füzetei vissza kerülhetnek a faluba, eljuthatnak az illető nevet viselő személyekhez. Szakfolyóirattal ez aligha következik be, s itteni közlése megengedi a durva, obszcén szavak leírását is, amelyeket egyébként ki kellett volna pontozni. Pedig ezeknek a pontos közlése még akkor is fontos, ha némelyikük alig túrja a nyomdafestéket, ugyanis a ritmus és a rím sokszor ezekre alapul, s mindkettőnek nagy szerepe van a névcsőfolókban, mint ahogyan ezt MÉSZÁROS NÉ VARGA MÁRIA (Falucsűfolók a tapolcai járásban. Bp., 1981.) a falucsűfolókról bebizonyította.

A névcsőfolók nehezebben gyűjthetők, mint a ragadványnevek, mivel igen sok közöttük az obszcén szövegű, s ezeket felnőtt fejjel már nem szívesen mondják el az adatközlők. Előkerülésükhöz többszöri találkozáásra és közvetlen, baráti kapcsolatra van szükség az adatközlő és a gyűjtő között. Érdekes, hogy egy-két kivétellel (Erzsébet 4.) valamennyi névcsőfolót nők mondták el. A névcsőfolók nagy többsége gyerekek közt volt használatos, de akadnak olyanok is (a Bangyi és

a Hani ragadványnevek csúfolói), amelyek felnőttek közt voltak ismeretek. Olyan névcsúfolóval is találkoztam, amely gyerekek és felnőttek közt egyaránt használatos volt (ilyen a Kétvas ragadványnevé).

A gyűjtött anyagban előfordulnak olyan keresztnevek csúfolói is, amely keresztnevekre Galgamácsán az utóbbi időben nem kereszteltek gyerekeket, de még a környéken sem fordulnak elő (Ábrahám, Ádám, Jakab, Rebeka stb.). Az ilyeneket régi megőrzéseknek vélem, s majd a történeti keresztnévizsgálat fogja eldönteni, hogy mely kornak a maradványai. Más keresztnevek ugyan a faluban ritkák voltak, de néha akad olyan személy, aki rövidebb-hosszabb ideig ezzel a névvel élt itt, így a nevet ismerték (Aladár, Elemér — a cigányoknál fordult elő, Jenő, Lajos, Eszter). A törzslakosság körében ritka név volt a Béla, Kálmán, Vince, Lídia, s elsősorban máshonnan beszármazottak viselték a György, László, Sándor, Zsuzsanna nevet, ez utóbbiakat csak mintegy 30 éve kezdték el a mácsaiak is adni gyerekeiknek, s ekkor jött divatba a Péter név is.

Az egyes keresztnevekhez kapcsolódó összes névcsúfolót följegyeztem, így több esetben azonos mondóka kapcsolódik a különböző keresztnevekhez (például az Ilona és Lídia vagy a János és Károly nevekénél). A fonetikai lejegyzésekben némi eltérések tapasztalhatók. Ezek az adatközlők nyelvjárásiasságából adódnak. A 40 éves adatközlő már köznyelviessébe beszél (gojó, juk, fóti, pesti), a 70 éves viszont még őrzi a nyelvjárás sajátosságait (golyó, Pistyi, Banygyi, kinyér).

I. Családnevek csúfolói

Csonka: Csonka, ropog a csontyia.

Fóthi: Fóti, a segged fót ki! (foltozzad ki)

Holló: Olló-Holló-bobolló, lába köszt a nagyolló.

Hajdú: Hajdú-Bajdú. — Az ilyen típusú névcsúfolóknál (Pirity, pitypirity, Stingli, stangli stb.) a többszöri ismétléssel érték el a hatást: Hajdú-Bajdú, Hajdú-Bajdú, Hajdú-Bajdú...

Koza: Kozina, Kozina, végig száros az ina.

Pesti: Pesti, a segged fest ki!

Szabó: Szabó, szarszaggató.

Szekeres: Szekeres, ahun nincs, ot né keress!

Szenyves: Szenyves, az inged szenyves.

A családneveken általában nem változtatnak (a Koza esetében a rím kedvéért), rendszerint megfelelően rímelő szót keresnek melléjük. A trágárság nem feltétlenül érvényesül, de gyakori.

II. Ragadványnevek csúfolói

- Banygyi: Fűtűl a Banygyi Jancsi, indul a baktérház. (Vasutas volt.)
- Billi: Illi-Billi—Kabilli, nem birnyi kakilnyi.
- Bonyó: Onyó-Bonyó, lábat köszti a gojó.
- Csonka: Eri-meri, Csonka Feri, gyere haza epret ennyi!
- Hani: Hani kalap, lémént a nap, / beleszartak a madarak, / nekem is, / neked is, / ed meg az én részem is!
- Kamó: Amó-Kamó, mama juka, apa juka, tak, tak.
- Kétvas: Kétvas, hogy a vas? Három fillér, egy garas.
- Lakatos (Jakatos): Lakatos, jó nekéd a kutyafos.
- Laktaj: Laktaj-Laktaj-Laktajtom, nyakába a cimbalom.
- Libabőr: Libabőr, kacsabőr, kicsi pina nagyra nyól.
- Macski: Sicc ki, Macski!
- Natula: 1. Natula, kap ki a szart alulla!
2. Natula, éd még a szart alulla!
3. Tila-Tula-Natula, natyfaszú a Natula.
- Nyicki: 1. Nyicki, kutya seggit nyist ki!
2. Nyicki, szart a macska, vit ki!
- Pakuli: Imi-Puki-Pakuli, vigyén el a makuli!
- Pirity: Purity-Pitypurity.
- Simony: 1. Simony, kilóg a mony.
2. Simonyom, anygyalom, / nyakába a cimbalom. / Add ide a cimbalmot, / cimbalmozni akarok!
- Stangli: Stingli-Stangli.

III. Keresztnevek csúfolói

A/ Férfinevek

- Aladár: Aladár, nekéd szarik a madár.
- András: 1. András, feje búbjá hanygyás.
2. András, a te tököd hanygyás.
3. András, a töke hanygyás.
- Antal: Antalka, szaros a kutya töke, nem tarka.
- Ábrahám: Ábrahám, édd még amit hátrahány!
- Ádám: Ádám, batyut visz a hátán.
- Benedek: Bēnēdēk, mēgēsznēk az egerek.
- Béla: 1. Béluska, nem szeret a Jézuska.
2. Béluska, mit hozott a Jézuska? / Hozott neki egeret, / játszott vele eleget.
- Elemér: Elemér, nekéd szarik az egér.
- Ferenc: Ferenc, nincsen nekéd kereszt.

- György: 1. Gyurka, köll-e nekét hurka?
2. Gyurka, köll-e nekét hurka? / Ha nem köl téd el, / maj
mégészéd réggel
- Imre: 1. Imre, beszart az ingbe,
2. Imre, beszart az ingbe, / elmént a csatába, / beszart a gatyába.
- István: 1. Pistyi, kutya seggit nyist ki!
2. Ista-Pista-Piárista, / ollyat szarik, mind egy rosta.
3. Pista, ojam mind a Riska, / a farával riszál, / csipje még a gunár.
- Jakab: Jakab, seggembe a nyakad.
- János: 1. Jancsi, szart a macska, hajcs ki! (Ilyenkor ezt szokták vá-
laszolni: Én kihajtom a macskát, / té még éd még a szarát!)
2. János, a té neved ámos.
- Jenő: 1. Jenő, mi lóg elő? Velő!
2. Jenő, mi van elő? / Naty tarisznya velő / csüng elő.
3. Jenő, mi lóg elő? / Cimbalomverő.
- József: Jóska, poloska, tejbe való haluska.
- Kálmán: Kálmány, batyut visz a hátán.
- Károly: 1. Károj, kanalakot árol.
2. Karcsi, szart a macska, hajcs ki! (Erre a válasz ugyanaz
lehet, mint a János 1. esetében.)
- Lajos: Lajos, a tököd olajos.
- László: 1. Laci-Laci-László, / takaroggy a hásztó!
2. László, kinyérhajé táncó.
- Mihály: Misa, ki van a picca.
- Pál: Paja-Paja púpja / kigurút az útra, / ara mēnt ēty katona, /
aszitte (azt hitte), hoty pampuska (pampuska: 'fánkféle').
- Péter: Péter az erdőbe / szart visz a kendőbe, / a kendőt lētēszi, /
a szart mēg mēgeszi.
- Sándor: 1. Sándor, kinyérhajé táncol.
2. Sándor, kinyérhajé táncol, / szalonnájé könyörög, / cigány-
lányé pityereg.
- Vince: 1. Vince, tele van a pince.
2. Vince, telik a pince.
(E két utolsónak nincs gúnyolódó hangulata, inkább kedveskedő)
- B/ Nőnevek
- Anna: 1. Annuska, kisűt-e a pampuska?
2. Anca, csörög a bakancsa.
- Borbála: Borbála, viszi a szart Tornára.
- Erzsébet: 1. Örzse-Börzse, бүдös bögre, / savanyúlé, macska töke.
2. Böske, csípjon még a szöcske!
3. Böske, szúrjon még a tüske!
4. Böske, pinádba van tüske, / kivészēm a tuskét, / megba-
szom a Böskét.
- Eszter: Esztēr, mi köl neked, pesztēr? (peszter = kisfiú pénisze)

- Ilona: 1. Ilona, háromcentés farocska, (farocska = vízhordó faedény)
 2. Ilona, végülk szaros az ina.
 3. Ila, ki van a pina.
 4. Ila-Mila, ki van a pina.
 5. Ilusom, pattog-e a pinusod?
 6. Iluska, pezség-é a pinuska?
 7. Iluska-Miluska, ki van a pinuska.
- Julianna: 1. Juliska, köll-e neked puliszka?
 2. Julcsa, mé vagy olyan furcsa?
 3. Julcsa, a te neved furcsa.
- Lidia: 1. Liduska, ki van a pinuska.
 2. Lidusom, pattog-e a pinusod?
- Margit: Mancika, segge mind a trombita.
- Mária: 1. Maris, jó nekéd a szar is.
 2. Marcsa, a tē nevet tarka.
- Rebeka: 1. Rēbēka, dróton jár a dērēka.
 2. Rēbēka, büszkén jár a dērēka.
- Rozália: Rizi-Rozi, rossz kocsi, / szart kő benne hordanyi.
- Terézia: 1. Trézi, annya csēcsit nézi.
 2. Elő megy a Rézi, a pináját nézi.
 3. Rézi, a pináját nézi.
 4. Rézi, a picsáját nézi.
- Zsuzsanna: 1. Zsuzsika, lába köszt a muzsika.
 2. Zsuzsika, segge juka muzsika.
 3. Zsuzsika, összetört a muzsika.

A keresztnemekre vonatkozó névcsőfólok nem annyira személyre szabottak, mint a család- és ragadványnevek csűfóloi. Nyilván ennek a következménye, hogy több bennük az obszcenitás, durvaság. (Meg minden bizonynal könnyebben is elmondták az adatközlők, hiszen nem egy emberre vonatkoznak, kevésbé okozhatnak sértődést, haragot. Ennek a következménye lehet, hogy nagyobb számban, több variációban sikerült őket összegyűjteni.) Szerkezetük nagyfokú azonosságot mutat: a név vagy a megismételt, esetleg ikerített név a rímhívó, s erre ugyanolyan szótagszámú, vagy gyakrabban többszótagú (4/3 vagy 4/2 ütemezésű) rímelő sor következik. Majdnem mindegyik trágár szót tartalmaz, s ez adja meg a durván csűfólo jelleget. Amint említettem, gyermekek mondogatták, kiabálták egymásnak, amikor föl nőttek nem voltak hallótávolságban. Általában a föl nőttek nem hallgatták szűvesen ezeket a gyerekektől, megbűrtették őket érte. Sok még ma is él, de jóval ritkábban használatosak.

VILLÁNYI PÉTER

A NÉPI ÉS A HIVATALOS NÉVADÁS A MADÁRNEVEKBEN

Az állat- és növénynevek nyelvészeti vizsgálata több névtani kérdést is fölvet. Magam magyar madárnevek szófejtése közben kerültem szembe olyan problémákkal, amelyek megválaszolása részben vagy elsősorban a névtudomány feladata. Ezek közül most a népi (motivált) és a tudományos (mesterséges, tudatos) madárnévadás közötti különbségekről szólok. A névadás természetéből következőleg az alább mondandók nagy része természetesen nemcsak a madárnévadásra s nemcsak a magyar nyelvre vonatkozik. Tapasztalataimat több száz nyelvjárási és szaknyelvi elnevezés alapján összegeztem.

A névadás alapját, tárgyát tekintve nincs különbség a népi és a tudományos madárnévadás között, a két névtípus mégis több tekintetben is eltér egymástól.

Kezdetben és hosszú ideig csak népi névadás volt. Mesterséges névadás azóta van, amióta tudomány van.

A népi névadás spontán névalkotás, a mesterséges névadás ezzel szemben tudatos, többnyire tudományos apparátussal dolgozó célirányos tevékenység.

A szakszó (műszó) azzal az igénnyel készül, hogy pontosan kifejezze a meghatározott nembe és családba tartozást, hogy tehát vele egyértelműen elkülönítsék a jelölt madárfajt valamennyi többitől. Egyrészt tehát a jelölt madárfaj valamely fontos, rá jellemző, fajtársaitól megkülönböztető jegyét kell megneveznie, másrészt a madártani nevezéktan és a magyar nyelv szabályainak kell megfelelnie.

A népi névadást nem kötik ennyire szigorú szabályok (csak az utóbbi). A népi madárnév is informatív, a vele jelölt madárról olyasmit mond ugyanis, ami a névadó közösség számára fontos (ez nem föltétlenül egyezik meg a tudományos szempontból annak tartottal). Hogy mi fontos a nevet adó közösség számára egy madárban, azt több körülmény határozza meg, illetőleg befolyásolja. Például: mi a madárral való foglalkozás célja (vadászat, táplálkozás, eladás, védekezés ellenük, madártartás, nincs semmi cél); hol, mikor, milyen körülmények között ismerkednek meg a madárral (ezért lehet ugyanannak a madárnak dunai és tiszai jelzője); milyen természeti, domborzati viszonyok között él a névadó közösség (a síkvidéki erdői jelzőnek hegyvidéken a hegyi felelhet meg, mert az erdők az utóbbi helyen a hegyen szoktak lakni);

milyen foglalkozásúak a nevet adó emberek (a szántóka, csikós-féle neveket földművelő közösség adta); milyen más, közismert madarat lát hasonlónak a névadó közösség (tengerparti lakosság a sirályhoz hasonlít több madarat is, mert számára a sirály mindennapos madár); felületes benyomások vagy hosszabb megfigyelés után kapja-e nevét a madár.

A népi névadásban nem ritkák a tévedések, pontatlanságok: kevéssé ismert fajokat azokról a jól ismert fajokról neveznek el (megkülönböztető jelzővel persze), amelyekhez hasonlónak látják, vélik őket. Ennek oka a névadó közösség pontatlan természetismerete. CHERNEL ISTVÁN kitűnő ornitológusunk ma is lebilincselő könyvében, a Magyarország madarai-ban (1899.) gyakran ír ehhez hasonló mondatokat: „A poszátákat fajilag nem igen különbözteti meg a nép” (i.m. 708), „A nagy sirályokat népünk nem igen különbözteti” (i.m. 39). A tudományos névadásban csak szabályt erősítő kivételként fordul elő pontatlan név. A sárgarigó például nem rigó, a sarlósfecske nem fecske, a kanalalgém nem gém. Ezek az eredetileg népi, vagy ma már tévesnek ítélt korábbi faji beosztást tükröző mesterséges elnevezések azért maradhattak meg mégis magyar tudományos névként, mert a hagyomány szentesítette őket.

Különbség van a népi és a tudományos névadás között a névadási típusok (a madár hangja, életmódja, viselkedése, tollazata, táplálkozás-módja vagy más alapján kap-e nevet) eltérő gyakorisága tekintetében is. A hangutánzó elnevezések gyakoribbak a nyelvjárásokban, mint a tudomány nyelvében. A mesterséges névadásban a madár külseje és élőhelye, a tollazat színe, tehát a madarélettani és életföldrajzi jellemzők messze a legfontosabbak.

Különbség van a nálunk nem honos, csak átvonuló, illetőleg költöző madarak elnevezéseiben is. A népi nevek idegen népre, országra utaló jelzői (például a muszkaréce, muszskabukó 'nagybukó', lengyel lúd 'nagyililk', magyar filemüle 'nagy filemüle') hozzávetőleges „becslések” csupán, illetőleg azt fejezik ki, hogy a vonatkozó madár nálunk (többé-kevésbé) idegen. A tudományos elnevezések ezzel szemben az ornitológiai tényeknek megfelelően jelölik, hogy a kérdéses madárnak valóban van köze ahhoz az országhoz, tájhoz vagy kontinenshez, amelyre a név egyik tagja utal (például: balkáni hantmadár, himalájai rigó, lappföldi cinege, skót hófajd, szibériai pacsirta).

A tudományos nomenklatúrából hiányoznak azok a típusú népi nevek, amelyek a madarakkal kapcsolatos hiedelmeknek köszönhetik létrejöttüket (ilyen például a halálmadár, az árvízhozó: a kuvik, illetőleg a kúszvágó csér elnevezései).

A népi madárnevek között nem találjuk a madártani nomenklatúra két, korábban gyakori névtípusát, a közörséges jelzővel alakultat és a tulajdonnévi tagú elnevezéseket. A közönséges jelzővel azokat a madárfajokat illetik és illetik, amelyek a legismertebbek, leggyakoribbak fajtestvéreik közül. A közönséges vércse például a vörös vércsét, a közönséges gólya a fehér gólyát jelölte egyes szerzőknél. Kétségtelen, hogy az esetek többségében idegen nyelvi minták követésével, elsősorban a latin vulgaris, communis, a német gemein, a francia commun: 'közönséges' fordításával alkották állattani szakíróink e neveket. HERMAN OTTÓÉK — joggal — igyekeztek visszaszorítani ennek a jelzőnek a használatát, vö.: „Közönséges szerintünk a nagyon meggyökeresedett és egyedül álló, össze nem téveszthető fajoknál, mint holló, csóka stb. azért nem alkalmazandó, mert megkülönböztető oly valamivel, ami most még nincs, t. i. a nem közönségestől” (Nyr. XXVII, 537). A nyelvjárásokban nem szokták külön — jelzővel — megnevezni azt, ami közönséges, általános. A közismert madárfajokat az ún. nemi névvel illetik, tehát vércsét (=vörös vércse), gólyát (=fehér gólya), verebet (=házi veréb) mondanak (közönséges gólyát stb. legfőjebb zavarukban vagy magyarázatképpen a kérdezősködő idegen előtt).

A tulajdonnévi tagú elnevezések főként a régebbi ornitológiai munkákban voltak gyakoriak. A Bewick hatyúja, Bonelli-fizike, Feldegg-sályom, Wilson viharfecskéje-féle madárnevek személynévi előtaggal keletkeztek. A tulajdonnév többnyire az illető madárfaj első tudományos leírójának a családnevével azonos, ritkábban más valakiével (azéval, akiről az ornitológus elnevezte: a Pompadour-kotinga 'Xipholena punicea' például XV. Lajos szeretőjéről kapta nevét, akihez semmi köze nem volt). A nyelvjárási nevek között anyagomban nem találtam egy idetartozó példát sem (elvileg pedig lehetne, vö. például a csimasz egyik helyi nyelvjárási elnevezését, a bókamiskakukacot: Nyatl. 651.). A gábor, györgy-diák, gyuszi, lidike, mátyás-félék nem tulajdonnevek madárnévként, s eredetüket tekintve is különböznek a mesterséges nevek tulajdonnévi tagjától. Az idézett nevek ugyanis az illető madarak hangját utánzó hangsor trétás-játszi népetimológias alakításával jöt-

tek létre. Keletkeztek így madárnevek idegen szavakból is: a káróka-tonából így lett Károj katona és Károl katonája. És végül: a nem népetimológias alakulású butykás kató, fejér panni, halászpéter-féle madárnevek utótagjai sem olyan tulajdonnevek, ahogy a Bonelli-füzike első eleme az: a madárnevekbe már köznevesülve kerültek be; vö. máté 'medve', matyó, katicabogár, szentjánosbogár, miskakancsó stb.

A népi nevek csak hazánkban is előfordult, illetőleg előforduló, tehát megfigyeit fajokat jelölnek, a tudományos nómenklatúrának viszont a nálunk ismeretlen madárfajokra is kell (a múltban szinte kizárólag idegen nyelvű leírások, illetőleg képmellékletek, valamint múzeumi példányok alapján) elnevezést találnia.

S végül nem találunk olyan nevet a népi elnevezések között, amely azért jött létre, mert névadója szándékosan el akart térni a meglevő névtől. Tudományos körökben ez előfordul, az ornitológiában is. Ennek oka sok esetben kétségtelenül a jobb név adására való törekvés, nem egyszer azonban elsősorban a hiúság éa az emberi gyarlóság (vö. például: Madarász Gyula „tisztán személyes okokból veti el ... a madarak népies neveit” — HERMAN OTTÓ: Aquila 1903: 280).

KISS JENŐ

MADÁRNEVEK KÖZÉPKORI HELYNEVEINKBEN

Néhány évvel ezelőtt Állatnevek középkori földrajzi neveinkben (MNY. LXV, 307—11) címmel tettem közzé egy nagyobb anyaggyűjtés tanulságait. Akkor az adattár megjelentetésére nem volt lehetőség. Most újból átrendezve és némileg kiegészítve közlöm az összegyűjtött adatok egy részét, a madárnevekkel kapcsolatos helynevekre vonatkozó középkori följegyzéseket. Forrásnak a következő munkákat használtam: GYÖRFFY GYÖRGY, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, I. Bp., 1963. (GYÖRFFY I.); CSÁNKI DEZSŐ, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, Bp., 1890—1913. (CSÁNKI); WENZEL GUSZTÁV, Árpádkori új okmánytár, Pest, 1860—Bp., 1889. (ÁÚO.); SZAMOTA ISTVÁN — ZOLNAI GYULA, Magyar oklevél-szótár, Bp., 1902—1906. (OKLSz.); kiegészítésül átnéztem A magyar nyelv történeti —etimológiai szótára, Bp., 1967—1976. (TESz.) köteteit és KISS LAJOS

Földrajzi nevek etimológiai szótára, Bp., 1978. (FNESz.) című munkáját. A gyűjtést a különféle szójegyzékek végignézésével kezdtem el (SchlSzj., Soprszj., BesztSzj., Murm., Szikszai stb.), és a ritkább vagy általam nem ismert állatneveket kiírtam. Nehézséget okozott az, hogy az ÁÚO. latinnyelvű okleveleiből vett helységneveket csak ritkán tudtam lokalizálni és más adatokkal azonosítani. Hasonló nehézség állt elő akkor is, amikor az OklSz-ből gyűjtöttem össze a helyneveket, ugyanis itt a megye és a helységnév megjelölése nélkül vannak felsorolva az adatok. Az ÁÚO-ból vett adatokat úgy lokalizáltam, hogy az oklevélben az illető helység nevével együtt előforduló helynevek holletét régi térképeken megkerestem, s így néhány adatnál sikerült is a pontos lokalizáció és a többi adattal való azonosítás. Az oklevelek hamis voltának vagy hibás keltezésének ellenőrzése céljából a Szentpétery- és a Karácsonyi-féle kritikai jegyzékeket használtam föl. Nagy könnyebbséget jelentett, hogy GYÖRFFY több helyen utal ugyanazzal a helységnévvvel kapcsolatban más munkákra is.

Minden egyes helység külön föl van tüntetve, kivéve akkor, amikor sem a forrásokból, sem a segédmunkákból nem derült ki világosan, hogy az adatok egy helységre vonatkoznak vagy nem. Először a puszták tőalakban előforduló nevek vannak felsorolva az általam talált első előfordulás évétől a megjelölt korszakon belüli legkésőbbi előfordulásig, pontosabban 1526-ig. Az olyan jelzős összetételű helyneveket, amelyekben elől áll a jelzői tag, utána az állatnevet (madárnevet) tartalmazó második tag puszták vagy toldalékos alakban, a puszták tőalakú, illetve a toldalékos alakú nevek után soroltam be (például Kecskés után a Nagykecskés nevet). Ezután a toldalékos alakok következnek, a toldalékok betűrendje szerint elrendezve. Az azonos toldalékú alakokat is az első előfordulás évétől kezdve a vizsgált történelmi korszakon belüli legutolsóig soroltam föl. Végül az összetételek következnek, tehát az olyanok, amelyeknek előtagja állatnév (madárnév), utótagja pedig bármi más. Az összetételeket úgy rendeztem el, hogy először a toldalék nélküli előtagú helyneveket vettem az első előfordulástól kezdve a legutolsóig. Utána a toldalékos előtagú összetételek következnek, hasonló sorrendben (például Lúdvég után következik a Ludasegyház). A szócikken belül első helyen áll az évszám, mellette az adat, ezt követi a forrás megjelölése, kötet és lapszám.

A szűkszavú adattáron kívül megpróbáltam térképen is szemléltetni a lokalizálható települések elhelyezkedését, jelekkel utalva az előfordulás idejére.

BABUK (büdös banka, búbos banka, Upupa epops)

B a b k ó: 1393: p. Babuk (CSÁNKI IV, 96), 1474: p. Babkow (uo.). — CSÁNKI (i.h.) a volt Trencsén vármegyei Babkóval (ma: Babkovce) azonosítja.

? B a b ó t: 1217: porta Bobeth (CSÁNKI III, 598), 1256: de Bobut (uo.), 1301: k. Bobud (uo.). — KISS LAJOS szláv eredetűnek gyanítja (FNESz. 71).

? K i s b a b o t: 1262: Bobut (CSÁNKI III, 545). — Vö. KISS LAJOS: FNESz. 337.

? S o m o g y b a b o d: 1275: Babut (FNESz. 577).

BATONA ~ PATONA (gödény, pelkán, Pelecanus onocrotalus) — lásd még: GÖDÉNY

B a t t o n y a: 1340: Both Anya (FNESz. 95), 1455: Bathonya (CSÁNKI I, 694). — KISS LAJOS (FNESz. 59) nem fogadja el a madárnévből való származtatását a helynévnek.

L o v á s z p a t o n a: 1353: de Pathona (CSÁNKI III, 214), 1378: de Louazpathana (uo.), 1405: opp. Louazpathona (uo.), 1435: p. Loazpathona (uo.). — KISS LAJOS (FNESz. 388) megfajtetlen alaptagúnak tekinti.

R á b a p a t o n a: 1368/XVI. sz.: Pathona (FNESz. 533). — KISS LAJOS (uo.) ezt is ismeretlen eredetű alaptagúnak tartja.

CINEGE (cinke, Paridae 'cinegék')

C i n e g é d: 1300: t. Cheneged (GYÖRFFY I, 764), 1339: p. Chyneged (CSÁNKI I, 170). — GYÖRFFY GYÖRGY (i. h.) Szihalom, Szemere és Buda közé helyezi.

CSÍZ (egérpinty, Carduelis spinus)

C s í z: 1427: Chyz (CSÁNKI I, 132). — CSÁNKI DEZSŐ (i.h.) a volt Gömör vármegyébe, Rimaszék mellé lokalizálja.

CSÓKA (Corvus monedula)

C s ó k a: +1247/1284//1572: v. Chaka (GYÖRFFY I, 854), +1256: Chaka (uo.), 1274 > 1340: p. Choka (uo.), +1284/1320/1323/1572: p. Chaka (uo.), 1321/1323/1572: p. Chaka (uo.), 1337: p. Choka (uo.). — GYÖRFFY (i.h.) alapján a mostani Coka községgel azonos Zenta mellett Jugoszláviában.

C s ó k á s 1.: 1447: Chokas (CSÁNKI I, 96). — CSÁNKI (i.h.) a Nógrád megyei Gács (ma Halic, Csehszlovákia) mellé helyezi.

- C s ó k á s 2.: 1456: Chokas (CSÁNKI I, 695). — Ma pusztá Hódmezővásárhely és Tótkomlós között.
- C s ó k á s 3.: 1494: pr. Chokas (CSÁNKI II, 32). — CSÁNKI (i. h.) a volt Temes vagy Torontál vármegyébe helyezi.
- C s ó k á s 4.: 1282: Chokas (OkI Sz. 134). — Lokalizálatlan.
- C s ó k a f ő: 1397: p. Chokafew (CSÁNKI III, 421). — CSÁNKI (i. h.) a Tolna megyei Tevel környékére lokalizálja.
- C s ó k a f a l v a: 1434: Chokafalwa (CSÁNKI II, 147), 1525: Chokafalw (uo.). — CSÁNKI (i. h.) a volt Bács vármegyében levő Bács és Derzs városok vidékére helyezi.
- C s ó k a k ő 1.: 1299: Castrum Choukaku (CSÁNKI III, 304), 1323: Mons et castrum Chokakew (uo.), 1445: Castrum Chokakw (uo.). — Helység Fejér megyében.
- C s ó k a k ő 2.: 1456: Chokakew (CSÁNKI II, 598). — CSÁNKI (i. h.) a Somogy megyei Patca mellé helyezi, de a SmFn. nem tud róla.
- C s ó k a k ő 3.: 1332: de Choukakw (OkI Sz. 134). — Lokalizálatlan.
- C s ó k á s t e l e k: 1413: Chokastelek (OkI Sz. 135). — Lokalizálatlan.

DARU (Grus grus)

- D a r v a: 1411: Darwa (CSÁNKI I, 447). — CSÁNKI (i. h.) a volt Máramaros vármegyei (ma a Szovjetunió területén levő) Técső melletti Darva községgel azonosította.
- D a r v a s: 1391: Darwas (FNESz. 174), 1396: Daruas (CSÁNKI I, 606). — Hajdú-Bihar megyei község.
- D a r u s á g: 1347: p. Darusag (CSÁNKI I, 133). — CSÁNKI (i. h.) a volt Gömör vármegyébe helyezi.

ESZTERÁG (cakó, gagó, fehér gólya, Ciconia ciconia)

- E s z t e r á g 1.: 1329/XIV. sz.: Straak (GYÖRFFY I, 301), 1336: p. seu v. Ztraak (uo.). — Ma pusztá a Baranya megyei Szalánta határában.
- E s z t e r á g 2.: 1417: Eztrag (CSÁNKI I, 347). — A volt Zemplén vagy Ung vármegyében feküdt, ma a Szovjetunióhoz tartozik.
- E s z t r a g: 1359: Istrog (CSÁNKI III, 51), 1408: Insula Eztragh (uo.), 1450: k. p. Zthrak al. nom. Zygeth (uo.),

1479: Estraghzigethe (uo.). — CSÁNKI (i.h.) a Zala megyei Pölöske vagy Szentmihály környékére helyezi.

FAJD (Tetraonidae 'fajdfélék')

F a j d o s: 1332-7: Foydes (CSÁNKI I, 730), 1418: p. Faydas (uo.). — CSÁNKI (i.h.) a volt Zaránd vármegyébe helyezi.

FÁCÁN (közönséges fácán, csehfácán, vadászfácán, Phasianus colchicus)

F á c á n f a l v a: 1496: Fachanfalwa (CSÁNKI III, 51). — CSÁNKI (i.h.) a Zala megyei Nova környékére lokalizálja.

FECSKE (füstifecske, villás fecske, villásfarkú fecske, Hirunda rustica)

F e c s k é s: 1456: Feczkes et Monyarosfeczkes (CSÁNKI I, 696). — Ma tanyavidék Orosháza mellett.

F e c s k e f a l v a: 1435: Fechkefalwa (CSÁNKI II, 308). — CSÁNKI (i.h.) a volt Valkó vármegyében keresi.

FOGOLY lásd: HERJÓ

FÜRJ (pitypalatty, pitypiritty, Coturnix coturnix)

F ü r 1.: 1216/1550: de v. Firu (GYÖRFFY I, 506), 1326/1327/1380: eccl. Furreghaz (uo.). — GYÖRFFY (i.h.) szerint Szeghalom és Füzesgyarmat között volt.

F ü r 2.: 1308: de Fyr (GYÖRFFY I, 220), 1395: Fyrfalwa (CSÁNKI II, 149). — GYÖRFFY (i.h.) és CSÁNKI (i.h.) szerint is a volt Bács vármegyei Bács várostól délre feküdt.

F ü r 3.: 1332-7: Fyyr, Fynter (CSÁNKI II, 282), 1465: opp. Fyr (uo.), 1477: p. Fyur (uo.). — CSÁNKI (i.h.) a volt Valkó vármegyében keresi.

B a l a t o n f ü r e d: 1093: Fyred (CSÁNKI III, 54), 1211: Fured (FNESz. 82), 1298: de Fyured (CSÁNKI i.h.).

K a p o s f ü r e d: 1231: v. Fyred (Oklsz. 285), 1390: Fired (CSÁNKI II, 606).

T i s z a f ü r e d: 1290 e.: Fyred (FNESz. 645), 1334: v. Fyred (CSÁNKI I, 62).

GALAMB (házigalamb, vadgalamb, Columbidae 'galambfélék') lásd még: GERLE

G a l a m b ó c: 1370: Galambuch (FNESz. 230). — Ma várrom Jugoszlávia területén, Belgrádtól keletre.

G a l a m b o k: 1231: Golombuk (FNESz. 230), 1238: Kolombuk (ÁÚO, II, 90), 1331: Golombuk (CSÁNKI II, 606),

- 1444: Galambok (uo.). — Község Zala megyében.
- G a l a m b o s: 1397: Galambas (CSÁNKI II, 607), 1479: p. Galambos (uo.). — CSÁNKI (i.h.) a Somogy megyei Barcs község határába lokalizálja.
- GERLE (gerlice, gilice, gilimadár, *Streptopelia turtur*), lásd még: GALAMB
- G e r l i c e 1.: 1403: p. Gewrlich (CSÁNKI II, 609), 1443: p. Gwrlicze (uo.), 1453: pr. Gorycze (uo.). — CSÁNKI (i.h.) Kaposvár mellé helyezi.
- G e r l i c e 2.: 1413: Gerliche (CSÁNKI I, 135). — CSÁNKI (i.h.) a volt Gömör megyei községgel, a mai csehszlovákiai Grlica helységgel azonosítja.
- GÓLYA lásd: ESZTERÁG
- GÖDÉNY (pelikán, batona, patona, *Pelecanus onocratolus*), lásd még: BATONA PATONA
- G ö d é n y h á z a: 1466: Geudinhaza (CSÁNKI I, 433). — CSÁNKI (i.h.) a volt Ugocsa vármegyei, ma szovjetunióbeli Gödényházával azonosítja.
- HARKÁLY (harkány, fakopáncs, *Picidae* 'harkályfélék')
- H a r k á l y: 1360: Harkay (CSÁNKI III, 501). — CSÁNKI (i.h.) a Komárom megyei Szőny határába helyezi.
- H a r k á n y 1.: 1323: p. Harkan (CSÁNKI II, 488), 1364: p. Herkan (uo.), 1397: p. Harkan cum terra Vyfalu al. nom. Kysharkan (uo.), 1494-99: Nagh Harkan, Kys Harkan (uo.). — Baranya megyei község.
- H a r k á n y 2.: 1473: Harkan (CSÁNKI II, 488). — CSÁNKI (i.h.) Szigetvár határába lokalizálja.
- H a r k á n y f a l v a: 1467: Harkanfalwa (CSÁNKI II, 489). — CSÁNKI (i.h.) a volt Baranya vármegye ma Jugoszláviához tartozó részébe helyezi.
- HATTYÚ (énekes hattyú, vad hattyú, *Cygnus cygnus*)
- H a t t y á s 1.: 1282: piscinam suam Hathias uocatam (Ok1Sz. 358), 1282/1365: piscinam Hothyas nominatam (uo.), 1320/1324/1360: pisc. Hothyas! (GYÖRFFY I, 314), 1327/1332/1360 > 1363: pisc. Hothyos ~ Hotyas (uo.), 1327 > 1365: pisc. Hothyas (uo.), 1332 > 1365: pisc. Hathyas (uo.). — GYÖRFFY (I, 315) a Duna szigetére helyezi Kőszeg és Bodrogvár tájékán (ma Jugoszlávia, Bezdan környéke).

- H a t t y a s 2. 1296: p. Hothyas (GYÖRFFY I, 314), 1397: p. Hodyas (CSÁNKI II, 489), 1481: p. Hathasancz (uo.). — GYÖRFFY (I, 315) a Dráva partjára, Beremend környékére helyezi.
- HERJÓ (fogoly, vadcsibe, fogolymadár, *Perdix perdix*)
 H e r j ó: 1366: p. Heryou (CSÁNKI III, 60). — CSÁNKI (i.h.) a volt Zala vármegyében keresi.
- HOLLÓ (*Corvus corax*)
 H o l l ó s 1.: 1407: Hollos (CSÁNKI I, 516). — CSÁNKI (i.h.) Nádudvar vidékén keresi.
 H o l l ó s 2.: 1429: Hallos (CSÁNKI I, 697), 1433: p. Hollos (uo.), 1489: pr. Hollos (uo.). — CSÁNKI (i.h.) a volt Csanád vármegyébe lokalizálja.
- E g y h á z a s h o l l ó s: 1221: Hollos (CSÁNKI II, 757), 1389: Due ville Hwllos (uo.). — CSÁNKI (i.h.) és KISS LAJOS (FNESz. 199) is Vas megyébe helyezi az adatokat, A második följegyzés (1389.) Egyházas- és Hidas Hollósra vonatkozhat.
- N e m e s r e m p e h o l l ó s: 1447: Rempehollos (FNESz. 460). — Község Vas megyében.
- T ó t h o l l ó s: 1369: Tathalas (CSÁNKI II, 41), 1468: Thotholos (uo.). — CSÁNKI (i.h.) a volt Temes vármegyébe helyezi.
- H o l l ó h á z a: 1341: Hollohaza (CSÁNKI I, 208), 1417: Hollohaza al. nom. Felsekomlos (uo.). — Község Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.
- H o l l ó k ő: 1313: Holoukw (FNESz. 279). — Község Nógrád megyében.
- H o l l ó f é s z e k: 1470: p. Hollofezek (CSÁNKI II, 613). — CSÁNKI (i.h.) szerint Szigetvárhoz tartozott.
- KABA (kabasólyom, fekete vércse, szakállas vércse, *Falco subbuteo*)
 K a b a: 1365–68: Kaba, Kabaegház (CSÁNKI I, 517), 1406: Kaba (uo.). — Község Hajdú-Bihar megyében.
- KAKAS (tyúk, házityúk, *Gallus domesticus*)
 K a k a s d: 1436: p. Kakasd (CSÁNKI III, 432). — Község Tolna megyében.

- KÁNYA (barna kánya, berki kánya, fekete kánya, *Milvus migrans*)
 K á n y a: 1138/1329: Kana (FNESz. 313), 1325: p. Kanya (CSÁNKI III, 432), 1443: Magyarkanya és Olaszkanya (uo.). — Község Somogy megyében.
- K á n y a v á r: 1433: Kaniafelde (CSÁNKI III, 67), 1464: p. Kanyafelde (uo.), 1649: Kánia Uari (FNESz. 313). — Község Zala megyében.
- KESELYŰ (saskeselyű, *Gypaetus barbatus*)
 K e s e l y Ű m e z ő: 1457: Keselyumezew (CSÁNKI I, 449). — Község a volt Máramaros vármegyében, ma a Szovjetunió területére esik.
- LÚD (liba, nyárilúd, vetésilúd, szürkelúd, tőkelúd, lengyellúd, örvöslúd, bütyköslúd, *Anseriformes* 'lúdalakúak')
 L u d a d: 1386: p. Ludad (CSÁNKI II, 772). — Ma Gyöngyösfalu a neve, Vas megyében fekszik.
 L u d a s: 1464: Ludas (CSÁNKI I, 66). — Község Heves megyében.
 M a r o s l u d a s: 1377: p. Ludas (CSÁNKI V, 719). — Község a volt Torda—Aranyos vármegyében, ma Romániához tartozik, neve: Luduş.
 L u d a s d: 1439: p. Lwthesth (CSÁNKI V, 108), 1500: p. Ludasd (uo.). — Község a volt Hunyad vármegyében, ma Romániához tartozik, neve: Ludeşti.
 L ú d v é g: 1335: Lwdweg (CSÁNKI I, 103). — CSÁNKI (i.h.) a volt Nógrád vármegyében keresi.
 L ú d v é g f a l v a: 1322: p. Luduegfalua (CSÁNKI V, 375), 1388: Lwdwegh (uo.). — CSÁNKI (i.h.) a volt Kolozs vármegyébe helyezi.
 L u d a s e g y h á z: 1335: l. Ludasyghaz (GYÖRFFY I, 723). GYÖRFFY (i.h.) a volt Bodrog vármegyébe, a ma Jugoszlávia területén levő Szabadka mellé lokalizálja.
 L ú d r é v: 1272: l. Ludrev (ÁÚO. VIII, 381). — Lokalizálatlan.
- MADÁR (Aves 'madarak')
 M a d a r: 1252: Madar (CSÁNKI III, 507). — Község a volt Komárom vármegyében, ma Csehszlovákiában.
 M a d a r a s 1.: 1403: p. Madaras (CSÁNKI II, 626). — CSÁNKI (i.h.) Somogy megyében keresi.

M a d a r a s 2.: 1406: v. Madaras (CSÁNKI II, 190), 1439: opp. seu p. Madaras (uo.), 1499: p. Madaras (uo.). — CSÁNKI (i.h.) a ma Jugoszláviában levő Szabadka mellé helyezi.

M a d a r a s 3.: 1377: (Madaras) (FNESz. 392). — Község Bács—Kiskún megyében.

K u n m a d a r a s: 1391: Madaras (FNESz. 365). — Község Szolnok megyében.

M a d a r a s f a l v a: 1337: Madarasfalua (CSÁNKI II, 331), 1438—9: Madaras (uo.). — CSÁNKI (i.h.) a volt Valkó vármegyében keresi.

ÖLYV (ölyf, pusztai ölyv, egerészölyv, sólyomölyv, Buteodae 'ölyvélék')

Ö l y v e d 1.: 1257: t. Wlwed (CSÁNKI III, 510). — CSÁNKI (i.h.) a volt Komárom vármegyébe helyezi.

Ö l y v e d 2.: 1428: Wlweth (CSÁNKI I, 700). — CSÁNKI (i.h.) a volt Csanád vármegyében keresi.

Ö l y v e d 3.: 1433: Elweth (CSÁNKI I, 740). — CSÁNKI (i.h.) a volt Zaránd vármegyében keresi.

Ö l y v e d 4.: 1443: Elwed (GYÖRFFY I, 895). — GYÖRFFY (i.h.) a volt Csongrád vármegyébe helyezi.

Ö l y v e d 5.: 1461: Ewlyweth (CSÁNKI I, 653). — Ma Békés megyei puszta Doboz és Gyula között.

Ö l y v e s 1.: 1229: Vlwes (CSÁNKI II, 634), 1234—70: v. Wlues (uo.). — CSÁNKI (i.h.) Somogy megyébe lokalizálja.

Ö l y v e s 2.: 1321: p. Wlues (CSÁNKI V, 391). — A volt Maros—Torda vármegyében, ma Romániában, neve: Ulues.

Ö l y v e s 3.: 1377: p. Vlues (CSÁNKI II, 513). — CSÁNKI Baranya megyében keresi.

Ö l y v e s 4.: 1437: Elwes (CSÁNKI II, 158). — CSÁNKI (i.h.) a volt Bács—Bodrog vármegyébe helyezi.

Ö l y v e s 5.: 1468: p. Elwes (CSÁNKI V, 87). — CSÁNKI (i.h.) a volt Hunyad vármegyébe lokalizálja.

Ö l y v e s 6.: 1240: l. Vluues (OkISz. 723). — Lokalizálatlan.

Ö l y v e s 7.: 1240: k. v. Wlues (uo.). — Lokalizálatlan.

Ö l y v e s 8.: 1428: Wlues (uo.). — Lokalizálatlan.

Ö l y v e s 9.: 1449: pr. Ewlywes (uo.). — Lokalizálatlan.

- Ö l y v e s á g: 1330: Wluesagh (CSÁNKI V, 120), 1499: p. Ewlwesag (uo.). — CSÁNKI (i.h.) a volt Hunyad vármegyébe helyezi.
- Ö l y v e s f a l v a: 1335: p. Wluesfalwa (CSÁNKI III, 51), 1372: v. Wluesfalua (uo.), 1513: Elwefalwa (uo.). — CSÁNKI (i.h.) Zala megyébe lokalizálja.
- Ö l y v e s f a l v a 2.: 1373: v. Wluesfolua (OkI Sz. 724). — Lokalizálatlan.
- PACSI RTA (mezei pacsirta, szántóka, *Alauda arvensis*)
- P a c s é r: 1409: Pacher (CSÁNKI II, 206). — Község a volt Bács—Bodrog vármegyében, ma Jugoszláviában, neve: Pacir.
- P a c s i r: 1462: Pachyr (CSÁNKI I, 682). — CSÁNKI (i.h.) Csongrád megyében keresi.
- RÁRÓ (kerecsensólyom, rárósólyom, *Falco cherrug*)
- Á s v á n y r á r ó: 1293: Raro (FNESz. 64). — Község Győr—Sopron megyében.
- R á r ó s 1.: 1335: Rorows (CSÁNKI I, 105). — Ma puszta a Nógrád megyei Nógrádszakál határában.
- R á r ó s 2.: 1327: p. Rarous (AnjOkmt. II, 296). — Lokalizálatlan.
- R á r ó s t e l e k: 1403: Rarosthelek (CSÁNKI I, 701), 1454: pr. Rarosteleke (uo.). — CSÁNKI (i.h.) a volt Csanád vármegyébe helyezi.
- SAS (parlagi sas, pusztai sas, *Aquila heliaca*); (szirti sas, kőszáll sas, *Aquila chrysaetos*)
- M e z ő s a s: 1213/1550: Sos (GYÖRFFY I, 659), 1486:p. Sas (CSÁNKI I, 621). — Község Hajdú—Bihar megyében.
- T i s z a s a s: 1348: Sas (CSÁNKI I, 670). — Község Szolnok megyében.
- S a s a d 1.: 1214/1550: de v. Sashad (GYÖRFFY I, 659). — GYÖRFFY (i.h.) a volt Bihar vármegyébe helyezi.
- S a s a d 2.: 1256: de v. Sasad (ZichyOkmt. I, 11), 1296: Sasad v. (CSÁNKI I, 15), 1469u: t. seu pr. Sassad (uo.). — Község volt a budai Sas-hegy tövében.
- S a s k ő: 1253: sub castro Susol (GYÖRFFY I, 473), 1325/1329: Zaaskw (uo.), 1327: de Saasku (uo.), 1340: de Sasku (uo.). — GYÖRFFY (i.h.) a volt Bars vármegyei, ma csehszlovákiai Sáskövávalja mellé helyezi.

- S a s h a l o m: 1220: l. Sashalom (ÁÚO. I, 170). — Lokalizálatlan.
- S a s v á r: 1289: Saswar (OkISz. 834.). — Lokalizálatlan.
- SEREGÉLY (serege, seregény, Sturnus vulgaris)
- S e r e g é l y e s: 1258: (Seregélyes) (FNESz.569), 1342: Seregylus (CSÁNKI III, 344). — Község Fejér megyében.
- SÓLYOM (galambfogó, kissólyom, torontál, Falco columbarius)
- S ó l y o m: 1488: Solyom (CSÁNKI II, 640). — CSÁNKI (i.h.) Somogy megyében keresi, a SmFn. nem ismeri.
- S o l y m o s 1.: 1213/1550: de v. Solumus (GYÖRFFY I, 661), 1264/1298/1572: l. Solumosfey (uo.). — GYÖRFFY (i.h.) a volt Bihar vármegyei Gyepüsolymossal azonosítja, mai neve Romániában: Şoimoş-Petreasa.
- S o l y m o s 2.: 1219/1550: de v. Solumus (GYÖRFFY I, 661), 1332—7: de v. Solmus (uo.). — GYÖRFFY (i.h.) ugyancsak Bihar megyében lokalizálja Lipszky és az 1882. évi Hnt. alapján. Talán azonos az 1933. évi Hnt. szerinti Sólyom faluval, amelynek akkori román neve Şoimi volt (762).
- S o l y m o s 3.: 1267: v. Solumus (ÁÚO. III, 160). — A volt Liptó vármegyében lehetett.
- S o l y m o s 4.: 1278/XVIII.sz.: castr. Solymos (GYÖRFFY I, 184), 1311: de Solumus (uo.), 1319/1324: de Solumus (uo.), 1319 1413/1414: de Solmos (uo.), é.n. XIV.sz.eleje : de Solumus (GYÖRFFY I, 185). — GYÖRFFY (i.h.) a volt Arad vármegyei Solymosvárral azonosítja, melynek 1933-ban (Hnt. 762) még Şoimoş volt a román neve, ma Lippával egyesítve (GYÖRFFY: i.h.).
- S o l y m o s 5.: 1318: t. Solumus (CSÁNKI V, 401), 1443: p. Solmos (uo.), 1464: p. Olahsolmos (uo.). — CSÁNKI (i.h.) a volt Kolozs vármegyébe lokalizálja.
- S o l y m o s 6.: 1331: p. Solmus (GYÖRFFY I, 473). — GYÖRFFY (i.m. 474) a volt Bars vármegyei Garamsolymossal azonosítja, melynek mai neve Csehszlovákiában: Šalmos.
- S o l y m o s 7.: 1360: Solumus (CSÁNKI II, 207). — CSÁNKI (i.h.) a volt Bodrog vármegyébe helyezi.
- S o l y m o s 8.: 1417: Solmus (CSÁNKI I, 398). — Azonos a volt Ung vármegyei, ma Szovjetunióban fekvő Solymossal.

- S o l y m o s 9.: 1475: Solymos (CSÁNKI I, 563). — CSÁNKI (i.h.) a volt Közép-Szolnok vármegyébe helyezi, Zilahhoz közel.
- G y ö n g y ö s s o l y m o s: 1332—7: Solumus (FNESz.254), 1430: Solmos (CSÁNKI I, 69). — Község Heves megyében.
- S o l y m á r: 1255: Salmar (FNESz. 575), 1266: Solomar (uo.). Község Pest megyében.
- S ó l y o m t e l k e: 1263: p. Solyumtelke (CSÁNKI V, 401). — Község a volt Kolozs vármegyében, ma Románia területén, neve: Cornești.
- S ó l y o m k ő: 1306: de Solumkeu (GYÖRFFY I, 661), 1309/1351: de Solumku (uo.), 1322: de Solyumku (uo.), 1323: de Solumkw (i.m.662), 1325: castrum Solyumku Solumkow (uo.). — GYÖRFFY (i.h.) szerint a volt Bihar vármegyei Solyomkővár romjaival azonos. Az 1933. évi Hnt. szerint Solyomkőpestes volt az akkori magyar és Peștiș a román neve (762).
- S o l y m o s f a l v a: 1439: Solmosfalva, Solmus (CSÁNKI I, 744). — CSÁNKI (i.h.) a volt Zaránd, majd Arad vármegyei Solymosbuczával azonosítja, mai román neve: Buceava.
- SZARKA (csörgőszarka, Pica pica)
- S z a r k á d 1.: 1217: v. Saracad (CSÁNKI II, 795), 1298: p. Zarakad (uo.), 1394: Zarkad (uo.). — CSÁNKI (i.h.) a volt Vas vármegyében keresi.
- S z a r k á d 2.: 1310: t. Zarka (CSÁNKI V, 731), 1312: t. Zarkad (uo.) 1339: v. Zarkad (uo.), 1415: p. Zarkad (uo.). — CSÁNKI (i.h.) a volt Torda vármegyében keresi.
- S z a r k á n d: 1330: de Zorkandi...de Zorkand (GYÖRFFY I, 381). — GYÖRFFY (i.h.) a Baranya megyei Szarkány pusztával azonosítja Pélmonostor határában.
- S z a r k a b e r k i: 1443: p. Zarkaberky (CSÁNKI II, 642). — CSÁNKI (i.h.) Somogy megyében keresi, a SmFn. ilyen összetételű nevet nem ismer.
- TURUL (sas- vagy sólyomféle madár)
- T ú r o n y: 1237: Turul (GYÖRFFY I, 397), é.n. 1290k : de v. Turul (uo.), 1314/1323: eccl-e Turul (uo.), 1323: t. Thurul (uo.), 1329/XIV.sz.: Thurul...de Thurul...t. Turun (uo.),

1332—5: de Turul (ötször) (uo.). — Község Baranya megyében.

T u r u l: 1356: p. Turul (CSÁNKI III, 118). — CSÁNKI (i.h.) Zala megyébe lokalizálja Pusztaszentlászló környékére.

TÚZOK (Otis tarda)

T ú z o k t e l e k: +1082: pr. Tuzuk, l. Tuzukteluc (CSÁNKI III, 257), 1375: p. Tuzukteleke (OkISz, 1020), 1507: pr. Thwzoktheleke (CSÁNKI i.h.). — CSÁNKI (uo.) Veszprém megyébe helyezi.

VARJÚ (varnyú, dolmányosvarjú, hamvasvarjú, kálomistavarjú, feketevarjú, vetésivarjú, pápistavarjú, Corvidae 'varjúfélék')

V a r j a d 1.: 1328: de Voryod (GYÖRFFY I, 244). — GYÖRFFY (i.h.) a volt Bács vármegyébe, Bács városa mellé helyezi.

V a r j a d 2.: 1386: p. Woryad (CSÁNKI III, 259). — CSÁNKI (i.h.) Veszprém, Komárom és Fejér megyék találkozásánál keresi.

V a r j a s 1.: 1333—5: de Voras, Worias (háromszor) (GYÖRFFY I, 876). — A volt Temes vármegyében, ma Románia területén, mai neve: Variaş.

V a r j a s 2.: 1395: p. Varyas (CSÁNKI III, 562). — CSÁNKI (i.h.) a volt Győr vármegye területén keresi.

V a r j a s 3.: 1395: Varyas (CSÁNKI II, 360). — CSÁNKI (i.h.) szerint a volt Valkó vármegye területén.

V a r j a s 4.: 1455: Waryas (CSÁNKI II, 255). — CSÁNKI (i.h.) a volt Szerém vármegyében keresi.

V a r j a s 5.: 1476: Waryas (CSÁNKI III, 259). — CSÁNKI (i.h.) korábban puszta volt Veszprém megyében.

V a r j a s 6.: 1510: p. Waryas (CSÁNKI III, 457). — CSÁNKI (i.h.) Tolna megyében, Mágocs vidékén keresi.

V a r j a s 7.: 1511: Waryas (CSÁNKI II, 534). — CSÁNKI (i.h.) Baranya megyébe, Szentkirály mellé helyezi.

V a r j ú f a l v a: 1427: Waryufalua (CSÁNKI I, 315). — CSÁNKI (i.h.) a volt Sáros vármegyében keresi.

V a r j a s b a t t a: 1384: Waryas Bathe (CSÁNKI III, 318). — Ma Százhalombatta.

V a r j a s k é r: 1536: Waryasker (CSÁNKI II, 619). — Ma Somogyszentpál nevű község egyik része Somogy megyében.

VERÉB (házi veréb, *Passer domesticus*)

V e r e b: 1330: (Vereb) (FNESz. 689). — Község Fejér megyében.

V e r e b é l y 1.: 1265: de Verebeb (olv.: Verebel) (GYÖRFFY I, 485), 1274: in Werebel (uo.), 1294: de Werebel (uo.), 1319: v. Werebel ~ Werebŷl (uo.), 1327: de Werebel (uo.). — Község a volt Bars vármegyében, ma Csehszlovákia területén, mai neve: Vrábce.

V e r e b é l y 2.: 1447: Werebel (CSÁNKI I, 182). — CSÁNKI (i.h.) szerint a volt Borsod vármegye területén, valahol a Tisza mellett feküdhett.

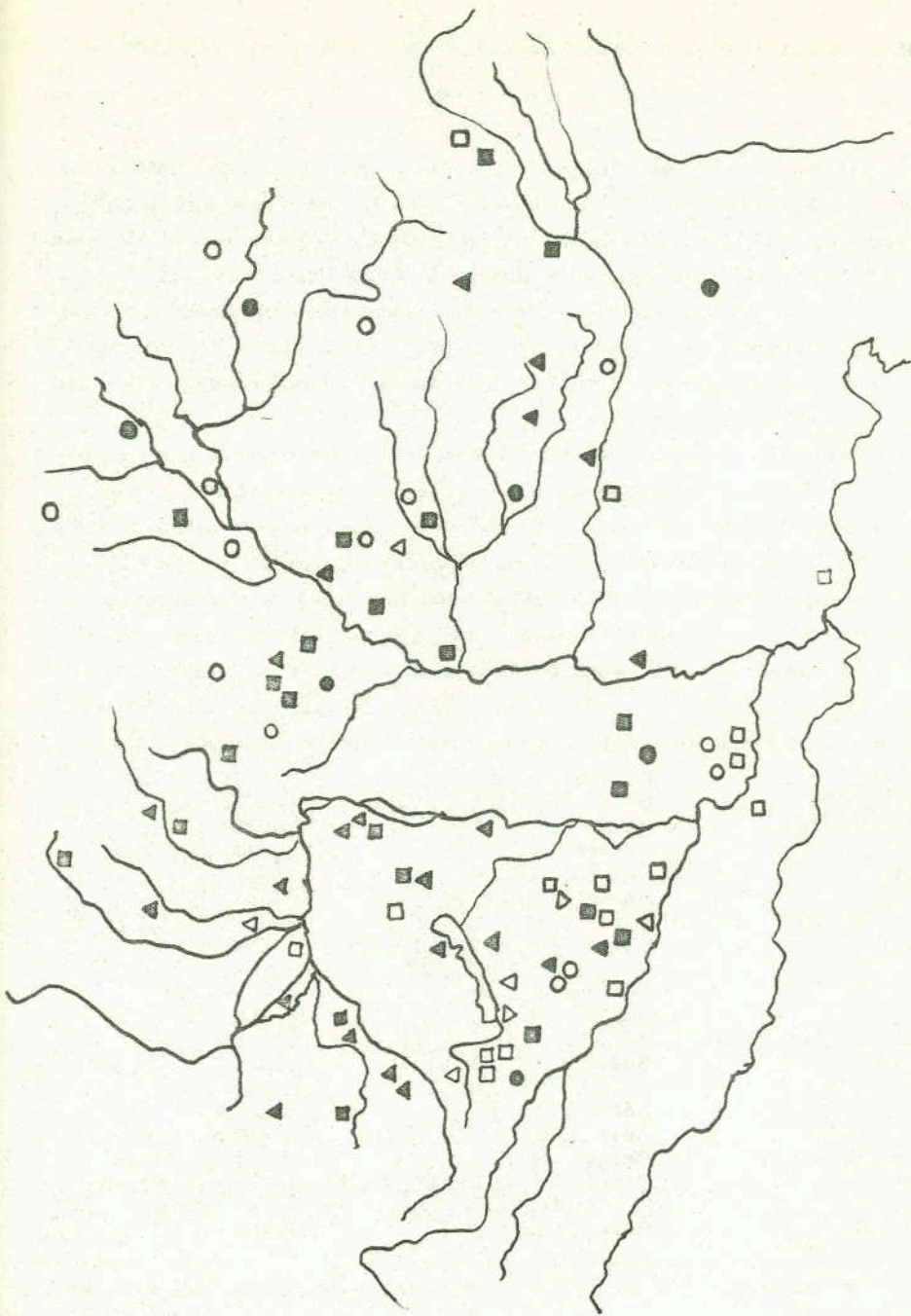
V e r e b é l y 3.: 1485: p. Werebel (CSÁNKI II, 655). — CSÁNKI (i.h.) Somogy megyében keresi, a SmFn. ilyen alakú nevet nem tartalmaz.

M á t r a v e r e b é l y: 1290/1327: ad fontem Wereb (FNESz. 412), 1398: Wereb (CSÁNKI I, 93), 1482: v. Werebel (uo.). — Község Nógrád megyében.

A fenti adattárba nem vettem föl azokat a helyneveket, amelyek valószínűleg háziállatok, háziszárnyasok neveiből alakultak. Egyetlen kivétel Kakasd, amelynek adatai véletlenül kerültek most közlésre, s kihagyásuk a xerox-technika miatt lehetetlen volt. A háziállatnevekből alakult középkori helynevek általam összegyűjtött adatait a Névtani Értesítő egy későbbi számában fogom közzétenni.

A túloldali térkép tartalmazza az összes lokalizálható madárnévi eredetű települést. A nevek első előfordulásai alapján négy időszakot különböztettem meg, s négy jellel ábrázolom ezeket a korszakokat. Árpád-kor: ▲, illetőleg: △; XIV. század: ■, □; XV. század: ●, ○; XVI. század: ▼, ▽. Az üresen hagyott ábrák arra utalnak, hogy ma már nem lakott település neveként él a helynév. A térképen a következő helynevek nincsenek föltüntetve, mivel lokalizálásuk még eddig nem történt meg. Árpád-kor: Sasad 1., Solymos 2., Túzoktelek; XIV. század: Varjas 2., Szarkánd, Solymos 5., Ölyveság, Lúdvég, Daruság; XV. század: Csókás, Harkányfalva, Hollós, Hollófészek, Keselyűmező, Ölyved 3., Rárós, Solymosfalva, Szarkaberki, Varjas 4., Verebély 2., Verebély 3., Madaras, Fecskefalva.

J. PAPP ZSUZSANNA

II. Bika nevek

A tanulmányom első részében idézett (NÉ. 4. sz. 30) IMPLOM-tanulmány (MNY. LXXIV, 122—6, 252—5, 382—3) óta csak egy jelentősebb cikk (SOLYMÁR IMRE: NÉ. 3. sz. 50—5) foglalkozott a szarvasmarhanevekkel, IMPLOM munkája történeti, XVIII—XIX. századi, SOLYMÁR dolgozata pedig dunántúli, Bonyhád környéki tehénneveket tartalmazott. Mindkettőtől eltér a két világháború közötti Békés megyei bika-névanyag, s különössége ellenére megérdemli a rendszerezést, a névtani szempontú földolgozást.

A többnyire paraszti tenyésztésben levő bikák nevei közelebb állnak a népi névadás szokásaihoz, mint a ménnek nevei, bár el kell ismerni, hogy ezekre is hatott a külföldi és hazai nagybirtokokon használatos törzskönyvi névanyag. A ménnevekhez hasonlóan először a teljes névanyagot közlöm előfordulási helyükre történő utalásokkal. A nevek melletti számok ugyanazokat a helységeket jelzik, mint a tanulmány első részében (NÉ. 4. sz. 31—3), s itt helykímélés céljából nem közlöm újból. Ugyanott (NÉ. 4. sz. 32) térkép is található, amely szemlélteti a települések egymáshoz viszonyított földrajzi elhelyezkedését.

Ábel: 3	Bajnok 3, 8	Bernát 7, 27
Acél 10	Bajor 5, 11	Bertók 27
Ádám 16, 26	Baka 1	Betyár 1, 9, 11, 12,
Ákos 27	Bakter 1	21, 22, 24, 30
Aladár 11	Balázs 10, 29	Bíbic 5
Almás 7	Bánát 20, 21, 24	Bibor 6
Álmos 8, 27	Bánát 24	Bicskás 3, 5, 11, 13,
András 13	Bandi 3, 5, 6, 7, 8, 13, 20	14, 18, 21, 27
Antal 26	21, 24, 25, 26, 27	Bimbó 3
Anti 21	Bárány 21, 24	Binder 21
Arany 24	Bárdos 8	Birtok 7
Árpád 1, 3, 11, 12, 18,	Báró 3, 9, 14, 21, 27	Bitang 24
27, 28	Basa 3, 11, 12, 13, 18,	Biztos 5, 12, 19
Árva 3, 5	23, 25	Bodor 3
Atila 9, 10	Bátor 9, 29	Bolygó 2, 3, 8
Avas 10	Béla 1, 5, 22, 24, 27	Bonifác 5, 30
Babér 8, 9, 21	Belga 24	Bonifácusz 29
Bácsai 1	Berci 2, 3, 5, 13, 17, 21, 23,	Borbély 19, 23
Badár 11	24, 25, 27, 28, 29	Borsi 20
Bajer 6	Berlin 3	Brúnó 1

* A tanulmány I. része a ménneveket tartalmazta. Lásd: NÉ. 4. sz. 30—42.

Buksi 29	Ferkó 5, 28	Hajcsár 23
Bula 9	Fickó 6, 9, 11, 12, 13, 21	Hajnal 26
Bundás 26	Fillér 12	Hangos 5
Búvár 21	Finánc 14	Halász 22
Cája 29	Finci 24	Hani 21, 30
Canik 21	Fini 7	Hanzi 9
Cellás 28	Flóbert 26	Harcos 8
Center 29	Flórián 26	Hárfás 11
Cibak 7, 27, 29	Fodrász 27	Hattyú 10, 13, 14, 21
Cicella 29	Fodros 27	Héber 23
Cigány 7	Fogoly 12	Heldi 21, 27
Cimbalmos 9	Fontos 28	Helvét 11
Címer 3, 5, 7, 12, 13, 14, 15, 18, 21, 22, 26, 30	Frici 3, 21	Herceg 23
Cinke 14	Frigyes 3, 7	Híres 13
Citrom 11, 21	Fullánk 12	Hóhér 2
Cudar 29	Furkó 9	Hugó 23
Csalfa 14	Futár 11	Hullám 21
Csárdás 9, 14	Füles 23	Hunor 11, 23
Császár 21	Gabi 27	Hunyad 12, 14, 18
Csavargó 27	Gábor 5, 13, 27, 29	Hunyadi 28
Csendes 8	Gabri 14, 21	Huszár 10, 13, 18, 21, 23, 30
Csikasz 7	Galamb 9, 16, 29	Icig 14
Csinos 6	Gálánt 6, 22	Igló 21
Csorvás 17	Gallér 2, 21, 23	Illés 3
Dacos 29	Ganef 6	Imre 7
Dákó 30	Gangos 26	Jáfet 23
Dalos 3, 24, 29	Gáspár 1, 5, 26	Jáger 5, 8, 9, 23, 27
Dani 3, 6, 14, 21, 24, 27	Gazsi 3, 7, 8, 24, 27, 28, 30	Jakab 30
Darázs 8, 22	Gebhárd 21	Jámbor 21
Deák 21, 29	Gellért 21	Jancsi 3, 13, 18, 27
Dezső 22, 28	Georg 27	János 5, 13
Dobos 3, 8, 21, 28, 29	Gerencsér 23	Jászol 5
Doktor 5	Gerely 21	Jávor 23
Dolfi 21, 24, 27, 30	Germán 22, 23	Jeges 14, 28
Dollár 9, 12, 14, 26, 27, 28	Géza 1, 18, 21, 23, 28	Jegyző 21
Dongó 8	Gombos 23	Jelző 21
Donna 9	Gonosz 3, 19	Jenci 27
Durcás 27	Göndör 3, 5, 11, 13	Jenő 23
Durkó 3	Görgei 21	Jobbágy 23
Emil 23	Gráll 28	Joffe 29
Emír 23	Gusztó 27	Jogi 9, 27
Endre 23	Gyártás 21	Jónás 18, 27
Erik 23	Gyémánt 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 18, 21, 22, 24, 27, 29, 30	Jordán 3, 5
Erkölc 21	Gyenge 6, 26	Jóska 11, 14, 16, 26
Ernő 28	Gyihor 12	Józan 23
Eszes 27, 28	Gyilkos 11, 12	Júdás 5
Fácán 13, 27, 28	Gyöngyös 3, 7, 8, 11, 12, 13, 14	Juhász 27
Fakó 3, 5, 13	Győző 23	Kacér 6, 28
Fátyol 11, 13	Gyula 6, 7, 23	Kadét 13, 14, 21, 27
Fecske 10	Gyuri 13, 27	Kálmán 5, 21
Fegyver 11	Gyurka 1, 3, 7, 9, 10, 12, 13, 14	Kalmár 3
Felhő 16	Gyuszi 23	Kamer 21
Ferenc 28	Hajas 3, 19, 20	
Feri 21		

Kántor 6, 13, 22, 24
 Káplár 8, 9, 11, 12,
 13, 14, 18, 19, 29
 Karcag 23
 Karcsi 3, 7
 Kardos 2, 3, 21
 Károly 3, 6, 21, 26, 27
 Kártyás 1, 12, 13
 Kasznár 24, 26
 Kasztor 27, 29
 Kázmér 26
 Keller 9, 12
 Kényes 7
 Kígyó 10, 18
 Kobold 6
 Komló 28
 Kondor 10
 Konok 9
 Korhely 30
 Kormos 6
 Kökény 2, 9, 10
 Kupec 6
 Kuruc 27
 Labanc 9
 Laci 3, 5, 6, 7, 8, 9, 12,
 13, 16, 17, 18, 20, 21,
 22, 23, 24, 26, 27, 28,
 29, 30
 Lackó 14
 Lacó 29
 Ladi 28
 Lajcsi 7
 Lámpás 1, 14
 Láncos 21
 Lármás 19
 Lator 14, 24
 Lázár 18, 23
 Legény 3, 5, 8, 9, 10, 12,
 13, 14, 21, 24, 26, 27, 28
 Lekszi 12, 29
 Lengyel 1
 Lenke 9
 Leó 5
 Lepény 12
 Levél 6, 8
 Liliom 21
 Lord 27
 Madár 10, 11, 12
 Magi 27
 Magyar 7
 Makszi 8, 14, 15, 16, 27
 Mátyás 1, 7, 12
 Matyi 3, 9, 18, 27, 28
 Meggyes 3, 7
 Mérgecs 3, 14
 Miki 21
 Miklós 1, 2, 3, 5, 12, 13, 14
 16, 17, 21, 22, 23, 24, 25,
 26, 27, 28, 29
 Miksa 27
 Misa 27
 Miska 13, 22, 26
 Misó 21
 Miszter 27, 29
 Mitru 28
 Mitykó 14
 Mocsár 26
 Mocskos 3, 10
 Morgó 14
 Mozsár 12
 Muki 14, 30
 Mundér 27
 Nándor 7, 11, 22, 23, 27
 Néró 28
 Nogi 26
 Nótás 10
 Nyakas 10
 Óberszt 27
 Olga 2
 Ollós 10
 Opál 10, 27
 Oszkár 6, 28
 Oszlop 10
 Osztag 10
 Otmár 27
 Pajtás 2, 12, 14, 21
 Pali 13, 28
 Palkó 1, 13, 24
 Pалlos 10
 Páncél 5
 Pandúr 24
 Párizs 10
 Pásztor 9
 Peckes 8
 Pengő 13, 28
 Percel 24, 27
 Péter 10, 28
 Piktör 1, 3, 5, 13, 14, 18, 20,
 21, 22, 26, 27, 28
 Pista 3, 6, 8, 10, 24
 Planéta 27
 Plutó 2, 3, 5
 Pohár 12
 Polgár 7
 Pompás 24, 26, 27, 28, 29, 30
 Pongrác 5, 29, 30
 Prímás 3, 5, 11
 Pubi 13
 Puskás 9, 10
 Püspök 27, 28
 Rabló 9
 Rajkó 13
 Rakos 10
 Rakos 23
 Ráró 10
 Ravasz 9
 Rektor 10, 14
 Rendőr 10
 Rezgő 10
 Rici 7
 Rigó 13, 27
 Rodent 28
 Rojtos 14, 27
 Róna 27
 Rontó 13
 Rózsa 27
 Rudas 27
 Rudenz 26, 27
 Rudi 7, 14, 21, 26, 27, 28
 Rudolf 16, 19, 27
 Saci 3
 Sada 28
 Sadi 26, 28
 Sáfár 24
 Sakter 5, 13
 Sámson 5
 Samu 1, 2, 3, 5, 8, 9,
 11, 12, 13, 14, 16, 18,
 19, 21, 22, 23, 24, 25,
 26, 27, 28, 30
 Sándor 3, 5, 6, 12, 17,
 18, 21, 24, 26, 27, 28, 30
 Sanka 14
 Sanyi 3, 13, 14, 16, 21, 28
 Sárkány 22
 Simi 6
 Simon 1, 17
 Sintér 5
 Sóhaj 6
 Súlyom 11
 Strici 21
 Sugár 11
 Suller 15
 Szamos 3
 Szegfi 21
 Szeles 10, 17
 Szervác 7
 Szilveszter 28
 Szomjas 10
 Szultán 2, 3, 5, 12, 14,
 20, 21, 22, 25, 26, 27,
 28, 29
 Táblás 9
 Talján 14
 Tallér 12, 13, 14

Tamás 27	Ugar 14	Zafir 10
Tanár 14	Ügyvéd 6, 14, 21	Zápor 18
Tibor 21, 27	Vadász 9, 21, 26	Zászlós 10
Tigris 1, 7, 24, 29	Vajda 21	Zeusz 13
Tódor 6, 7	Vándor 28	Zoltán 12, 21, 27
Tollas 1, 8, 24	Várna 14	Zófi 7
Tolvaj 13, 14, 21	Vaskó 9	Zsandár 1, 10, 12, 13, 14
Tóni 3	Vezér 11, 21, 27	Zsarnok 7
Traktor 6	Vidám 18, 27	Zsellér 24
Túzok 16	Viktor 3, 7, 9	Zsivány 13, 14
Tükör 1, 2, 11, 12, 13, 26, 29	Vilmos 6, 17, 21	Zsoldos 10
Tündér 1, 3, 21, 24, 27	Virág 3, 5	Zsombor 25
Tűzér 1, 3, 12, 13, 17	Vitéz 7, 8, 13, 14, 21	Zsubrik 24
Tüzes 1	Wilson 27	
	Zádor 7	Név nélküli: 7, 24

A/ 1. A ménneveknél az első csoportba az olyan neveket soroltam, amelyeket híres földözömének, törzsalapítók viseltek. A bikáknál ilyeneket alig találtam. Jóllehet a szakirodalom ismer néhány (elsősorban szimentáli) jeles törzsalapítót, az előforduló nevek közül talán csak a Planéta utal az eredeti Planett névformára, valamint az Orosháza környékén gyakori Rudenz nevének viselik valamelyik svájci ősük nevét.

2. A bikanevek fölosztásánál azonban be kellett vezetnem egy olyan névtípust, amelyre a ménneveknél egyáltalában nem volt példa. Ez a híres emberek neveinek használata állatnévként. Találtam egy ókori idegen személyre vonatkozó nevet is (Néró), de a többség magyar történelmi alakok neveinek fölhasználásával keletkezett (Hunyadi, Rákóczi, Görgei, Perczel, Deák). Ide sorolom a törökösnek hangzó Otmár nevet is, amely azonban Kálmán király egyik ispánjának nevéként ismert a magyar történelemben. Végül pedig az első világháború utáni békekötéskor lett közismert az akkori amerikai elnök (Wilson) neve, s ez is előfordul egyszer Orosházán bikanévként. A magyar történelmi alakok neveinek fölhasználása nem volt gyakori, csupán Perczel és Deák neve fordul elő két-két településen, a többi egy-egy uradalomban használt név volt csupán, kigazdák nem használták.

Ebbe a csoportba sorolhatnánk még a Dolfi nevet, amely a 30-as évek második felében már Hitler gúnyneveként élt, s ez nyilván gúnynévként volt használatos Orosháza környékén, ahol gyakrabban előfordult a bikanevek között. Mivel azonban ezt bizonyítani igen nehéz, a keresztnevek közé soroltam be a Miklós névvel együtt, amely alighanem Horthy hatására vált közkezdvelt állatnévvé. (Néhány település

kivételével egész Békés megyében előfordult ekkor a bikanevek között.) Jóllehet a Miklós már előbb is megtalálható a szarvasmarhanevanyagban, mint ahogyan azt IMPLÓM JÓZSEF (i.m. 255) kimutatta, s ez is indokolja a keresztnévek kategóriájába való sorolásukat.

3. Messzemenően leggazdagabb a keresztnévekből való bikanév-típus. 406 különböző névből 121 (29,7%) keresztnévi eredetű. Ez az arányszám azonban nem fedi az összes elnevezésből való részesedését a keresztnéveknek, mivel az előfordulási gyakoriságuk is sokkal nagyobb a többi névtípusnál, több helységben szerepelnek, egy-egy településen pedig több ilyen típusú nevet viselő egyed is található.

Néhány keresztnév különösen kedvelt valamilyen becéző alakban. Ezek: Bandi, Berci, Laci, Miklós, Samu és Sándor. A Samu 22, a Laci 21, a Miklós pedig 18 községben volt megtalálható. A legtöbb keresztnévnek ezt a nagyfokú népszerűségét nem tudom megmagyarázni. A Samu közkedveltségére jellemző, hogy 1926-ban az orosházi község tulajdonában két ilyen nevű bika is volt, s római számokkal különböztették meg őket egymástól (Samu I., Samu II.). A Miklós esetében — mint már említettem — Horthy nevének hatására gondolok. A közepesen terhelte keresztnévek (4 usque 10 községben fordulnak elő) a következők: Árpád, Dani, Dolfi, Gábor, Gazsi, Géza, Gyurka, Jancsi, Jóska, Károly, Makszi, Matyi, Nándor, Pista, Rudi és Sanyi. Ezek közül a Dolfiról már szóltam. A többi keresztnév 1-2-3 településen fordult elő. Mindegyik csoportban találunk olyan neveket, amelyek férfinevként gyakoriak a vidéken (Bandi, Laci, Sándor; Gábor, Gyurka, Jancsi, Jóska stb.), s olyanokat is, amelyek igen ritkák, alig fordulnak elő, vagy egyáltalában nem használatosak a népi keresztnévek között (Miklós, Samu; Dani, Dolfi, Géza, Makszi, Nándor stb.), tehát nem lehet azt mondani, hogy azokat a keresztnéveket adják az állatoknak, amelyek a vidéken ismeretlenek vagy ritkák emberek megnevezésére. (Nem volt egyedülálló az az eset sem, amikor a gazda saját keresztnéve szerepelt a bikája neveként is az összeírásban, legföljebb nem alapalakban, hanem becéző formában, de ugyanaz a becenév használatos volt a környéken.) Vannak a nevek között régiek és újabban elterjedtek (Árpád, Géza), teljesen megmagyarosodottak és idegen hangzásúak (Lekszi, Makszi).

A nevek alaki sajátága szintén nehezen tipizálható. Teljes nevek éppen olyan gyakran találhatók közöttük, mint becenevek, amelyek

típusai igen sokfélék. Legtöbbjük él emberek megnevezésére is ugyanabban a helységben, de akad idegen is (Brúnó, Hanzi, Mitru stb.). Néhány német (Dolfi, Gebhárd, Hani, Hanzi, Lekszi stb.), egy szlovák (Misó) és egy román (Mitru) név közül csupán a szlovák kötődött többé-kevésbé nemzetiségi helységhez (1925-ben Békéscsabán az alvégi tehénlegeltető társulat tulajdonában levő bika neve volt Misó), a többi mind magyar településeken fordult elő, a nemzetiségi községekben pedig csak magyar, illetőleg megmagyarosodott, magyaros alakú keresztneveket használtak.

Nagyon érdekes jelenség, hogy öt női nevet is találunk a bikák nevei között (Cicella, Hani, Heldi, Lenke és Olga). Ez nem új jelenség, 1874-ben ökörnevek között jegyezték föl a Bábi és Fáni nevet (Nyr. III, 567), IMPLÓM JÓZSEF pedig (i.m. 254) Borcsa és Lenke nevet talált ugyancsak ökörnevek között.

4. A mitológiai nevek közül keveset találni, Kasztor nevét főhasználták, de Pollux nincsen a följegyzettek között. Plútó és Zeusz egyaránt alkalmasnak találtatott bikanévül. Az utóbbi esetleg a nemi erőre is utalhat, jól ismerve a görög isten e téren kifejtett tevékenységét. Ide soroltam még a Grál nevet, jóllehet nem személynévből, hanem szent ereklye nevéből ered.

5. Lényegesen kevesebb helynév fordul elő a bikanevek között, mint a ménnevek között. Közülük hat helységnévnek tekinthető: Csorvás, Hunyad, Igló, Karcag, Komló, Meggyes. A két utóbbi más kategóriába is beillene: a Komló lehetne növénynévi eredetű, a Meggyes pedig esetleg az állat színeire utaló. Egyéb magyar helynevek: Avás, Bánát és Szamos; idegenek: Berlin, Jordán, Párizs és Várna.

B/ A külső tulajdonság általában gyakori indítók az állatnévadásban. Mégis azt tapasztalhatjuk, hogy a Békés megyei bikanevek között viszonylag kevesebb ilyen típusú név fordul elő. Természetesen sokszor nagyon nehéz eldönteni egy-egy névről, hogy melyik csoportba illik be minden szempont szerint, különösen ha a név metaforikus jellegű. Összesen 63 nevet tartottam ide sorolhatónak (15,4%), de ez kis sé szubjektív álláspont alapján alakult szám, hiszen a besorolásnak nincsenek objektív mércéi, és még nagyon kevés a hasonló típusú állatnévföldolgozás, s ezek sem adnak sok segítséget a vitás esetek eldöntésére, attól pedig igen messze állunk, hogy egységes fölosztási rendszerről beszélhessünk. Sok esetben magam is — részben ennek

az egységnek a kialakítása, másrészt egyéb források hiánya miatt — **IMPLOM JÓZSEF** idézett munkája nyomán sorolok be egyes neveket bizonyos kategóriákba, jóllehet néhány esetben vitathatónak érzem az ő besorolását. Ilyen például a Bajúsz nevű ökörnek (i.m. 252) vagy a Fátyol nevű tehénnek (uo.) az ismertetőjelről elnevezettek között való szerepeltetése, amivel nem értek egyet. Ezek azonban oly lényegtelen, árnyalatnyi véleménykülönbségek, hogy a rendszer egészét nem érintik, az egész koncepciót elfogadhatónak tartom.

1a/ Meglehetősen szép számú (29) bika kapta a nevét a vizsgált időszakban a szőre színéről, minőségéről. Ide soroltam a Fácán, Fogoly, Galamb, Hattyú, Rigó, Túzok madárneveket és a Rózsa, Szegfű virágneveket is, amelyeket metafora-neveknek tartok. Sok esetben a följegyzett madár- és virágnév igazolja ezt a véleményt. Egy-egy Hattyú nevű bika 1925-ben Békéscsabán zsemlyetarka, 1926-ban Mezőberényben és Békésen fakó színű, 1930-ban Mezőberényben fakótarka — tehát mindegyik világos, ha nem is egészen fehér. A Galamb nevű 1930-ban Szeghalmon magyar fajta és „füstös” színű, a Túzok ugyanakkor Dobozon zsömletarka, a Rigó pedig 1931-ben Orosházán fakó színű. A 29 névből — véleményem szerint — 18 metaforikus, és csak 11 a közvetlenül színre, szőrzetre utaló.

b/ Nagyon kevés (4) az állat különös jegyére, testi jellegzettségére utaló név: Fecske (sötétebb hátú, világosabb hasú állat), Füles, Lámpás (az állat homlokán, orrán végighúzódo világosabb színű csíkról), Kókény. Ez utóbbi vitatható, de **IMPLOM** kékszemű jószág-nak tartja az ilyen nevezetűeket, s minden bizonnyal igaza is van.

c/ Ugyancsak meglepően kevés a szarvállásra vonatkozó név: Cibak és Gombos. A Cibak kétágú fa (ÚMTSz.), de szarvállás megnevezésére is használatos volt (**IMPLOM**: i.m.123), a Gombos pedig olyan szarvasmarha, amelynek a szarva végére gombot, általában egy-egy nagy csavaranyát erősítettek, hogy ne szúrhasson vele könnyen.

d/ A bika általános megjelenésére viszonylag elég sok (27) név utal, s kivétel nélkül mind jó tulajdonságra vonatkozik. Ezek között is több (16) a metaforikus. Ide soroltam a Báró, Herceg, Huszár, Jäger, Kadét; Ráró, Sólyom; Tükör, Tündér nevet. Egy különöset ki kell emelni közülük, ez a Donna, amely nőnemű állatra jobban illene, de ha női keresztneveket is fölhasználtak bikák elnevezésére, ezt is meg lehet érteni.

2. a/ A belső tulajdonságok közül (tenyészbikákról lévén szó) legfontosabb a nemi erő, a szexuális teljesítőképesség. Erre természetesen csak szimbolikusan vagy metaforikusan utalhatnak a nevek. Az első csoportba tartozónak vélem a Bicskás, Dákó, Fegyver, Fullánk, Puskás, Tüzes; a másikba a Basa, Császár, Emír, Legény, Szultán nevet. Áttételesen utalhat a nemi erőre a Bajnok, Fickó, Győző, Hajcsár és Kacér név is, de mivel nem annyira világos a gondolattársítás, más csoportokba osztottam be ezeket. Az ide tartozó nevek száma nem sok (10), de a használatuk nagyon elterjedt, legtöbbjük 6-8 településen is előfordult, de van olyan is (Legény, Szultán), amelyek a leggyakoribb névnek tekinthető a vidéken.

b/ A második (vitathatóan belső) tulajdonság a fizikai erő és az ebből fakadó magabiztosság, amelyre kevés név utal. Ide soroltam az Acél, Bajnok, Bátor, Cája és Páncél nevet. Majdnem mindegyik metaforikus. Közülük a Cája szorult némi magyarázatra. A Cája-testvérek (János, József és Bertalan) híres erőművészek, jónevű artisták voltak a XX. század elején, s így az erő megtestesítőinek tekinthetők.

c/ A következő tulajdonság — amely egyébként bikáknál gyakori — az erőszakosság, kiszámíthatatlanság, uralkodói hajlam. Igen változatos a népi névadás ennek az érzékeltetésében, s kivételesen felsorolom az általam ide sorolt nevek mindegyikét: Betyár, Bitang, Cudar, Csikasz, Dacos, Darázs, Durcás, Finánc, Ganef, Gonosz, Gyilkos, Hajcsár, Harcos, Hóhér, Káplár, Kardos, Kasznár, Konok, Korhely, Kuruc, Labanc, Lator, Mérges, Nyakas, Óberszt, Pandúr, Prímás, Püspök, Rabló, Rektor, Rendőr, Rontó, Sárkány, Sintér, Strici, Tanár, Tigris, Tüzes, Tűzér, Vajda, Vezér, Vitéz, Zászlós, Zsandár, Zsónok, Zsvány, Zsoldos. Amint látjuk, sok közöttük a fegyveres testületek tagjainak rangjából, beosztásából származó név, s ez természetes, hiszen a parasztleányok a legtöbb megaláztatást tőlük kapták, a katonaságnál szenvedtek legtöbbet. Viszonylag kevés viszont a tulajdonságot közvetlenül megnevező név (Bitang, Cudar, Dacos, Gonosz, Mérges stb.), s ezeknek egyike sem gyakori név.

d/ A bikák tombolására, bömbölésére, vagyis hangjára is vonatkozik néhány név: Hangos, Kántor, Morgó, s talán ide kell sorolni a Dalos és Nótás nevet is.

e/ Az eddigiekkel ellentétes tulajdonságok (szelídség, kezeség, nyugodtság) ritkák, de kívánatosak a tenyésztésben. Ezekre utaló

nevekkel is találkozunk, de azt nem tudjuk megállapítani, hogy valóban meglevő vagy pedig csak óhajtott tulajdonságokat takarnak, tehát „rek-lámfogásnak” tekinthetők, hiszen ezektől szívesebben láttak volna utó-dokat a tehéntartó gazdák. (Jóllehet inkább a bika állását, természet nézték meg, mintsem a nevét kérdezték.) Ide soroltam az Álmos, Bácsi, Bárány, Biztos, Csendes, Jámbor, Jobbágy, Józán és a Zsellér nevet. Az első ugyan lehet személynévi eredetű is, a Biztos pedig tartozhatna a c/ kategóriába, ha a csendbiztosból származtatjuk. Természetesen a Bácsi ide sorolása is vitatható.

i/ A jószág egyéb tulajdonságát nem osztályozom tovább. Minden bizonnyal a legtöbb nem is valódi, meglevő sajátság, csak a köz-szó hangulata játszott szerepet a névadásban. Ezek: Árva, Bolygó, Csalfa, Csavargó, Eszes, Gyenge, Hajnal, Híres, Ravasz, Szeles, Szom-jas, Tolvaj, Vándor, Vidám.

3. Egyetlen bóknevet találtam: Pajtás, s talán még ide lehetne venni az igen elterjedt Gyémánt nevet.

4. Az állat értékére utaló nevek közé vettem az imént említett Gyémánt mellé a Birtok, Dollár, Pengő, Tallér és Zafir nevet, jóllehet ezek esetében is inkább a szavak hangulata, csengése, de rokonszen-ves jelentése lehetett a névválasztás indító oka.

5. A tartásra, elhelyezésre, szerszámozásra utaló név is kevés: Cellás, Jászol, Lánkos, Rudas, Táblás. Az utolsó (Táblás) IMPLÓM szerint (254) a vadabb természetű jószág szemét eltakaró fatábláról okadatolható.

6. Van néhány népnév is a bikanevek között: Bajor, Belga, Ger-mán, Helvét, Lengyel, Magyar, Talján. Közülük egy-kettő (Belga, Hel-vét, Magyar) származásra utalhat, a többinek névadási indoka tulajdon-képpen ismeretlen, s a következő csoportba illenének inkább.

C/ Meglehetősen nagy azoknak a neveknek a száma, amelyek-nél nem lehet egyértelműen megállapítani a névválasztás okát. Sokszor nincs is. Voltak ugyanis olyan nagyobb földbirtokosi, közbirtokossági stb. tehenészetek, amelyekben több bikát tartottak, s valamilyen mecha-nikus elv (többnyire azonos kezdőbetű) alapján adták a neveket. Így Szarvason 1927-ben a község bikái: Bojgó (!), Bodor, Bajnok, Berlin. 1926-ban a csorvási Wencheim-uradalom bikái: Gallér, Géza, Gyula, Gyuszi, Győző; 1927-ben: Héber, Hugó, Harcos, Huszár, Herceg, Hu-nor, Hajcsár; 1929-ben: Jenő, Jobbágy, Jáfet, Jávör, Jáger; ugyanakkor

Vészto községéi: Hárfás, Helvét, Hunor; 1930-ban a szarvasi felső-
mezőgazdasági iskola bikái: Árpád, Ábel, Áron; ebben az esztendő-
ben Endröd községéi: Kormos, Kupec, Kobold, Kántor. Végül a leg-
érdekesebb a Füzesgyarmat község tulajdonában levő bikák neveinek
listája. 1925-ben egy hétéves bika neve: Mocskos, a hatéveseké: Nő-
tás, Nyakas, az ötéveseké: Ollós, Opál, Osztag, a négyéveseké: Pallos,
Parázs, Puskás, a hároméveseké: Rendőr, Rezgő, Rektor, a kétéveseké:
Szomjas, Szeles. Úgy látszik, 1930-ban előlről kezdték a betűrendet,
mert az ekkor újonnan engedélyezett bikák neve: Aczél, Attila, Avas.
Mindezek a rendszerek olyan névválasztási kényszerűt hoznak maguk-
kal, amelyeknek nehezen tudnak a névadók megfelelni, s ennek a kö-
vetkezménye a sok megmagyarázhatatlan név. Azonban nem csupán
ennek, Annyira föltáratlan még a népi állatnévadás szokása minden
területen, hogy csak a jelenségek regisztrálására kényszerülünk sok-
szor, magyarázatukra majd ezután kerül esetleg sor, ha egyáltalában
sor kerül rá valaha.

A szarvasmarhanévadásban gyakori virágszimbolikára mindedig
elfogadható magyarázatot nem találtam. Néhányat közülük (Rózsa, Szeg-
fű) a színnevekhez osztottam be, pedig nem biztos, hogy csupán a
vörös színről kapta a nevét valamennyi jószág. Megkérdőjelezi ezt
a Bimbó, Levél, Liliom nevek, amelyeknél a szín aligha játszhatott köz-
re az elnevezésben. Hasonló a helyzet a madárnevekkel is. Jóllehet
bizonyítottam a színneveknél felsorolt madárnevek metaforikus haszná-
latát, de ezt nem tudom megtenni a Bóvic és a Cinke névvel.

Mindezekon kívül azonban nagy számmal (68) tartoznak ide meg-
fejtetlen indokú nevek. Fölsorolásuknak azért látom az értelmét, mert
akár pár szavas indoklással is közölnénk a későbbiekben azokat a
megfejtéseket, amelyek valamelyik névnek egy másik csoportba való
besorolását elősegítik. Hiszen a jövő magyar állatnévkutatása számára
ez nagy könnyítést és hasznos útmutatást jelenthet. Tehát az alábbi
nevek névadási indokait nem ismerem, jóllehet jelentésük világos. Ezek:
Babér, Bánat, Bakter, Bárdos, Bóvic, Bimbó, Borbély, Borsi, Búvár,
Center, Cibak, Cimbalmos, Cinke, Dalos, Deák, Dobos, Doktor, Erkölc,
Fillér, Flóbert, Fodrász, Fodros, Fontos, Futár, Gerencsér, Halász,
Hárfás, Héber, Hullám, Jávör, Jeges, Jegyző, Jelző, Juhász, Kalmár,
Kártyás, Keller, Kígyó, Kupec, Lepény, Levél, Liliom, Míster, Mun-
dér, Ollós, Osztag, Pallos, Pásztor, Píktor, Planéta, Pohár, Polgár, Pu-
bi, Rezgő, Rojtos, Róna, Sáfár, Sakter, Sóhaj, Suller, Tollas, Traktor,
Ugar, Ügyved, Vadász, Vaskó, Zápra, Zsombor.

Első látásra is föltűnik, hogy sok közöttük a foglalkozásnév, s erre vonatkozatható **IMPLOM JÓZSEF** (i.m. 122) megjegyzése: „Szívesen neveztek el a marháikat nagyurakról, uradalmi alkalmazottakról, katonákról, csendőrökről, de a környezetükben élő egyszerű emberekről is.” A kérdés az, hogy miért éppen ezek a foglalkozásnevek szerepelnek a bikanévek között. A fegyveres testületekre vonatkozó neveket talán elfogadhatóan magyaráztam, de miért nem adtak az asztalos, gépész, kovács, lakatos stb. mesterségekről is neveket? Vagy miért nincsen béres, csikós, gulyás, kanász, kocsis stb. foglalkozásúró elnevezett bika az összehírtottak között? Miért gyakori a Borbély és a Fodrász név, nem beszélve a Piktör hihetetlen népszerűségéről? S a más típusú nevek vonatkozásában is van jónéhány megválaszolatlan kérdés. Miért gyakori a Bolygó, Gallér, Hajas, Tollas stb.? Honnan kaphatta a nevét az Erkölc, Jelző, Lepény, Pohár, Rezgő, Róna stb.?

D/ Utolsó csoportba azokat a neveket soroltam, amelyeknek etimológiája bizonytalan számomra, így nem is tudtam a névadási indokra következtetni velük kapcsolatban. Ezek: Bajer, Baki, Binder, Bula, Canik, Gyihor (vagy Gyikor), Joffe, Jogi, Magi, Nogi, Rakos, Rodent, Zöftu, Zsubrik. Lehet közülük néhány elírás, tévesztés eredménye is, egy-kettő családnévként ismert a környéken (Baki, Canik), mások elképzelhetően német alakulatok, németes családnévként elő is fordulnak (Bajer, Binder), de bikanévként egyiket sem német nemzetiségi községben jegyezték föl.

E/ Néhány név nélkül följegyzett bikáról annyit tudhattunk meg csupán, hogy mindegyik magyar fajta szürke marha volt.

A regionális jellegzetességek megállapítására külön-külön oszlopba fölírtam az egyes településeken előforduló neveket, meg azokat is külön, amelyek azonos etnikumú területeken fordulnak csupán elő. Ezekből azonban semmiféle következtetést levonni nem tudtam. Nem találtam olyan névtípust, amely csak egy településen vagy csak egy etnikumban lett volna használatos. Azokban a községekben, amelyeknek szlovák vagy német lakosai is voltak majdnem kizárólag magyar neveket találtam, csupán a vegyes (magyar és szlovák) lakosságú Békéscsabán fordult elő néhány német eredetre visszavezethető név.

(Folytatjuk)

HAJDÚ MIHÁLY